

INFO-Társadalomtudomány

36. szám (1996. április)

Megjelent a Soros Alapítvány támogatásával

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az MTA VITA Alapítvány

Szerkesztőbizottság:

Bóhm Antal, Enyedi György (elnök), Erős Ferenc, Madarász Aladár, Mucsi Ferenc, Pálné Kovács Ilona, Tamási Péter (felelős szerkesztő), Tóth Pál Péter

A szerkesztőség címe:

1051 Budapest, Nádor u. 7.
Telefon/fax: 266-30-32

INFO-Társadalomtudomány című sorozatunk indításával az volt a célunk, hogy tömören és olvasható formában megírt cikkekkel gyorsan informáljuk a társadalomirányításban résztvevő döntéshozókat az új társadalomtudományi kutatási eredményekről és a társadalomtudósokat foglalkoztató aktuális témákról. Lapunk nyilvánossá válásával lehetőség nyílt arra, hogy a magyar társadalom iránt érdeklődő olvasók szélesebb köre is hozzáférhessen az egy-egy aktuális témát többoldalúan megközelítő tematikus számokhoz. Mivel kiadványunk igen szűk terjedelmet szab meg egy-egy témára, a kutatók kénytelenek álláspontjukat tézisszerűen kifejteni. Az általános tájékozódást azonban szeretnénk megkönnyíteni a cikkek után közölt statisztikai táblázatokkal és válogatott bibliográfiával.

Tematikus számainkkal fel kívánjuk hívni a figyelmet néhány fontos területre, amelyekkel eddig – úgy tűnik – nem a kutatási eredmények ismeretében foglalkoztak. Szeretnénk kiadványunkkal a kiemelt témákban tudományos háttéranyagot nyújtani és ezáltal is hozzájárulni ahhoz, hogy a társadalomtudományi kutatások eredményei és a társadalmi gyakorlat közelebb kerüljenek egymáshoz.

A kifejtett elképzelések a szerzők egyéni tudományos felfogását tükrözik.

A szerkesztőség

Lapunk a tárgyévre, valamint az azt követőre előfizethető, illetve egyes számai visszamenőleg is megvásárolhatók a szerkesztőségnél kedden és csütörtökön 10 és 12 óra között. (Előfizetési díj egy évre – négy számra – 500,- Ft + áfa.)

Tartalom

Az Országgyűlési Könyvtár
állományából törölve

Az átalakuló magyar mezőgazdaság <i>Enyedi György – Tamási Péter</i>	3	X
A magyar mezőgazdaság öröksége és jelene <i>Sipos Aladár</i>	7	X
A magyar mezőgazdaság tulajdonviszonyainak és vállalati struktúrájának átalakulása <i>Varga Gyula</i>	19	X X
Agrárpiaci szabályozás és piacgazdasági átmenet <i>Halmi Péter</i>	27	X
Intézmények, szervezetek, integráció – A magyar mezőgazdaság kereskedelmi szervezeti rendszerének változásai a 90-es évek első felében <i>Szabó Márton</i>	37	✓
Agrárkültgazdaságunk változásai <i>Kiss Judit</i>	43	✓
A mezőgazdasági átalakulás társadalmi hatásai <i>Kovács Imre</i>	51	✓
Statisztikai táblázatok	59	
Válogatott bibliográfia	87	
Kutatási információk	89	

THE OFFICE OF THE
DIRECTOR OF THE
BUREAU OF THE
CENSUS

Az átalakuló magyar mezőgazdaság

Egy emberöltőn belül három olyan politikai döntés is született, amely alapvető fordulatot hozott a magyar mezőgazdaságban: az 1945. évi földreform, a hatalmi eszközökre támaszkodó kollektivizálás és az 1990. évi, a rendszerváltás nyomán megkezdődött mezőgazdasági privatizáció (lásd ezzel kapcsolatban Sipos Aladár tanulmányát, 7–18. old.). Ezek a politika által kezdeményezett változások nem a mezőgazdaság szerves fejlődéséből következtek. Megváltoztatták a gazdálkodás jellegét, egy csapásra feleslegessé tették a korábban felhalmozott ismeretek és termelési eszközök egy részét. A falusi társadalomtól rendkívüli alkalmazkodóképességet kívántak: új életstratégiákat, célokat kellett megfogalmazniuk maguk és családjuk számára.

A mezőgazdaságban zajló folyamatokra vonatkozó adatok sajnos szórványosak és sokszor egymásnak ellentmondóak. Ennek ellenére vannak tendenciák, amelyek egyértelműen felrajzolhatók.

A mezőgazdaság csak a lakosság 8–9%-ának a fő foglalkozása, a mezőgazdasággal kapcsolatos teljes tevékenységi kör, azaz az integrált élelmiszer-gazdaság – az agrártermelés mellett a termékfeldolgozást, szállítást, értékesítést, a mezőgazdasági gép- és vegyszergyártást, a mezőgazdasági szakoktatást is beleértve – már a keresők 30%-ának ad kenyeret. S a magyar családok közel fele foglalkozik valamiféle kisegítő mezőgazdasági tevékenységgel, jórészt családi fogyasztás céljából. A mezőgazdaság helyzete tehát közvetlenül is a lakosság jelentős részét érinti.

Az emlékezet rövid: sokan úgy vélik, hogy a kollektivizált mezőgazdaság az 1970-es években az aranykort jelentette, amihez képest a termelés 1990-es évekbeli visszaesése és a gazdálkodás szervezeti kereteinek szétesése a tragédiát jelenti. Igaz, a kolhoz-modell hazánkban valóban jobban működött, mint a többi szocialista országban. Ez alapvetően két sajátos magyar újításnak volt köszönhető. Az egyik: a háztáji- és a kisegítő gazdaságok általános elterjedése, amelyek nemcsak kiegészítő jövedelmet nyújtottak, hanem egyben a munkaintenzív termékek fő előállítóivá is váltak. A másik: a főleg ipari jellegű melléktevékenységek elterjedése, melyek az állami ipar rugalmatlanságát és szerkezeti aránytalanságait (kis- és középüzemek hiánya) korrigálták. Maga a nagyüzemi mezőgazdaság pazarlóan, egyre romló tőkehatékonysággal dolgozott; stagnálása, majd gazdasági válsága már az 1980-as évek elején elkezdődött. Összeomlása törvényszerű volt, jóllehet politikai okokból a kormányzat 1990–92-ben ezt felgyorsította (az importliberalizálással, a támogatások hirtelen megvonásával). A me-

zőgazdasági termelés csökkenése részben magyarázható a hirtelen (KGST) piacvesztéssel. De a termelés visszaesése nagyobb volt a piacsűkülés méreténél. A piacbővülési lehetőséget nem tudtuk kihasználni: az Európai Unió importkvótáit megfelelő áruk hiánya miatt nem tudtuk kitölteni (lásd ezzel kapcsolatban Kiss Judit cikkét, 43–49. old.). A privatizáció és a kárpótlás nem kellőképpen átgondolt módja a szükségesnél feltehetően nagyobb társadalmi árat követelt (lásd ezzel kapcsolatban Varga Gyula írását, 19–25. old.).

Az átalakulást kísérő gazdasági válság természetesen a mezőgazdaságot sem kímélte. A termelés visszaesése együtt járhat új versenyképes szerkezet kialakulásával. A legnagyobb nehézséget azonban nem is a termelés átalakítása, új szerveződése jelenti, hanem a piacgazdasági ismeretek és szervezetek hiánya. Mind a mai napig nem alakult ki a piacépítés és szervezés új rendszere. Az említett alapvető változásokat megélő idősebb generáció soha nem gazdálkodott valós piaci körülmények között. A háztáji gazdálkodás sem adott piaci tapasztalatot: minden termék (a rossz minőségű is) értékesíthető volt. Az agrárpiacon a szervezet és szabályozás, az agrárkereskedelem, az agrárhitelezés kiépülése elsődleges fontosságú a versenyképes magyar mezőgazdaság megteremtéséhez. Hiányoznak azonban Magyarországon az olyan szakemberek, akiknek gyakorlata van a piacszerző intézmények működtetésében (Halmai Péter, 27–36. old., foglalkozik az agrárpiacon a szabályozás, míg Szabó Márton, 37–42. old., az agrárpiacon a szervezetek kérdéseivel).

A mezőgazdasági termelés csökkenése nem jelentette az agrárexport általános visszaesését. Agrárexportunk az 1990-es évek első felében is a kivitel körülbelül 1/5-ét adta. E kivitel támogatása kézenfekvő nemzeti érdek, más termékkel nemigen lehet pótolni. A magyar agrártermelés előnyös ökológiai feltételekkel rendelkezik, versenyképességét azonban rontja a leromlott műszaki színvonal, a talajok kimerült állapota, s főleg a korszerű kereskedelem már említett hiánya, továbbá hogy a gazdálkodók kevésbé rendelkeznek modern ismeretekkel.

Mivel a mezőgazdaság az Európai Unióban a legkényesebb témák közé tartozik (az EU-költségvetés több mint 50%-át fordítják a mezőgazdaság támogatására, ami évi közel 40 milliárd ECU-t jelent), Európai Unió-beli tagságunknak minden bizonnyal egyik legérzékenyebb tárgyalási pontja lesz a magyar mezőgazdaság integrációja (lásd e problémákkal kapcsolatban Kiss Judit cikkét, 43–49. old.).

A magyar mezőgazdaság átalakulásának legnagyobb vesztese a vidéki lakosság. Bár az életszínvonal a városokban is folyamatosan csökken, e csökkenés a falvak lakói körében nagyobb mértékű. Egy 1994-es felmérés szerint (Andorka 1996) a falvak lakosai közül lényegesen nagyobb a szegények, különösen a tartósan szegények aránya, mint a budapesti lakosok körében. A fővárosi jövedelmek 40–50%-kal haladják meg a falvak lakóit. A vidéki településeket a városoknál nagyobb mértékben sújtja a munkanélküliség. (A mezőgazdasági átalakulás társadalmi hatásaival kapcsolatban lásd Kovács Imre cikkét, 51–57. old.)

A magyar lakosság közel felét érintő agrárgazdaság csak úgy tud gyorsan kilábalni jelenlegi válságából, ha egy átgondolt és következetes agrárpolitika segítséget nyújt ehhez. Életképességét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az EU-országokhoz képest minimális támogatással is egyelőre életben tudott maradni. Hosszabb távú túléléséhez és fejlődéséhez azonban támogatásra és befektetésekre van szükség.

Enyedi György – Tamási Péter

A magyar mezőgazdaság öröksége és jelene

Sipos Aladár

Az örökség

Az elmúlt ötven esztendőben a hazai agrárfejlődésben három politikai döntés hozott alapvető fordulatot. Az 1945. évi *földreform*, a hatalmi eszközökre támaszkodó *kollektivizálás*, és az 1990. évi rendszerváltás nyomán megkezdődött *mezőgazdasági privatizáció*.

A *földreform* során több mint 1000 nagybirtokot (2,8 millió ha-t) osztottak szét 642 000 földigénylő között. A közepes és nagygazdaságok szántóterületének aránya 53%-ról 11%-ra csökkent. Mintegy 1,5 millió kisgazdaság létesült. A szántóföld háromnegyede 12 ha-nál kisebb területű, zömmel családi önellátásra termelő gazdaságokban összpontosult. Az új földtulajdonosok többsége nem rendelkezett állatokkal és termelőeszközökkel. A volt nagyüzemek eszközei kihasználatlanokká váltak, tönkrementek.

A földreform célja a hűbéri maradványok lebontása, a széles körű népi kezdeményezésű földigény kielégítése volt. A háborús károktól sújtott ország és mezőgazdaság a régi rendben aligha lett volna működőképes. Az elvárt eredmény az éhezés megszüntetése volt.

1949 és 1953 között gyorsuló ütemben, de változó sikerrel folyt a *szövetkezetek szervezése*. A Nagy Imre kormány programját követően, majd még inkább az 1956. évi forradalom után több ezer szövetkezet feloszlott. 1959 és 1961 között adminisztratív és fizikai kényszerítést sem nélkülöző szövetkezetesítési kampány zajlott le. Eredményeként 4500 szövetkezet kezdett kollektív gazdálkodást 5 millió hektár földön, 1,2 millió taggal. A szövetkezetek átlagos területe mintegy 900 ha-t tett ki.

Az állami gazdaságokat 1952-ig sok esetben még a szövetkezetek szervezését is felülmúló önkénnyel hozták létre. Területük 1,6 millió ha-ra rúgott. 1961-ben a szocialista szektor a szántóterület kb. 90%-ára terjedt ki.

A termelés fejlesztése a szövetkezetekben egy évtizeden át *elégtelen* volt: a *tagok erőforrásainak felélésén* alapult, minimális állami támogatás mellett. A kollektivizálást követően a mezőgazdasági beruházások 12–18%-os aránya egyes években megközelítette az ágazat termelési részesedését. Forrása jelentős részben az *állami támogatás* volt. Ennek következtében – főleg az 1968. évi gazdasági mechanizmus reformja után – gyors ütemben haladt a mezőgazdaság *gépesítése*. Az igaerőt és a kézi munkát egyre inkább felváltották a gépek. Míg például 1950-ben a gépi vonóerő az összes vonóerőnek mindössze 14,4%-át tette ki, addig 1960-ban már 50,2%-át, az 1970-es évek végére pedig ez az arány meghaladta a 90%-ot. A terméshozam növelésében jelentős szerepet játszott a

hagyományos tápanyagellátás mellett a *műtrágyázás*. 1950-ben 1 ha területre (hatóanyagban) 6, 1960-ban 29, 1970-ben 150, 1977-ben 279 kg műtrágyát szór-
tak ki. Az állattenyésztés kapacitásának bővítését jelzi, hogy az 1980-as évekre
a nagyüzemi sertésférőhelyek száma meghaladta a 4 milliót, a baromfiól területe
elérte a 4 millió négyzetmétert, a silókapacitás pedig az 1,2 millió tonnát.

Mindezek következtében a mezőgazdaság bruttó termelésének évi átlagos nö-
vekedése felgyorsult. 1951 és 1961 között 1,5%, 1962 és 1965 között 1,8%,
1971 és 1980 között 4,1% volt. Ez nemzetközileg is igen jelentős eredménynek
számított.

Az 1968. évi reform a mezőgazdasági dolgozók *jövedelmi és szociális hely-
zetének* viszonylag gyors javulását eredményezte. Az egy főre jutó jövedelmek
évi növekedése a munkás-alkalmazotti kategóriában 1961 és 1965 között évi
3,4%, a parasztság esetében pedig 3,2% volt; 1966 és 1970 között pedig 3,5%,
illetve – a parasztságnál – 7,2%! Azaz: *1966-tól valóban történelmi lépés történt
a jövedelemdiszparitás mérséklésében.*

Valójában azonban a parasztság még ekkor is anyagi hátrányban volt. Jöve-
delme évente erősebben váltakozott a termelés szélsőségei miatt, mint a többi
népességcsoporté. Ráadásul a ledolgozandó munkaidő is hosszabb volt itt, mint
az iparban (legalábbis egész évi foglalkoztatás esetén). A háztáji termelés fő-
munkaidőn túli többletmunkával járt. A parasztság munkakörülményei nehezeb-
bek voltak, szociális ellátottsága (nyugdíj, egészségügyi szolgáltatás, táppénz,
szabadság, segélyek) még jó ideig alacsonyabb színvonalú volt, mint az ipari
munkásságé. Nehezebb volt falun élni, s ez az ott lakó munkásokat is érintette.

Volt a magyar mezőgazdaságnak *két olyan jellegzetessége*, amely megkülön-
böztette a hasonló pályán mozgó országok mezőgazdaságától.

Az egyik: a mezőgazdasági termelés mellett a nagyüzemekben jelentős sze-
repe volt a *kiegészítő* tevékenységnek. Ez ipari, építőipari, élelmiszer-feldolgozó,
kereskedelmi, szállítási stb. tevékenységek folytatását jelentette. Ezáltal a *mező-
gazdasági üzemek jövedelemtermelő és eltartó képessége megnőtt*. A 80-as év-
tized végén ebből a tevékenységből származott a mezőgazdasági nagyüzemek
jövedelmének több mint 50%-a, amely nagy részben a mezőgazdasági alaptevé-
kenység fejlesztését is szolgálta. Továbbá ezáltal gyarapítani lehetett a *vidéki
munkahelyek számát, s növelni a vidék jövedelmét*.

A másik sajátosság a *nagyüzemek és a kisüzemek között kialakult szimbiózis-
ban* mutatkozott meg. A kisüzemek a termelési érték 35–38%-át, a nettó terme-
lésnek mintegy 50%-át adták, de ehhez nem nélkülözhatték a nagyüzemek anya-
gi, biológiai, műszaki–technikai, pénzügyi és felvásárlási segítségét és szolgál-
tatásait. Ez a háttér tette stabilá és hosszú távra kiszámíthatóvá termelésüket.

A mezőgazdaság helyzetének vázolt alakulása következtében Magyarországon
a mezőgazdaság *sikerágazatnak* számított. Kelet-európai vagy kelet-közép-euró-
pai mércével mérve valóban eredményesnek, sőt a leginkább eredményesnek
minősíthető a magyar agrárgazdaság közel három évtizedes rendszere.

A magyar élelmiszer-termelés – összehasonlítva a világ fejlődési tendenciáival
– az 1970-es évek végére jelentős eredményeket ért el. Országunk mezőgazda-

sági művelési területe mindössze 0,15%-a a világnak, de mi termeltük a világ összes mezőgazdasági termékének 0,7%-át, a világ búzatermelésének 1–1,5%-át, kukoricatermelésének 1,9–2,2%-át. Az egy főre jutó mezőgazdasági termelési értéket figyelembe véve hazánk Dánia után a második helyet vívta ki magának a világon. Az egy lakosra jutó gabonatermelés 1300 kg, a hústermelés pedig 147 kg volt, s ezzel világviszonylatban a harmadik helyet foglaltuk el. Amíg a 60-as években több fontos élelmiszerből – többek között gabonából – importra szorultunk, addig a 70-es és 80-as években – a jó színvonalú hazai ellátás mellett – a mezőgazdasági termelés körülbelül egynegyedét exportáltuk, ami fontos szerepet töltött be a nemzetgazdasági egyensúly megteremtésében.

Az agrárgazdaság működését elemezve ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy a siker elsősorban a *bruttó termelés növekedésében* jelentkezett. A fejlődés *minőségi* jellemzői már nem voltak problémamentesek. A termelés növekedése a felhasznált erőforrások hatékonyságának romlása mellett ment végbe. (Különösen nagymértékű volt a tőkehatékonyság romlása egészen a 80-as évek elejéig.) Túlzottan polarizált, nagy- és kisgazdaságokat egyaránt tartalmazó üzemi rendszer alakult ki, amelyben a nagygazdaságok tőkepazarlása mellett a kisgazdaságok elevenmunka-pazarlása volt szembetűnő. *E strukturális torzulások nyomán sebezhető termelési szerkezet, és sok tekintetben egyoldalú piaci orientáció alakult ki.*

Egészében tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar agrárgazdaságban az 1960-as évek közepétől sajátos, a többi kelet-európai országénál eredményesebb fejlődés bontakozott ki, amely az aktivitás és az érdekeltség magasabb fokát eredményezte, ám ezzel egyidejűleg jelentős szerkezeti torzulások maradtak fenn, illetve termelődtek újra. E torzulások következményei a 70-es évek közepétől egyre inkább a mezőgazdasági jövedelemtermelés apadásával, majd a 80-as évek második harmadától már a mezőgazdasági alaptervekenység stagnálásával jártak együtt. Ebben szerepet játszott a nyíló agrárrolló, hiszen a mezőgazdasági termékek termelői és felvásárlási árai 1980 óta csaknem minden évben kisebb mértékben emelkedtek, mint a termelésükhöz felhasznált ipari eredetű anyagok árai. (Lásd a 82. oldalon lévő ábrát.)

Még fontosabb, hogy egyidejűleg *erőteljesen megváltoztak a mezőgazdasági vállalatok költségvetési kapcsolatai*. A támogatások csökkentek, az elvonások pedig ugrásszerűen emelkedtek. E folyamat a 70-es évek közepén kezdődött és a 80-as évek elejére az elvonások összege meghaladta a mezőgazdaságnak nyújtott támogatások összegét. A 80-as évtizedben az elvonástöbblet és a támogatás összege ingadozott, de az évtized végére már elviselhetetlen terheket rótt a mezőgazdasági vállalatokra. 1989-ben például a vállalatok a kapott állami támogatás 2,5-szeresét fizették be az állami költségvetésbe. A befizetési többlet egy év alatt 50%-kal nőtt! A nagyüzemek közvetlen támogatásainak 23 milliárd Ft-os összegével szemben a költségvetési és a pénzügyi terhek összege 1989-ben 56,6 milliárd Ft-ot tett ki.

A *személyes jövedelmek diszparitása* a gazdaság más ágazataiban dolgozók jövedelmeihez viszonyítva *szintén növekedett* ebben az időszakban.

A restriktív periódusban az árviszonyok változásaira a vállalatok elsősorban a ráfordítások reálhatékonyágának növelésével, valamint a kiegészítő tevékenység bővítésével reagáltak. E lehetőségek azonban egyre inkább beszűkültek.

Az 1984–1986-os időszakban az állami gazdaságok négyötöde, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek háromnegyede, összesen több mint 1000 mezőgazdasági vállalat nem pótolta elhasználódott eszközeit, beruházásaik volumene kevesebb volt, mint az elszámolt amortizáció. A mezőgazdasági szervezetekben az állóeszközök értékének volumene 1983 után folyamatosan csökkent, s 1987-ben alig 2%-kal volt több, mint hét évvel korábban. Azaz: *a magyar mezőgazdaságban vagyontisztulási, vagyonfelélési folyamatok váltak jellemzővé!*

A mezőgazdasági vállalatok eszközállománya műszakilag elavult és nőtt az elmaradás a fejlett mezőgazdasággal rendelkező nyugat-európai országokhoz képest. Ilyen körülmények között irreális célkitűzés volt élenjáró hozamokat várni, s hatékonyság- és minőségnövelési követelményeket állítani a magyar mezőgazdaság elé. A 80-as évtizedben egyre inkább felhalmozódtak a *látens válság* elemei.

Az 1990-ben kezdődött agrárátalakulás

A rendszerváltás óta eltelt öt év még rövid idő ahhoz, hogy az agrárátalakulás teljes mérlegét elkészítsük. Elegendő viszont ahhoz, hogy felvázoljuk a főbb tendenciákat. Az agrárgazdaságot még mindig mély és átfogó válság jellemzi. Az 1994–1995-ben tapasztalt javulás még nem jelent döntő fordulatot a mezőgazdaság helyzetében.

A rendszerváltozás után a lappangó krízis egyre inkább *nyílt és átfogó* válsággá vált. Hiányzott a megfelelő stratégia, s így az átmenet során az agrárágazatban egyre több feszültség halmozódott fel. Általános lett az elbizonytalanodás, súlyosakká váltak a likviditási problémák, jelentőssé vált a termeléscsökkenés. Tartós jelenséggé vált a vagyontisztulás és -felélés.

A mezőgazdasági szervezetek és a termelés gyors leépülése az 1991. évvel vette kezdetét. Ez a mezőgazdasági jellegű tevékenységeknél nagyobb ütemű volt, mint az ún. kiegészítő tevékenységek esetében. 1992-ben a mezőgazdasági szervezetek bruttó termelésének volumene 41, ezen belül a mezőgazdasági termelésé 28%-kal volt kevesebb, mint 1988-ban. Ez az irányzat 1993-ban folytatódott. A termelés csökkenésének mértéke csak a második világháború következményeként kialakult helyzethez hasonlítható: az 1938/1939-es és az 1946/1947-es gazdasági évek között a mezőgazdaság bruttó termelése 43%-kal mérséklődött. Ettől alig valamivel marad el az elmúlt 5 év teljesítménycsökkenése.

Az anyagmentes termelési érték (GDP) csökkenése a bruttó termelésnél mérsékeltebb volt. Ez egyrészt annak tudható be, hogy az ésszerűség határát is meghaladó takarékoság volt tapasztalható az anyagi ráfordítások terén. A termelés anyaghányada ennek hatására a korábbi 60%-ról, mintegy 10 százalé-

ponttal lett kisebb. Tovább csökkent a termőtalajok tápanyagkészlete; az 1992-ben hektáronként kiszórt műtrágya-hatóanyag mindössze 29 kg volt, ami meg- egyezett az 1960. évi felhasználással. A szerveztrágyázás korábban is alacsony mennyisége tovább csökkent. Takarékoskodtak a termelők a vetőmagokkal, a talajmunkákkal, üzemanyagokkal és a takarmányokkal is. Közel félmillió hektár terület maradt parlagon.

Az állattenyésztés visszafejlődését az állatállomány fokozatos *kivágása* okozta. Az állomány csökkenése már 1982–1983-ban megkezdődött a *romló jövedel- mezőség, a mérséklődő kereslet* hatására. Számottevővé azonban az 1980-as év- tized végén vált, amikor az előbbi okok mellé a szervezeti keretek, a tulajdon- viszonyok bizonytalansága és a piacvesztés is felsorakoztak.

1994 tavaszán kevesebb nagyállatot tartottak a mezőgazdasági termelők, mint a második világháború előtt. A szarvasmarhák száma pedig az óriási háborús veszteség után is nagyobb volt, mint 1995-ben. A háború előtti szarvasmarha- állomány kétszer annyi, a juhállomány egynegyedével volt több, a sertések szá- ma pedig kévszel meghaladta az 1994 tavaszán összeírt állatszámot.

A háború után majdnem felére csökkent szarvasmarhalétszám újbóli elérésé- hez – vágási tilalom mellett – 2 évre, az egyötödére csökkent sertés- és juhál- lomány háború előtti szintjének eléréséhez 5 illetve 8 évre volt szükség.

Az állatállomány csökkenésének megállítása, az állattartás ösztönzése tudato- sabb, előrelátóbb gazdasági intézkedéseket követel, mint a növénytermesztés. Hosszabb a termelési ciklus, magas az ágazat tőkeigénye, így a befektető csak évek múltán jut tőkéje hozadékához.

Az 1990-es évek elejétől az agrárgazdaság *közgazdasági feltételrendszere gyö- keresen átalakult*. A piaci viszonyok 1990-től az élelmiszer-termelésben is hatni kezdtek, miután a kenyérgabona és a tej kivételével feloldották a kötött árakat. A termelőeszköz-árak szintén kikerültek a központi döntések köréből. Elsősor- ban a belföldi *élelmiszer-fogyasztás csökkenése* következtében megbomlott a kí- nálat (termelőkapacitások) és a kereslet egyensúlya. Emiatt több ágazatban ér- tékesítési válsághelyzet jött létre. Az 1990., majd az 1992. és 1993. évi rendkí- vüli aszály, amely mintegy 70–80 milliárd Ft-nyi mezőgazdasági terméskiesést okozott, az értékesítési válság kiéleződését csak mérsékelni tudta. Az agrárgaz- daság problémáinak kiéleződéséhez és elhúzódásához nagymértékben hozzájárult az is, hogy a *termelők és a piac közötti kapcsolat koordinációjának korábbi rendszere 1990-től megszűnt, a piacépítés és -szervezés új rendszere pedig lé- nyegében még ma sem működik*.

Negatívan hatott az élelmiszer-gazdaságra a *tulajdonviszonyok átalakításának és a szervezeti keretek változásának elhúzódása*, amely a mai napig sem zárult le.

Az 1994-ben leköszönt kormány leginkább „farmer gazdaságként” definiált termelői modelljéből a gyakorlatban nem sok valósult meg. A rendszerváltás előtti bipoláris magyar mezőgazdaság szerkezete megmaradt. A korábban nagy- üzemenk minősülő csoport súlya, gazdasági ereje lényegesen meggyengült. Ugyanakkor nem erősödött meg érdemlegesen az ott bekövetkezett leépülés nyo- mán a népes, úgynevezett kistermelői kör. A korábbi „nagyok” eszközeire, rész-

ben azok földjére támaszkodva, a munkaerő töredékét átvéve több ezer jogi személyiségű gazdasági társaság alakult (lásd a 71. oldalon a középső táblázatot).

A jogi személyiségű szervezetek három év alatt közel kétszeres bővülése az állami gazdaságok és részben a szövetkezetek osztódásából keletkezett. A kft.-k és Rt.-k többi formát messze meghaladó gyorsaságú gyarapodása a „farm ideál” csődjét jelzi. Jogi hátterüket nézve ezek tulajdonképpen tőketársulások. Létük a farm lényegét (a családi vagyon és föld, továbbá a munkaerő elsődlegességét a gazdálkodásban) a hazai viszonyok mellett is megkérdőjelezheti.

A kiscsoportban, társulási formában végzett munka egyik alapja az, hogy a vállalati termelőeszközök a jelenleginél kisebb egységekre már nem (vagy csak nagyon nehezen) darabolhatók. Vagyis a társasági formát nem csupán az indulók tőkehiánya motiválta, annak kialakulásában az eszközök jellegének is meghatározó szerepe volt. *Amíg a mezőgazdaságban a vállalatszerű működéshez szükséges tőkefelhalmozás végbe nem megy, a termelés folytatása csupán a meglévő eszközökre alapozódhat.*

Az egyéni gazdálkodók háztartásaihoz 1994-ben közel 4,8 millió fő tartozott, az ország lakosságának 46%-a. Közülük több mint 3 millió fő (65%) rendszeres munkát végez a mezőgazdaságban. Változatlanul kevés az egyéni gazdaságok által foglalkoztatott állandó és időszakos alkalmazott. Mindössze 7629 háztartásnál dolgozott állandó alkalmazott (12 000 fő), és 156 000 háztartásnál időszakos alkalmazott (kb. 23 000 fő).

Figyelemre méltó viszont, hogy az 1991. évi összeíráshoz képest a főállású egyéni gazdálkodók száma 36 000-ről 51 000-re emelkedett 1994-ben. Az egyéni gazdálkodók földterülete a korábbi évek adataihoz viszonyítva növekedett: 1986 – 544 000 ha; 1991 – 640 000 ha; 1993 – 886 000 ha; 1994 – 1 499 000 ha. Ugyanakkor a földterületet használó háztartások átlagos földterülete nem éri el az egy hektárt sem. A közel 2,5 millió tag egy főre jutó átlagos földnagysága 0,6 hektár.

A KSH adatai szerint 1994 első félévében a földtulajdon arányai a következők voltak: az ország termőterületéből a vállalatok és gazdasági társaságok 2 220 761 ha-t, a szövetkezetek 2 400 260 ha-t, míg az egyéni gazdaságok 1 498 693 ha-t műveltek. Ez utóbbiak földmagántulajdona 2 168 861 ha, amelyből 670 168 ha-t haszonbérletben hasznosítottak. Vagyis a három gazdálkodó csoport csaknem azonos arányban részesül az ország termőterületéből. A kárpótlás révén a földtulajdonszerzés folyamata – mint ismeretes – még nem zárult le, de az már látható, hogy a kistulajdonosok száma 1,5–2 millió lesz, ami az ország jelentős részén lehetetlenné teszi az ésszerű birtokpolitikát.

Mindez sürgeti egy olyan új földtörvény megalkotását, amely konzisztens agrárpolitikára épülő birtokpolitikát tartalmaz.

A reáljövedelem visszaesése következtében évről-évre csökkent a lakosság élelmiszer-fogyasztása. Az élelmiszerek és az élvezeti cikkek iránti hazai kereslet 1988 és 1993 között mintegy 35%-kal esett vissza. A keresletcsökkenés 1991. évi áron számítva mintegy 120–150 milliárd Ft-ot tett ki.

A kereslet-visszaesés következtében az agrártermékek árai – az erőteljes infláció közepette – 1993-ig nem, vagy alig nőttek! Az *agrárrolló* 1990 és 1993 közötti példátlan mértékű kinyílása miatt, az árakon keresztül olyan nagyságú jövedelmet vontak el a mezőgazdaságtól, amelynek következtében a gazdálkodó szervezetek többsége *veszteséges* lett. Termelésük folytatása – a termelőkapacitás kényszerű csökkentése mellett is – *az üzemek vagyonának folyamatos feléléshéhez vezetett*. A jövedelemtermelésben és a mezőgazdaság eltartóképességében nagy szerepet játszó kiegészítő tevékenységek is gyors ütemben épültek le. A veszteségek, a körbetartozások korábban nem tapasztalt mértéke miatt jellemzővé vált a likviditás megrendülése, a hitelképesség elvesztése.

A belső piac zsugorodásából adódó termékfelesleg gazdaságos külpiaci elhelyezését számos tényező nehezítette. A KGST megszűnése és a kelet-európai országok gazdasági problémái következtében átrendeződött és általában szűkült a „keleti” piac. A fejlett tőkés országok piaca számunkra ugyan szélesedett, de a csökkenő támogatás és az antiinflációs árfolyam-politika következtében az export jelentős része csak veszteség mellett volt értékesíthető. Ezen feltételek mellett 1991-ben mintegy 10%-kal több mezőgazdasági és élelmiszeripari terméket exportáltak, mint az előző évben. Az exportból származó devizabevétel így is minden addiginál nagyobb volt: mintegy 2,7 milliárd USD-nak megfelelő értéket tett ki.

A nagyarányú *export* az agrártermelőknek csak a veszteség mérséklését jelentette, jövedelmet nem biztosított. 1993-ban viszont az *export drasztikusan* – közel 700 millió USD-ral – *csökkent*. A megfelelő mennyiségű és minőségű áru alap hiánya jelentős szerepet játszott abban, hogy az EU által, a társulási szerződésben biztosított kontingenst nem tudtuk kihasználni.

A romló életszínvonal és a piacváltás miatti agrárválságot sem az agrártársadalom autonóm mechanizmusai, sem pedig a kormány által vezérelhető működési mechanizmusok nem tudták érdemben tompítani. 1991-ben és 1993-ban rendkívül nagy, 80–100 milliárd Ft-nyi *jövedelemhiány* mutatkozott a mezőgazdaságban és az élelmiszeripar alapvető ágazataiban. Ilyen mértékű jövedelemhiány tartósan nem viselhető el, legfeljebb ideig-óráig tűzoltó jellegű költségvetési beavatkozással tartható fenn.

A jövedelemhiány, párosulva a gazdálkodás szervezeti kereteinek bizonytalanságával és a befektetések megtérülésének kilátástalanságával *az agrárágazat fejlesztési forrásait a minimálisra szűkítette*. Az ágazat beruházásokból való részesedése a 90-es évek elején a nemzetgazdaság egészének csökkenő reálértékű fejlesztéseiből 1,5–2%-ra csökkent (a KSH 1,5, az FM 2%-ra becsüli).

Fejlesztésről a mezőgazdaságban már régóta nem beszélhetünk. A körülbelül egy évtizeddel ezelőtti beruházások sem fedezték (reálértékben) az elhasználódást. A mezőgazdasági *gépek elavultak*, a nagyüzemi gépállomány átlagos életkora meghaladja a 10 évet, élettartamának utolsó harmadába jutott. Különösen kritikus a helyzet a traktorok, az arató-cséplőgépek és a magánjáró betakarítógépek területén. Figyelembe véve a gépek igen magas éves kihasználását, az elhasználódottsági fok kritikusnak mondható.

A magángazdaságok gépállományának műszaki állapota még ennél is kritikusabb, mert azok zöme a nagyüzemek által levetett vagy külföldön használtan vásárolt gépekből áll.

A jövedelemhiány feloldása a piacon jelentős változásokat idéz elő. Következményei elsősorban az élelmiszerárak emelkedésében jutnak kifejezésre, amely 1993-ban és főleg 1994-ben már érezhető volt. Az egyensúly hiánya azonban továbbra is jelentős maradt, hiszen az ágazatban a nagyarányú veszteség csak mérséklődött.

A kiélezett piaci- és jövedelemviszonyok az egyes ágazatokat és termelőket különböző módon érintik. A legtökeerősebb ágazatok és vállalatok ebben a helyzetben is képesek jövedelmet elérni, sőt monopolizált területeken áremelési igényeiket is érvényesíteni tudják, jelentős jövedelmeket biztosítva a maguk számára. Ez azonban más területeken a kereslet további csökkenését vonja maga után.

A piaci helyzet a kevésbé tökeerős régi és a kezdő vállalkozásokat sújtja nagy mértékben. Ezek a vállalkozások kilátástalan helyzetbe kerülnek, vagyonuk nagy részét elvesztik. Árutermelésüket kénytelenek szűkíteni vagy megszüntetni.

A verseny ily módon fokozódik, a termelőszervezetek polarizálódnak. Egyik oldalon növekszik a tökeerő, a másikon tökevesztés megy végbe és bővül a felszámolt és felvásárolt cégek tömege. A csődtörvény által érintett mezőgazdasági szervezetek száma 1994 végén például 503 volt, 165-tel több, mint az előző évben. A csődtörvény életbe lépése óta 720 eljárás indult, amiből 30% zárult csődegyezséggel. A gazdálkodó szervezetek 22%-a esetében került sor végelszámolásra, 44%-uknál pedig felszámolási eljárás folyt (a hiányzó 4%-nál a csőd eljárás folyamatban van). 1994-ben a felszámolás alatt lévők száma 101-gyel növekedett. 1993 végéig 78 mezőgazdasági szervezet, 1994-ben további 77 szüntette meg végelszámolással tevékenységét.

A piacgazdaságra történő átmenet időszakában a nagyarányú veszteségek csak célirányos gazdaságpolitikai stratégiára épülő állami agrárpolitika mellett lettek volna elkerülhetők, illetve csökkenthetők. Az állam azonban nem vállalta az e téren rá háruló feladatokat, ezért olyan helyzet alakult ki, amikor már elháríthatatlan kényszerként jelent meg az állami szerepvállalás. Az állami intézkedések ilyen helyzetekben általában csak eseti és ideiglenes megoldásokat jelentenek és a nagymértékű közvetlen károk elhárítását célozzák, miközben a feszültségek újratermelődnék.

A tartós megoldás: az agrárágazat fejlődési és versenypályára vezetése, amely nem nélkülözheti az állam jelentős szerepvállalását. Ez elképzelhetetlen a jövőkép tisztázása, az ennek megfelelő tulajdon- és birtokszerkezet kialakítása, a piacgazdaság intézményeinek megteremtése és működtetése nélkül. Ehhez időre és sok pénzre van szükség, de enélkül az agrárágazat válságát nem lehet leküzdeni.

Röviden a teendőkről

A legfontosabbnak a további *jövedelemromlás lefékezése és a helyzet javítása* tűnik. E téren azonban gyors eredmény aligha remélhető, mert itt több tényező egyidejű változtatását és a pozitív folyamatok kibontakozásának állami eszközökkel történő segítségét kell összehangolni. Az elméletileg elképzelhető intézkedések egyik csoportja a *garantált (irány)árak emelése*. Ennek azonban – indokoltsága mellett is – vannak korlátai. A termelők alanyi jogon járó jövedelemkiegészítése jelenleg gyakorlatilag megvalósíthatatlan, noha a rendszer kimunkálását meg kell kezdeni, mert ezt az EU-csatlakozás megköveteli. Elengedhetetlen követelmény az ágazatra nehezedő *terhek enyhítése, a termelési struktúra változtatása, a piaci viszonyok stabilizálása, az integráció kiépítése, a versenyképesség javítása*.

Az agrártermelés jövedelemtermelő képességének javítása csak jelentős *strukturaváltozás, s a piachoz való rugalmasabb alkalmazkodás lehetősége és kényszere mellett képzelhető el*.

A hazai kereslet kielégítése, a világpiacon időről időre megnyíló rések kihasználása, az értékesítés kockázatának csökkentése egyaránt a mezőgazdasági termelés sokszínűségét, a minőségi követelmények és a marketing tevékenység előtérbe állítását követeli meg.

A mezőgazdasági termelés szerkezetét alapvetően a piacnak kell orientálnia. Ezen belül elsősorban a *magas minőségű, differenciált fogyasztói igények kielégítését célzó, magas hozzáadottérték-tartalmú termékeknek* kellene dominálniuk (például a vetőmagoknak, tenyészállatoknak és -anyagoknak, a speciális magyar adottságokra és termelési kultúrára épülő termékeknek, a fűszer- és gyógynövényeknek, a korszerű élelmezési igények kielégítését célzó biotermékeknek).

A versenyképesebb termelési szerkezet kialakulását állami piacpolitikával is szükséges támogatni. Tartós orientációt a hosszabb távú piaci irányzatok és a főbb termékcsoportok szerint kidolgozandó *szakágazati stratégiák* nyújthatnának. Az agrárpiac-politika és a finanszírozás eszközei mellett a műszaki fejlesztés, ezen belül a biológiai alapok fejlődésének befolyásolása, továbbá a termékfelelősségi, minőségellenőrzési és minőségbiztosítási rendszer fejlesztése is segíthetné a kínálati rugalmasságot, a piachoz igazodó strukturális alkalmazkodóképesség erősítését. (A garanciák közül külön kiemelési igényel a minőségtanúsítás, a kiváló minőséget jelző magyar élelmiszervédjegy, illetve a nemzeti élelmiszer-marketing kifejlesztésének igénye.)

A mezőgazdaság kiszolgáltatott helyzete nem szüntethető meg, ha nem szerez *tulajdonosi ellenőrzést az értékesítési és a feldolgozó szférában*. Konkrét szervező munkával elő kell segíteni a mezőgazdasági termelők, illetve szervezeteik tulajdonszerzését a hátralévő privatizáció során. A jövő céljaként kell megfogalmazni és támogatni azt is, hogy a meglévő üzemek terjesszék ki tevékenységüket a mezőgazdasági termékek feldolgozására és értékesítésére is.

Rendkívül fontos a mezőgazdaság adósságának rendezése, mivel a mezőgazdasági vállalkozók jó része képtelen adósságát, annak kamatait törleszteni, időre

visszafizetni. Nem elég a megoldás készségét hangoztatni. Haladéktalanul ki kell dolgozni a konkrét adósságrendezerési megoldásokat. Ennek része lehet a kárpótlási jegyek bekapcsolása is.

Az agrárpiacok működésébe az állam a piaci rendtartás révén avatkozik be. Annak funkciója elsősorban a piaci egyensúly átmeneti megbomlásának tompítása lehet. A meghirdetett *rendtartási törvény* széles körű eszközrendszer, s több termékre garantált árakat tartalmaz. E rendszer reagálás az átalakulási időszak éleződő piaci zavaraira, s egyben az agrártermelők egyre türelmetlenebb igényeire. Kategóriái hasonlóak az EU agrárpolitikájának eszközrendszeréhez. A pénzügyi lehetőségek azonban rendkívül korlátozottak, továbbá az agrárpiac konzekvens kiépítésére, nem pedig a piacot helyettesíteni kívánó rendtartási konstrukcióra van szükség. Ezért megfontolandók a következők:

– a széles körű – mennyiségi kvóták által behatárolt – árgaranciák mellett, illetve helyett az *egyszerűbben adminisztrálható, piackonform megoldások* előtérbe állítása (mint pl. intervenciós tenderek, a magántárolás támogatása, későbbi időpontra szóló felvásárlási szerződések stb.) ;

– az agrárpiac eredményes működésének előfeltétele a valóságos, működőképes piac kibontakozása, az ahhoz szükséges *piaci intézmények* kiépülése. Nélkülözhetetlen a piaci transzparencia javítása (átfogó piaci információs rendszer; szervezett, koncentrált piacok kifejlesztése); a gazdasági verseny élénkítése (a piaci szereplők kifejlesztése, a piaci szereplők számának gyarapítása, korszerű kereskedelmi formák, új áruforgalmi csatornák fejlesztése); *a mezőgazdaság piaci alkuerejének javítása*, ezen belül a termelők csoportos értékesítésének előmozdítása, a szerződéses feltételek kollektív alkuval történő befolyásolása, a mezőgazdasági termelők érdekeltségeként működő beszerző–feldolgozó–értékesítő vállalkozások (többnyire szövetkezetek) támogatása.

Az EU mezőgazdaságában sokszínű piaci intézmények segítik az agrártermelés alkalmazkodását. Azok kifejlődését az agrárpolitika is támogatta, beindulásukat pénzügyileg is segítette. Különösen kiemelkedő a korszerű felvásárló és feldolgozó (marketing) *szövetkezeti szektor* szerepe.

Magyarországon is kívánatos lenne előmozdítani a mezőgazdasági szereplők önszerveződését, az egyéni és társas vállalkozások összefogását, a vertikális integráció különböző formáinak kifejlődését. Ez egyben a nemzetközi versenyképességnek is fontos feltétele.

További szükséges intézkedések

– Az *exporttámogatások* új rendszerében a termékekben foglalt mezőgazdasági nyersanyagtartalmat szükséges – az európai szabályozás analógiájára – előtérbe állítani.

– A nemzetközi kötelezettségvállalásokkal összhangban lévő, GATT-konform vámszabályozás és az egyéb eszközökre támaszkodó *piacvédelem* kialakítása. Ennek nem szabad kizárnia a külföldi termékeket a magyar piacról, mert a po-

tenciális konkurencia a hazai élelmiszer-gazdasági termelők alkalmazkodásának is előfeltétele. Az importvédelemnek azonban ki kell szűrnie a magyar piacra szállító országok, illetve régiók igen magas exporttámogatásaiból fakadó elfogadhatatlan versenyelőnyének hatásait.

– Lényeges a *versenyszabályozás* megfelelő működtetése, továbbá a nemzetközi követelményekkel is összhangban álló *minőségi* előírások alkalmazása.

A mezőgazdasággal szemben támasztott követelmények (belső ellátás, jelentős export, struktúraváltás) nem alapozhatók meg a mezőgazdaság termelési tényezőinek államilag is segített korszerűsítése nélkül. Mindez megkívánja a *beruházások növelését*, amelyet tartósan a mezőgazdasági termelés jövedelmezőképessége teremthet meg. Ha ezen a területen nem sikerül jelentős fordulatot elérni, a mezőgazdaság stagnálni fog, sőt további hanyatlása következhet be. Márpedig nemzeti érdek, hogy az agrárgazdaság hozzájáruljon a gazdaság stabilizálásához, hiszen egy megújuló, fejlődő mezőgazdaság érdemi megrendelője a hazai vegyiparnak, a mezőgépiparnak és jelentős energiafelhasználó is. A mezőgazdaság racionálisan mással nem pótolható szerepet tölt be az elmaradott térségekben. Több évtizedes tapasztalat igazolja, hogy a mezőgazdaság technikai korszerűsítése, fejlődése akkor volt a leggyorsabb, amikor beilleszkedett az általános gazdaságpolitikába.

Az agrártermelés modernizációs programjának ki kell terjednie az élelmiszeriparra, az élelmiszerek bel- és külkereskedelmére, az agrárkutatószervezetre és az oktatásra. Enélkül a szervesen egybetartozó, de az elmúlt években széttrött blokk racionális integrációs kapcsolatai nem teremthetők meg.

A magyar agrárgazdaság létérdeke a gyors stabilizációra épülő mielőbbi gazdasági fellendülés. Csak ez tudja megteremteni számára azt a hazai környezetet (piacbővülés, az anyagi-műszaki feltételek korszerűsítése, hazai háttérének kialakulása stb.), amely meghatározóan elindíthatja és folyamatossá teheti egy újra európai színvonalú mezőgazdaság kialakulását.

Jelentős *állami szerepvállalás* nélkül a magyar agrárgazdaság gondjai nem oldhatók meg. Ezt a szerepvállalást ugyanakkor újra kell gondolni: módosítandó és az agrárpolitikai célokhoz igazítandó az állami támogatás egész rendszere. Nagy a veszély az állami támogatások elaprózására, ami rontja a támogatások hatékonyságát. Ezért a hatékonyan működő árutermelő gazdaságokat, és nem az önfogyasztásra termelő kisgazdaságokat kell támogatni. A mezőgazdaság korszerűsítése végett a földhasználókat (bérlőket, saját földtulajdonon gazdálkodókat) kell támogatni. A mainál jelentősebb összegeket kell fordítani például *piacépítési, marketing promóciós* programokra. Növelni kell a fejlesztési támogatásokat. Napirendre kell tűzni a közvetlen *jövedelemtámogatás* kérdését. Fejlesztési forrásokra van szükség *a struktúraátalakítási programokhoz* is. E támogatási arányok változtatása elősegíti, hogy az üzemviteli támogatások csökkenjenek.

A földtulajdon-viszonyokat és a földhasználat problémáit agrárpolitikai szempontból kiemelten kell kezelni.

A piacgazdaság igényeit kielégítő földtulajdon a magyar mezőgazdaságban csak *állami segítséggel* jöhet létre. A földmagántulajdon dominanciája döntően

attól függ, hogy az állam agrár- és földpiaci intézményszervező munkájának eredményeként milyen piaci intézményrendszer alakul ki és abban a földmagántulajdon milyen tartalommal integrálódik. Az államnak a földhasználattal egybeeső földmagántulajdont kellene támogatnia és ki kell dolgozni az ezt elősegítő állami preferencia cél- és eszközrendszerét. Az államnak elő kell segítenie, hogy a saját földjüket művelő tulajdonosok számára a föld hatékony termelőeszközzé váljon.

A racionális földhasználat egyik nagy problémája a megfelelő *táblaméret*ek hiánya. Jelenleg a földhöz jutottak kicsiny területe több, esetenként 10–15 helyen, egymástól távol fekvő dűlőkben van, amit megfelelően előkészített *tagósítási* eljárásokkal – soron kívül – rendezni szükséges. Ezt célszerű lenne egybekötni a kárpótlási jegyen vásárolt földek eladási tilalmának azonnali feloldásával.

A *földbérlés* mára meghatározó intézménye lett a magyar földhasználatnak. Ezért annak működését alaposabban kell szabályozni. Alapvető szempontnak kell tekinteni a bérlő érdekeinek védelmét, a termőföld állagának megóvását. Fontos, hogy a bérlési díjak betölthessék közgazdasági szerepüket, s a bérletek időtartama, mind a bérlő, mind a tulajdonos számára kedvező legyen.

Ezeken kívül még számos egyéb kérdés átgondolása is szükséges. Olyan rendszert kell létrehozni, amely elősegíti az agrártermékek minőségének és a termelés hatékonyságának fokozását, s egyben megkönnyíti az Európai Unióhoz való alkalmazkodásunkat.

A magyar mezőgazdaság tulajdonviszonyainak és vállalati struktúrájának átalakulása

Varga Gyula

A tulajdonváltás elvi alapjai és gyakorlati végrehajtása

Az 1980-as évtized végén szinte teljes konszenzus alakult ki a hatalmon lévő, valamint az ellenzéki politikai erők és a gazdasági szakemberek körében arról, hogy a piacgazdaságra történő következetes áttéréshez *gyökeres tulajdonreformra, privatizációra, az állami tulajdon meghatározó szerepének visszaszorítására, „valóságos tulajdonosok”* megteremtésére van szükség. Az átalakítás gyakorlati végrehajtása – meglehetősen gazdag jogi és le nem becsülhető társadalmi–lélektani előkészítés mellett – az új, demokratikusan választott parlamentre várt.

A privatizáció, a tulajdonrendezési technika és stratégia kialakítása, valamint végrehajtása – most már sajnos jól láthatóan – *mindenütt meghaladta az arra hivatottak erkölcsi és szakmai erejét*. A mezőgazdaságban különösen sok hibával és részben még ma sem ismert nagyságú kárral járt az átalakítás folyamata. A legtöbb kudarc a tulajdonreform ideológiai megközelítéséből, az európai szemmel nézve avított eszmék térnyeréséből, s a gazdasági ésszerűséget teljesen nélkülöző kárpótlás előtérbe kerüléséből fakadt.

A fokozatos reformok esélyét az 1980-as évtized második felében hozott törvények elég jól megalapozták (pl. a szabad föld- és ingatlanszerzésről, a szövetségi tagok földbeviteli kötelezettsége megszűnéséről, a szövetségi vagyoni részbeni oszthatóságáról és a tagok közötti átruházhatóságáról, a tsz kft.-vé vagy Rt.-vé alakulásáról stb.). A reformok folytatása helyett azonban gyors és gyökeres változtatás, a múlttal való teljes és mindenre kiterjedő szakítás következett be. A „forradalmi út” választásában nagy szerepe volt a szinte minden pontján tévesnek bizonyult politikai helyzetértékelésnek. Tanulásgként felidézzük az agrárszektorra érintő legfontosabbakat, s azok következményeit:

– A „*történelmi kárpótlás*” a nemzeti kiegyezés és a morális megnyugvás helyett inkább *a viszály* és az általános csalódottság *forrása lett*.

– A részleges és a mezőgazdaságban közvetetten természetbeni *kárpótlás* csak szétzilálta a korábbi struktúrát, de *nem teremtette meg*, sőt a föld végletes felaprózásával inkább meggátolja *az új gazdasági vállalkozások vagyoni alapjainak kialakítását*.

– A parasztság – ellentétben a várakozásokkal – *nem akart, vagy ezen új rendszerben nem tudott családi parasztgazdaságokat létrehozni*; a szövetségi tulajdon kötelező szétosztásával biztonsága megcsappant, vagyona részben leértékelődött, így sokat elvesztett abból, amit kapott, illetve remélt.

– Kiderült, hogy a családi kisgazdaság többnyire csak a már korábban is létező

formákban és ágazatokban, illetve *nagyüzemi integrációban életképes*. A mezőgazdaság erősödő foglalkoztatási képességét, a vidéken élő ipari munkanélküliek zömének fölszívását ígérő szövegekkel szemben pedig ott a keserű tény: *a mezőgazdaságból került ki a legtöbb munkanélküli*.

Azáltal, hogy a kárpótlás során szinte csak a föld maradt – az első pillanattól kezdve értéküket veszítő – jegyek egyetlen reális befektetési lehetősége, s azzal, hogy az állam a szövetkezetek közös tulajdonában álló – végső soron tehát magánszemélyek! – földjét vette igénybe, s osztotta szét minden arra igényt formáló között, végeredményben a parasztsággal fizettette meg a kárpótlás terheit, ráadásul nagyrészt meg is fosztotta a mezőgazdaságban dolgozókat a földtulajdontól.

A kárpótlási törvények végrehajtása

Az 1991. június 8-án és 26-án, 1991. július 2-án és 1992. május 22-én hatályba lépett I., II., és III. kárpótlási törvények, s az 1992. évi II. törvény a szövetkezetek kötelező átalakulásáról az előbbieken felsorolt megfontolások alapján születtek. A földre vonatkozó kárpótlási folyamatokkal kapcsolatban – az eredetileg 1994 tavaszára meghirdetett befejezéssel ellentétben – eddig már több alkalommal kellett határidőt módosítani. A meggondolatlanul elkezdett kárpótlás következményei jó esetben 1997-ben fognak kezelhetővé válni – ha el nem is fognak rendeződni. A jogi viták pedig akár évtizedekig is eltarthatnak.

A kárpótlás lényege a valamilyen módon elveszett vagy sérült magántulajdon értékének – a vagyon nagyságát degresszíven követő és közvetett módszereket alkalmazó – ellentételezése, amely a föld esetében árveréses módszerrel kerül lebonyolításra. A módszer nem csak bonyolult, hanem sok problémával is terhelt. Például a kárpótoltak három helyütt is licitálhatnak (lakóhelyükön, munkahelyükön, egykori tulajdonuk helyén), s ez megnövelte a kedvezőbb fekvésű települések iránti keresletet az ottani lakosság hátrányára. *A föld elaprózódása ellen semmilyen ellenintézkedés nem született*, és a földön lévő befektetések, ültetvények, telkesítések, valamint a táblák közötti utak tulajdoni kérdései sem tisztázódtak. Ez a korábbi befektetők (tsz-ek, állami gazdaságok) formális vagyonszétválásával jár, amit cseppet sem formális felszámolások, munkahely-megszűnések tömege kísér.

A kárpótlásra szánt földet a korábbi termelőszövetkezetek közös földtulajdonából és kisebb részben az állami földekből hasították ki (lásd a 73. oldalon a középső táblázatot); a kárpótlás keretében a szövetkezetek tagjai 30, a tsz- és állami gazdasági alkalmazottak 20 aranykorona értékéig kaphattak földet, ha nem rendelkeztek földdel, illetve erre az értékre egészíthették ki azt, ha ennél kevesebb volt a tulajdonukban. (A 30 aranykorona kb. 1,5, a 20 pedig mintegy 1 ha szántót jelent átlagosan.) Ez az ún. részaránytulajdon a földek elaprózódásának legfőbb kiváltója, jóllehet aligha lett volna ildomos a mezőgazdaságban dolgozóktól megtagadni a tulajdonhoz jutást. A kárpótlással lezajló földfelosz-

tásról a 73. oldalon lévő alsó táblázat ad áttekintést, bemutatva egyúttal a még zajló folyamatok mértékeit is. Bár mostanra a legtöbb helyütt reális közelségbe került a felosztás befejezése, ez korántsem jelenti még a folyamat végét. Valójában ugyanis most kezd csak tudatosulni az érintettek körében, hogy a szerzett tulajdonnal – kis mérete, megközelíthetlensége, a tulajdonosok többségének lakóhelyétől való nagy távolsága stb. miatt – a *bérbeadáson kívül* gyakran szinte semmit sem tudnak kezdeni. Ráadásul e parcellákra aligha tud bérlőt szerezni az új tulajdonos, ha más a szomszédok szándéka. Ott vannak jobb bérbeadási esélyek, ahol nem számolódott fel a nagyüzem, s ahol a földtulajdonosok szándéka is egységes.

Noha mind nyilvánvalóbbá vált, hogy más eszközök híján a földdel egymagában nem sokat lehet kezdeni, a *vidéken élők mégis egyre nagyobb mértékben ragaszkodtak a földszerzés lehetőségéhez*. Ez különösen azért következett be (túl a kárpótlási jegyek más célra való alkalmatlanságán), mert a mezőgazdaságra nehezedő gazdasági terhek és a szövetkezetek felszámolását célzó politikai törekvések nyomán a föld vált az egyetlen kapaszkodóvá a rohamléptekkel elszegényedő vidéki lakosság számára. A kis földtulajdonok egyre erőteljesebben *szociális funkciót kapnak*, s a lyukas, vagy már nem is létező szociális háló helyett a megélhetés fontos eszközévé lettek. A föld, mint a magánvállalkozás alapja, csak kevesek kiváltsága, sőt a nagyobb földek tulajdonosai is inkább bérbeadók lettek, s nem magángazdák. Fontos és a korábban hirdetett célokkal szöges ellentétben álló következmény, hogy a földet művelők csak a föld mintegy 20%-ának tulajdonosai. Az új és részben a régi tulajdonosok zöme városi lakos és/vagy nyugdíjas. Mindez azt is jelenti, hogy *a földet művelők tartós járadékfizetőkké lettek*, s az egyébként is versenyképességi gondokkal küzdő mezőgazdaságban stabil *költségelemmé válik a bérleti díj*.

A szövetkezetek átalakítása

A mezőgazdasági termelésben meghatározó szerepet játszó termelőszövetkezeteknek a meghozott törvények alapján jogilag át kellett alakulniuk és korábbi közös tulajdonukat fel kellett osztaniuk. Erre irreálisan rövid időt kaptak, s az értékelés és felosztás részben megoldhatatlannak bizonyult; ennek ellenére *csaknem minden szövetkezet* határidőre teljesítette az előírt feladatot. Túl a sietségből, a hozzá nem értésből vagy a csalás szándékából fakadó negatívumokon – amelyek jogi orvoslást igényelnek –, az eredmény számos problémával terhes. Fel kellett ugyanis számolni a szövetkezetekre mindenütt jellemző feloszthatatlan közös tulajdont, és tulajdonosaivá váltak a szövetkezeti vagyonnak ún. külsők is, akik maguk nem tagjai a szövetkezetnek! Ezeket ugyan most próbálja korrigálni a parlament, de a kár, ami időközben bekövetkezett, jövátehetetlen. Éppen így gond a földtörvény azon diszkriminatív pontja is, amely szerint a mezőgazdasági szövetkezeteknek nem szabad földet venniük. A változtatás a hosszú hu-

zavona ellenére már majdnem biztosra vehető, de az elvesztett idő és bizalom itt sem pótolható.

A szövetkezetek vagyonának felosztása, pontosabban a vagyon „nevesítése” nehezen konkretizálható elvek alapján, az egykor bevitt és mára már értékelhetetlen vagyon, a teljesítmények, az eltelt idő stb. valamilyen módon való figyelembevételével történt meg, igénybe véve e folyamat során a szövetkezeti tagok kompromisszumkészségét (lásd ezzel kapcsolatban a 73. oldalon a felső táblázatot).

A vagyon 41%-a a jogosultak 25%-át alkotó, a mezőgazdasággal élethivatásszerűen foglalkozó *aktív korú tagok* tulajdonába került. Azokéba, akik a vagyon hosszú távú hasznosításában, *gyarapításában és a munkahelyek megtartásában*, illetve inkább a munka, mint a vagyon szerinti jövedelemfelosztásban érdekeltek. Érdekeik érvényesítése szám- és vagyonarányuk alapján egyaránt nehéz.

Majdnem ugyanakkora vagyon (39%) került a *nyugdíjas tagok* kezébe, mint az aktívakéba, de az ő számarányuk nagyobb: 31%. Ők már nem érdekeltek a munkajövedelemben, s a vagyon gyarapítása is erősen háttérbe szorult az *osztaléknöveléshez fűződő szándékkal* szemben.

A kívülállók népes tábora kapta a vagyon ötödét. Az állam, illetve a politikai hatalom itt is nagyvonalúan döntött és osztott a szövetkezeti tagokéból, miközben az állami vállalatok dolgozói semmiféle jogot nem formálhattak a saját vállalataik tulajdonából való részesedésre. A *kívülállók szintén az osztalékban lennének érdekeltek*. De mivel ilyen a legtöbb szövetkezetben nem termelődik, a legszívesebben eladnák üzletrészüket. Addig is zömük kényszerűen a szövetkezetben hagyja vagyonát.

Az átalakulással egyidejűleg jelentős változások következtek be a szövetkezetek számában, taglétszámában és gazdálkodásuk jogi, vállalati formáiban. A negatív politikai hatások mellett a gazdasági körülmények is lényegesen mostohábbakká váltak az 1990-es évek első felében. A mezőgazdasági termékek piaca drasztikusan beszűkült, az agrárolló soha nem tapasztalt ütemben és mértékben nyílt ki és a termelőszövetkezeteknek majdnem 30%-a került csődhelyzetbe, vagy ahhoz közeli, fizetésképtelen állapotba. 1994-ig összesen 174 szövetkezet került felszámolásra (13%), s ismereteink szerint mindössze 17 szövetkezet osztott fel a tagok szabad akaratából (1,3%). Lényeges változást eredményeztek az egyénekenkénti és a csoportos kilépések, annál is inkább, mert e tagok zöme természetbeni formában vitte ki vagyonát (állatot, gépet, takarmányt, épületet stb.) a szövetkezetből. Végül is a korábbi, összesen 1333 szövetkezetből 1994-re 1447 szövetkezet, 469 kft., 27 Rt. és 44 egyéb társaság alakult a korábbi szövetkezetek utódszervezeteként. Az osztódás és részben a felszámolódás tovább folytatódik (lásd ezzel kapcsolatban a 71. oldalon az alsó táblázatot).

Említést érdemel, hogy a szövetkezetek 28%-ából nem léptek ki tagok, 6%-ukból csoportok, 50%-ukból egyes tagok váltak ki, 16%-nál pedig vegyesen tagok is és csoportok is. Mindez együtt nem haladta meg az aktív tagok egy tizedét, s még ennél is kevesebb volt az önként távozó nyugdíjasok száma. Igaz,

nekik az újrakezdésre még kisebb volt az esélyük. Saját vizsgálataink szerint a *magángazdálkodást választók egy ötöde alig egy év elteltével fel is adta a küzdelmet*, s a szövetkezetekből kivitt tenyészállatoknak is mintegy kétharmadát vágóhídra küldték a továbbtartás helyett. Sajnos a megmaradt szövetkezetek is minden lehetséges módszert megragadtak likviditási gondjaik enyhítésére, s a *vagyonszerzés* valamennyi eszközét, az állatlevágást, a beruházások elhalasztását, a javítások, sőt a talajok tápanyagellátásának elhanyagolását is bevették eszköztárukba. Ennek természetes következménye lett a termelés visszaesése és nagyfokú ingadozása, „időjárásfüggése”. Csak 1995-ben látszott meg igazán a visszaesés tartóssága és a kilábaláshoz szükséges erőfeszítések hallatlan tömegű anyagi terhe és egyéb tennivalója.

A szövetkezetek átlagosan ma mintegy fele akkora területen és csaknem negyed annyi munkaerővel dolgoznak mint egy évtizeddel ezelőtt. Különböző okokból és még nagyrészt feltáratlan körülményekből adódóan sem a föld, sem a többi vagyón felosztása nem járt pozitív hatással a mezőgazdaságban sem a munkafegyelem, sem az érdekeltség terén. A szakemberek és a szakértelem diszkreditálása, a szövetkezeti üzemforma negatív megítélése, a gazdasági válság elemi kezelésének elmulasztása egyaránt szerepet játszik ebben, s e helyzet orvoslása hosszú és szívós munkát feltételez. Az ideológiai töltetű és fölülről végrehajtott tulajdonváltás tehát alapjában véve kudarccal járt, s ha lesznek is majd hosszabb távon előnyös hatásai, azok ma még nem érzékelhetők.

Az állami gazdaságok privatizálása

A mezőgazdaság állami szektora Magyarországon *nem játszott meghatározó szerepet az ágazat életében*, noha átlagosnál jobb tőkeellátottságával és kevesebb átalakulási vihart átélő szervezeti kereteivel többnyire előnyös gazdasági pozíciót tudott magának kialakítani. Különösen *a korszerű technika* hazai adaptálásában és az *integráló tevékenységben* játszottak az állami vállalatok fontos szerepet, s eleinte úgy tűnt, hogy a politika által keltett viharfelhők is elkerülik az államkincstárnak szánt cégeket. Ez a remény azonban hamar szertefoszlott, s helyét a szinte napról napra változó átalakítási koncepciók váltották fel. E koncepciók egyik fix pontja az a sehol nem bizonyított állítás volt, amely szerint az államnál nem lehet rosszabb tulajdonos. A másik fix pont pedig az volt, hogy az állami tulajdonú földet mindenképpen meg akarta tartani az állam! E felfogás ellentmondásossága nyilvánvaló.

A gyors koncepcióváltások során az ún. *decentralizált privatizáció* zajlott, amelynek keretében a nagy gazdaságok öncélú feldarabolására, és főként az eladható és önállóítható üzemek, valamint egyes vagyontárgyak értékesítésére került sor, gyakran „bármilyen áron”. Az eredmény roppant vegyes: néhány életképes üzemmésszel jól jártak új gazdáik, esetenként valóban fölös tárgyaktól szabadulhattak meg a vállalatok és enyhíthették likviditási gondjaikat. Másutt azonban a legjobb jövedelemszerző tevékenység veszett el, s így az anyavállalat még

nehezebb helyzetbe került. Igazi privatizálásra csak kevés esetben került sor. Ilyenre példa a külföldiek számára értékesített Balaton Nagy-berek, a székszárdi állami gazdaságok, vagy a vezetők és a dolgozók által közösen megvett Debreceni Tangazdaság. Több vállalatot pénzügyi ellehetetlenülése miatt fel kellett számolni, s hosszú hezitálás után 1995-ben megszületett a törvény arról, hogy 28 mezőgazdasági nagyüzem részben vagy egészében tartós állami tulajdonban marad. Nincs még kialakult álláspont és végleges döntés azzal kapcsolatban, hogy miként legyenek értékesítve e vállalatok privatizálni szándékolt részei. Itt a tőzsdei eladás és a dolgozói kivásárlás kombinációja látszik a legjárhatóbb útnak.

Összességében, 1995-re az állami gazdaságok vagyonának mintegy fele került magánkézbe. De van arra is példa (az Agárdi Á.G.), hogy még majdnem teljes és nem is rosszul működő gazdaság vár sorsa megoldására. A külföldi tőke remélt beáramlása elmaradt. Ennek fő oka a földtulajdonszerzés korlátozása, illetve az ennek engedélyezése körüli vitákat feloldani képes tartós bérlet jogi megoldatlansága. Az érzelem felülkerekedése az értelem felett itt is megboszuszlja magát, hiszen kezdetben jelentős érdeklődés volt a kifejezetten nagyméretű üzemek vásárlása iránt. Azokat a külföldi szakértők által készített tanulmányokat pedig, amelyek a feldarabolás helyett az egyben való eladást ajánlották, nem hozták nyilvánosságra. Az állami gazdaságoknak mintegy 420 000 ha földet kellett átadniok kárpótlás céljára és további 150 000 ha-t kapcsoltak a decentralizált értékesítés során elkelt üzembrészekhez; ez utóbbiakat a vagyonkezelő adja bérbe az új tulajdonosoknak. Mindezen folyamatok során sokszor sérült az állami tulajdon védelme, s még ma sem egészen világos, hogy miként lesznek majd működtethetők a területi háttérüktől megfosztott állattartó telepek. Valószínű, hogy erre csak újabb földcserék és a valós, csak ésszerűen korlátozott (pl. a külföldieket sem kizáró, legfeljebb a használat módját előíró) földpiac létrejötte révén lesz majd mód.

Az új üzemi-vállalati struktúra

Sajnos még ma sincs pontos ismeretünk arról, hogy a végbement változásoknak milyen hatása van a tulajdoni szerkezetre. Számos részismeret és legenda szól például a külföldiek nem legalizált tulajdonszerzéséről, az adózási szabályokat kikerülő földeladásokról, továbbá olyan üzemi formákról is, ahol a tulajdonos és az üzem működtetője természetes magánszemély, ugyanakkor ténylegesen valamelyik gazdasági társaság, esetleg szövetkezet a föld művelője. A földek bérbeadása sem problémamentes, hiszen ha magánszemély a bérlő, akkor mód van a tényleges bérleti díj elhallgatására, míg jogi személyek esetében ez aligha lehetséges. Valószínű, hogy a magánszféra tényadatai valamivel kisebbek a bevallottnál. Az ezzel kapcsolatos statisztikai adatokat tehát megfelelő óvatossággal kell kezelni. Ez azért is indokolt, mert a változások szinte folyamatosak.

A jogi személyiségű vállalatok közül a kft. a legfontosabb formáció, amit

száma alapján a szövetkezet követ (lásd a 71. oldalon az alsó táblázatot). Gazdasági jelentőségüket illetően e számok sajnos nem igazítanak el bennünket, a statisztikai kiadványok pedig nem közölnek részletező adatokat a termelés értékére. Így közelítő becslésekre vagyunk utalva. *A mezőgazdasági terület megosztása azt jelzi, hogy továbbra is a nagygazdaságok vannak túlsúlyban*, mi több, a szövetkezeteké a vezető szerep. Az állatállomány zöme az ún. egyéb gazdálkodók kezében van, akik többségükben magángazdák (lásd a 76. oldalon lévő táblázatot). A helyzet tehát a jelentős változások ellenére is *igen hasonlít az 1980-as évtizedet jellemző munkamegosztásra: az élőmunka-intenzív ágazatokat a magántermelők, a jól gépesíthetőket pedig a nagygazdaságok művelik*. Ehhez talán azt érdemes hozzáfűzni, hogy a helyzet jól megfelel a szakmai megfontolásoknak.

Magukról a magángazdaságokról még nagyon keveset tudunk. Azt azonban igen, hogy a főfoglalkozású családi gazdaságok csak nagyon lassan terjednek, s a magántermelők továbbra is elsősorban részfoglalkozásúak, vagyis a kisegítő gazdaságokat jelentik. Életképes magánvállalkozásnak a területi kategorizálás alapján mintegy 10–15 000, az állatállomány alapján pedig legfeljebb 3–5000 gazdaság becsülhető (lásd a 75. oldalon lévő középső és alsó, valamint a 76. oldalon lévő táblázatot). Sokkal nagyobb esélyük van viszont a fejlődésre a nagyméretű magángazdaságoknak, amelyek a növénytermesztő profil esetében mintegy 600-ra, az állattartásban pedig mintegy 400-ra becsülhetők.

Ma – részben a megbízhatóbb statisztikai információk hiányában, részben pedig a még mindig nem letisztult helyzetben – a fenti képet rajzolhatjuk fel. Jelentősek a változások, de jelentősek a kérdőjelek is. Az évtizedekig halogatott, visszafojtott tulajdonreformot követő, s ugyancsak fölülről kezdeményezett átalakítás minden bizonnyal a mainál jóval pozitívabb folyamatokhoz is alapokat teremtett. Ezek megjelenése viszont még várat magára, ma még a hátrányok dominálnak. És ha, mint az várható, lesznek előnyös kihatások is, az máris látható: túl nagy árat kell értük fizetnie a mezőgazdaságból élőknek.

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper record-keeping is essential for the integrity of the financial system and for the ability to detect and prevent fraud. The text also mentions the need for regular audits and the role of independent auditors in ensuring the reliability of financial statements.

The second part of the document focuses on the role of the accounting profession. It highlights the need for accountants to adhere to high standards of ethical conduct and to maintain their professional competence through continuous education. The text also discusses the importance of transparency and the need for accountants to provide clear and concise information to their clients and the public.

The third part of the document addresses the challenges facing the financial system. It identifies several key areas of concern, including the need for stronger regulatory oversight, the importance of risk management, and the need for greater collaboration between government and industry. The text also discusses the impact of technological advances on the financial system and the need for innovation in financial services.

The final part of the document provides a summary of the key findings and recommendations. It reiterates the importance of maintaining accurate records, the role of the accounting profession, and the need for stronger regulatory oversight. The text also provides a call to action for all stakeholders to work together to ensure the integrity and stability of the financial system.

Agrárpiaci szabályozás és piacgazdasági átmenet

Halmi Péter

Az 1980-as évek végén kibontakozó piaci reformok ellentmondásosan érintették a magyar agrárgazdaságot. Egyrészt gyökeres változásokat ígérő intézkedések történtek az agrárpiacokkal összefüggésben:

- liberalizálás (árliberalizálás, azaz a termelői, nagykereskedelmi és fogyasztói árak; továbbá – korlátok között – a külkereskedelem liberalizálása);
- a piacra lépés adminisztratív korlátainak eltörlése;
- privatizáció (a piaci rendszer irányába mutató tulajdoni változások az agrártermelésben, illetve az input- és az output-oldalról kapcsolódó szervezetek körében).

Mindezek hatására a piaci szereplők száma megsokszorozódott, magatartásukban jelentős változások következtek be, egyidejűleg új áruforgalmi csatornák nyíltak meg.

Ugyanakkor a piacgazdasági átalakulás, az agrársajátosságokhoz igazodó piaci és finanszírozási intézmények hiánya mellett valósult meg. Így, noha leépült számos, az önálló vállalkozási akciókat korlátozó, a piaci működéssel ellentétes tényező, *nem alakultak ki azok a piaci intézmények és piacsabályozási módok, amelyek a fejlett, illetve közepesen fejlett, piacgazdálkodást folytató országok agrárgazdaságaiban jellemzőek.*

E tényezők s az adott makroökonómiai feltételek hatása miatt az agrárgazdaságban növekvő piaci zavarok alakultak ki:

- visszaesett a fizetőképes kereslet: ezen belül elsősorban a belföldi kereslet; a konvertibilis exportbevételek 1991–1992-ben átmenetileg növekedtek, ám az agrárszektor pénzügyi nehézségeinek éleződésével gyakran veszteséges, tőkefelő export valósult meg, előrevetítve a kivitel szükségyszerű csökkenését;
- ellentmondásos a piaci fejlődés: a termelők olykor éles árversenye mellett folyamatosan emelkednek a fogyasztói árak; a piaci szereplők számának és az értékesítési csatornák bővülésének ellenére gyakori a monopolista magatartás;
- a piaci kapcsolatokban anarchikus tendenciák is mutatkoznak: áttekinthetetlen piaci helyzetek, követhetetlen árupályák stb.

Az átmenet a növekvő piaci zavarok mellett a mezőgazdasági termelők számára *igen jelentős jövedelemvesztéssel járt.* Az élelmiszerek fogyasztói reálára nem csökkent, az exportárszínvonal forintban a felértékelődés mértékénél kevésbé csökkent, az ipari eredetű input reál árszínvonala magasabb volt, mint 1988-ban, míg a mezőgazdasági kibocsátás reál ára csaknem 30%-kal csökkent (lásd a 63. oldalon a középső táblázatot). Hiányoztak a mezőgazdasági jövede-

lemrevalóság fontos intézményi feltételei, s ezt sem az ideologikus alapokon nyugvó, tulajdonrendezéssel elfoglalt agrárpolitika, sem a legitimációs zavarokkal küszködő agrár-érdekképviseletek nem ismerték fel.

A hazai mezőgazdaság strukturális válsága elsősorban a másfél-két évtizede elkezdődött gyors, de nem piaci alapú modernizációra és a polarizált üzemi szerkezetre vezethető vissza. Alapvetően intézményi válság:

- a piaci intézmények hiánya miatt nem megfelelő a piaci transzparencia; monopóliumhelyzetek maradtak fenn, illetve kerültek privatizálásra; kedvezőtlen a mezőgazdasági alkuerő;

- az agrárgazdaság alapvető intézményei rendültek meg anélkül, hogy a helyükbe működőképessé formák léptek volna.

A feszültségeket s az érintettek növekvő elégedetlenségét érzelve a kormányzat a 90-es évek elején – komplex válságkezelő program és intézkedések helyett – az agrárpiac átfogó szabályozására, az agrárpiaci rendtartás kiépítésére tett ígéretet. A mintát alapvetően Nyugat-Európából (az EK közös agrárpolitikájának rendszeréből) merítette.

A magyar agrárpiaci rendtartás konstrukciója

Az agrárpiaci rendtartás – amelynek célja az agrárpiacokon az ár- és mennyiségi kiegyenlítődési folyamatok elősegítése – mindeddig befejezetlen intézményesítésének szakaszai a következők:

- exportpályázati rendszer bevezetése egyes termékeknel (1990);
- átfogó, de részleteiben szabályozatlan piaci rendtartás kísérlete (1991–1992);
- az agrárpiaci rendtartási törvény (APRT) elfogadása (1993. február);
- az APRT módosítása (1995 őszén).

Az APRT (1993) konstrukciójának alapelemei:

- *eltérő intenzitású szabályozás* (közvetlenül, közvetetten szabályozott, illetve befolyásolt – más és más termékcsoportokat tartalmazó – részpiacok);

- *árrezsim*: szabad árak; hatósági árként – kvótával – garantált ár (étkezési búza, takarmánykukorica, tehéntej; 1994-től vágómarha és vágósertés); irányár meghirdetése a piaci szereplők orientálása végett;

- *mennyiségi szabályozás*: kvóta (államilag előírt korlátozás) és termelői önkorlátozás;

- *intervenció rendszer* (elvileg kötelező intervenció – a kvóták mértékéig – a garantált árak szintjén; eseti intervenciók piaci zavarok – termékfelesleg vagy termékhiány – esetén);

- *export–importrezsim* (engedélyezési rendszer; vámrendszer; normatív illetve pályázati alapon megszerezhető exporttámogatás; export-, illetve import adóztatás lehetősége);

- *intézményi rendszer*: tárcahatáskörök; döntés-előkészítő bizottság; az egyes részpiaci partnereket tömörítő javaslattevő és döntési hatáskörű testületek: a terméktanácsok).

Az agrárpiaci szabályozás gyakorlata

Az első pillantásra sokszínű és széles körű szabályozást ígérő rendszer *eddig működésének mérlege kiábrándító*. A lendületes és az érintettek többsége számára érthetetlen rendtartási „bölcsekedés” mellett – amikor is az agrárpolitika irányítói mindig a jövő vonatkozásában ígérték a feszültségek enyhítését – mélyültek a piaci zavarok. A rendszer működésének neuralgikus pontjai a következők:

(1) Az árgaranciák fikciója

A pusztán jogilag szankcionált – ám intervenció nélkül meghirdetett – *minimálárak a gyakorlatban nem javították az értékesítési biztonságot*. Valójában a „legalacsonyabb árak” olyan mélyen kerültek meghatározásra, hogy a piaci folyamatokra nem gyakoroltak érdemi befolyást. (S ahol mégis jogi nehézséget okozhattak volna, ott a nagy felvásárlók közvetítők révén meg tudták kerülni.) Így azonban nem jelentenek valóságos értékesítési biztonságot az 1993 után meghirdetett, ám a valóságban irreálisan alacsony szinten meghatározott „garantált árak” sem. (Az árszint nemzetközi összehasonlításával kapcsolatban lásd a 63. oldalon az alsó táblázatot.)

(2) Tisztázatlan piacpolitikai célok, következetlen és ellentmondásos gyakorlat

A feszültségek fokozódása, a komplex és gyors kezelés igénye miatt az agrárpiaci szabályozás *a napi feszültségek operatív elhárítására törekedett*. Így nem kerültek tisztázásra az alapvető agrárpiac-politikai célok. Koncepciózus szakágazati stratégiák hiányában a beavatkozásokban a rögtönzések domináltak.

A beavatkozások és az érintett piaci szereplők reakciói *nagyfokú bizonytalanságot* tükröztek. Az információk hiányával is összefügg, hogy egyes esetekben a beavatkozások valószínűleg erősítették a piaci zavarokat (pl. a gabonaexporttilalom fenntartása és egyidejűleg eladhatatlan gabonakészletek, illetve a túlzott mértékű sertéspiaci beavatkozásra is visszavezethető példátlan méretű áringadozás 1991-ben, vagy a tojáspiaci intervenciók hatása 1993-ban, a gabonaexport támogatása 1995-ben stb.).

(3) Korlátozott intervenciók források, kiszámíthatatlan akciók

A magyar agrárrendtartás pénzügyi lehetőségei nagyságrendekkel maradnak el a fejlett gazdaságokban alkalmazott piacrendekétől. A források döntő része a költségvetési törvényben előirányzott összeg. Miután leföldözési rendszer (vagy más, a piaci szereplők befizetéseit igénylő konstrukció) nem működött, s ma

sem működik, a rendszernek saját bevételei *de facto* nem képződnek (leszámítva egyes export- és importpályázatok letéti díjait). Az intervenciók céljaira rendelkezésre álló összegek messze elmaradnak a tényleges piaci feszültségek által igényelt akciók szükségleteitől.

Az intervenciók kiadások csak az esetek kisebb részében irányultak a piaci folyamatok harmonizálására. Egyes időszakokban növekedett a jövedelempolitikai alapú beavatkozások aránya. Az agrártámogatások erőteljes leépítése egyúttal a szerkezet átalakulásával járt: a nemzetközi irányzatoktól eltérően a hazai (erősen beszükkült) támogatási rendszer meghatározó súlyú része – hosszú időn át 70–80%-a – a piaci (jellemzően export)támogatás.

Úgy tűnik, hogy egyes kormányzati szervek egyfajta „házi kasszának”, bármely agrárgazdasági feszültség elhárítására felhasználható forrásnak tekintik a rendtartási kasszát. Az öntözővíz használatának támogatása, a gázolaj fogyasztási adójának visszatérítése, az aszálykárok enyhítése stb. nem piacszabályozási feladat. Az agrárpiaci forrásként nyilvántartott előirányzatok egy része tehát *nem a piaci egyensúly előmozdítására* került felhasználásra. 1993 kivételével az agrárpiaci támogatások több mint 80%-a, de egyes években több mint 95%-a exportszubvenció volt. Az 1993. évi átmenetileg megugró belső piaci támogatások pedig nem agrárpiaci célokra, hanem a termelési költségek csökkentésére irányultak. (Az agrártámogatások szerkezetét lásd a 65. oldalon lévő középső táblázatban.)

(4) *Hiányos és bizonytalan piaci információk*

Az elégtelen információk a magyar agrárpiaci rendtartás egyik neuralgikus pontját képezik és számos kedvezőtlen hatással járnak. A statisztikai rendszer alkalmatlan a piaci változások követésére. Így nem ítéltető meg kielégítő pontossággal, hogy felesleg vagy hiány mutatkozik-e egy-egy részpiacon. Az információk hiánya magyarázhatja az ellentétes intézkedéseket, az egyes szereplők érdekei szerinti dezinformációt és manipulációt. Így elsősorban nem objektív jelzések alapján, hanem egyes résztvevők vagy külső tényezők (tömegkommunikáció, egyes politikusok) nyomására hoznak intézkedéseket.

(5) *Az APRT konstrukciós hibái és operacionalizálásának kérdőjelei*

A kormányzat által hosszú késlekedés után 1993 elején – keret jellegű törvényben – nagy vonalakban meghirdetett rendtartásnak *alapvető konstrukciós gyengeségei* vannak:

- a piac építése helyett annak működését korlátozó szabályokra került a hangsúly;
- a garantált árak a hazai feltételek között a lehető legdrágább és a legkevésbé reális megoldást jelenthetik az értékesítési biztonság tekintetében;

- a kvóták (amelyek körül a konszolidált agrárstruktúrával rendelkező EU-ban is rengeteg zavar van) alkalmazhatatlannak tűnnek;
- a terméktanácsok működőképessége kétséges, azok új piachelyettesítő és monopolpozíciók átmentésére alkalmas formákká válhatnak;
- a rendszer működtetéséhez szükséges információs bázis hiányában továbbra is kapkodó és szakmailag megalapozatlan intézkedésekre lehet számítani;
- nem áll rendelkezésre sem jelenleg, sem belátható távlatban a rendszer működtetéséhez szükséges pénzügyi fedezet.

A törvény nagy (valójában teljességgel megalapozatlan) várakozásokat keltett az érdekeltek körében. A törvény elfogadása óta eltelt időszakban – nem meglepő módon – nem sok működési feltételt sikerült megteremteni. Mindaddig nem kerültek meghirdetésre a tartós orientáció alapjául szolgáló agrárpiaci szabályok. Egyre több a kétség a garantált árak, a kvóták tényleges alkalmazhatósága, a terméktanácsok reprezentativitása és valódi működőképessége tekintetében. A költségvetési feltételek nem nyújtanak lehetőséget szélesebb körű s valódi tartalommal bíró árgaranciák számára. Ezekhez nagyságrendileg több forrás kellene. Nagyrészt hiányoznak a rendszer infrastrukturális és intézményi feltételei is. Így éles az ellentmondás a rendtartási frazeológia rituális ismételtetése és a tényleges agrárpiaci feltételek között.

A rendtartás területei közül lényegében egyedül az *exporttámogatási rendszer* működik. Ennek határfoka is alacsony, hiszen koncepcionális, kiszámítható alap helyett pusztán a múltbeli bázison, illetve az egyes érdekcsoportok nyomásgyakorló képességén nyugszik. A konspiratív körülmények között, az érdekeltekkel történő párbeszédet nélkülözve megkötött 1994. évi GATT-megállapodás pedig – esetleges korrekció nélkül – teljesíthetetlennek tűnő követelményeket tartalmaz, végképp megkérdőjelezve az eddigi rendszer fenntartását.

(6) Rendtartás – működő piac nélkül?

A fejlett – s a kevésbé fejlett – piacgazdaságokban valódi, működő piacokra, differenciált piaci intézményrendszerre épülhet az agrárpiaci szabályozás. Ezzel szemben a hazai rendszer sok tekintetben a piac helyett igyekszik *szimulálni annak hatékony működését*. A piaci intézmények hiányosságai miatt az agrárpiac önszabályozására építő modell csak elfogadhatatlanul nagy zavarok, társadalmi-gazdasági költségek árán működhetne. A piaci zavarok megelőzése, illetve kezelése végett továbbra is nagyrészt egyedi beavatkozások történnek.

A váltakozó egyensúlyi állapotok (hiányok és feleslegek), a nagy kilengésű piaci ingadozások, a felerősödött formában érvényesülő ciklikus jelenségek szabályozásának gondjait csak növeli az ágazat átalakításával kapcsolatos tartós bizonytalanság. Ám ha a hangsúly tartósan a piac működését korlátozó beavatkozásokra kerül, az agrárpiac (s az azzal konform szabályozási rendszer) kibontakozásától remélt előnyös hatások is végképp illúzióknak bizonyulhatnak. Mind-

ez teljes mértékben diszkreditálhatja a még mindig várakozással szemlélt agrárpiaci rendtartást az érdekelt piaci szereplők előtt.

Ugyanakkor a piacszabályozási követelményekkel nem indokolható beavatkozások növelik a rendszer működésének kiszámíthatatlanságát. *A nagyszámú beavatkozás nem épül megfelelő piaci információkra, így e beavatkozások sokkal inkább az érdekeltek nyomásgyakorló képességétől, semmint a tényleges piaci helyzettől függenek.* Ezért nem meglepő az időzítés rossz megválasztása sem. Esetenként ugyanis a beavatkozások még tovább növelték a piaci zavarokat. A rendtartás tehát nem helyettesítheti a valódi, működő piacot, sem az annak – egyébként hiányzó – keretfeltételeit generáló piacépítést.

A hazai agrárpiaci rendtartás konstrukciója és működése nem a piacgazdasági átmenet igényei szerint alakult. *Ám a választott szerkezet a gyakran példaként emlegetett – alapvetően más környezetben működő – EU-rendszernek sem felel meg.* Így például az EU jóval kevésbé kívánja a belső piacot szabályozni, mint az elvi hazai konstrukció; a kínálatkorlátozás az EU-ban kivétel, a hazai konstrukcióban fő szabály; a terméktanácsokhoz hasonló funkciójú szervezetek az EU-ban ismeretlenek stb.

Az agrárpiacok tényleges működésének néhány sajátossága

A piacszabályozás közvetlen hatásain túlmenően – ám azoktól nem függetlenül – számottevő ellentmondások és torzulások jellemzik a hazai agrárpiacok működését. Ilyenek:

(1) Túlzott áringadozás, labilis kereslet és kínálat

A korábbi időszak merev árrendszere helyett immár valóságos ármozgások, a kereslet–kínálat–ár egyensúlyi kölcsönhatásai figyelhetők meg. Jelentős időbeli és regionális áreltérések mutatkoznak.

Ugyanakkor az árdifferenciák és az ármozgások mértéke jóval meghaladja a fejlett piacgazdaságokét. Ebben az állami agrárpiaci szabályozás hibái mellett a piaci transzparencia hiánya játszik szerepet. Így a szándékos megtévesztés esetei mellett egyes piaci szereplők kiszámíthatatlan, olykor pánikszerű reakciói komoly zavarokhoz vezetnek (például az állattartó kistermelők takarmánykereslete, illetve kibocsátása is igen bizonytalan). A piaci szereplők számának – egyébként örvendetes – gyarapodása is fokozza a bizonytalanságot. Miután a piacokonform koordináció intézményei továbbra is hiányoznak, a nagyszámú piaci szereplő olykor „multiplikálja” a piaci keresletet, ami tovább növelheti a piaci labilitást és ciklikusságot.

(2) A forgalmazási csatornák átalakulása

A korábbi rendszer széthullásával új értékesítési csatornák alakultak ki. Az előző időszak egyes szereplői elveszítették érdekeltységüket vagy lehetőségeiket a részvételben (pl. a kistermelést korábban integráló nagyüzemek).

A korábbi, többnyire jelentős állami támogatással, drágán és helyi monopóliumként működő integrációs láncok az évtized kezdetére csaknem kivétel nélkül szétestek. Lényegében megszűnt az élelmiszeripari, illetve a mezőgazdasági vállalatok által nyújtott tenyészanyag-kihelyezés, takarmányjuttatás, termelés-előfinanszírozás. Különösen nagy zavarokat okoz az agrárfinanszírozás megoldatlansága. Noha újszerű megoldások (pl. tőkeerős külföldi érdekeltségű élelmiszeripari, illetve kereskedelmi vállalatok előfinanszírozása, a korábbi termelési rendszerek egyes konstrukciói) körvonalai kirajzolódtak, a rendszer továbbra is zavarokkal terhes, s a megoldás feltételei nem kedvezőek.

A mezőgazdasági termelők partnereinek száma ugrásszerűen növekedett. A piaci struktúra elvileg kedvezően változhat az agrártermelők javára. Erősödhet a gazdasági verseny, növekedhet a partnerválasztás lehetősége.

Ám az értékesítési csatorna szabad megválasztásának infrastrukturális és pénzügyi feltételei (tárolókapacitások, forgótőke stb.) nem kedvezőek. Valójában a piaci szereplők számának gyarapodása nem feltétlenül eredményezi ugyanolyan mértékben a piaci erőviszonyok javulását is. Másfelől a formailag különálló cégeket esetenként tulajdoni, illetve érdekkapcsolatok fűzik össze. A piaci szereplők számának gyarapodásával nem feltétlenül járt együtt a szakértelem. A felkészületlen kereskedők olykor irreális árakat, feltételeket ajánlanak a termelőknek. Egyes esetekben az áru kezelését sem tudják megoldani, illetve fizetési zavarokkal küszködnek. A következmények pedig mindig a mezőgazdasági termelőkre hárulnak.

Ugyanakkor a mezőgazdasági szereplők száma is megsokszorozódott. Ám a csoportos értékesítés formái nem fejlődtek ki, továbbra is a kisebb és a nagyobb egységek különálló értékesítése a jellemző. Ez ugyancsak nehezíti a piac átláthatóságát, egyidejűleg megnöveli a felvásárlók tranzakciós költségeit, illetve a piaci zavarok lehetőségeit.

Jelentősek a koordinációs zavarok. Mindezekre tekintettel jelentékenyek a nehezen áttekinthető (esetenként kaotikus állapotot mutató) rendszer működési zavarai. A belső súrlódási veszteségek mellett a koordináció zavarai nemzetközi kereskedelmi problémákat is okoznak. Az EU-val szemben vállalt kötelezettségek (referencia-, illetve minimumárak) megsértése miatt valamennyi exportőrt sújtó szankciók (kiegyenlítő vámok stb.) kerülnek kivetésre. Ugyancsak a magyar agrárexport koordinálatlanságának tudható be nagy mértékben, hogy a vámkontingensek előnyei döntő részben az importőrökhöz jutnak.

Összességében a kedvezőnek minősíthető változások ellenére nem a fejlett európai államokéhoz hasonló piaci struktúra fejlődött ki. Sokkal inkább a rendszer áttekinthetlensége a jellemző. A nagyszámú piaci szereplő – az agrárpiacon hatékony működése egyéb intézményi feltételeinek hiányában – potenciálisan

halmozhatja a piaci keresletet. Ezzel a rendszer akaratlanul is hamis jelzéseket közvetít a termelők számára, következésképpen bizonytalanságot és ciklikus folyamatokat gerjeszt.

(3) A mezőgazdasági termelők kedvezőtlen piaci pozíciója

E feltételek között továbbra is kedvezőtlen a mezőgazdasági termelők piaci pozíciója. Ennek három fő oka:

– *Korlátozott a piaci transzparencia.* Valójában sem a piaci szereplők, sem az agrárpiacon szabályozást folytató szervek nem rendelkeznek megbízható információkkal. Ez önmagában is korlátozza a vertikális koordinációt. Nem lehet megítélni, hogy felesleg vagy hiány van-e egy adott piacon.

– *Hiányoznak az agrárpiacon intézmények.* A hatékonyan működő piachoz szükséges feltételek egyáltalán nem, illetve csak csekély mértékben állnak rendelkezésre. Az egyetlen valóságos nagybani piac nem támaszkodhat regionális piacok hálózatára. A regionális állatvásárok is csupán tenyész-, illetve haszonállatokat forgalmazznak. A gabonatőzsde árjelző és árbefolyásoló szerepe már nem lényegtelen, ám a közraktározás, s egyes további feltételek rendezetlensége, továbbá egyes időszakokban a likviditás hiánya korlátozza az árutőzsde lehetőségeit.

– *Kedvezőtlen mezőgazdasági alkuerő.* Ilyen körülmények között továbbra is többnyire a termelők kiszolgáltatottsága a jellemző. Sőt az több tekintetben még növekedett is, amit nem enyhítettek a mezőgazdasági alkuerő intézményes növelését célzó – külföldön ismert, ám itthon mellőzött – programok.

(4) Piaci magatartás, torz piaci feltételek

A megváltozott feltételekhez történő alkalmazkodás nehéz feladatnak bizonyult a piaci szereplők többsége számára. A kibontakozó piaci viszonyokhoz igazodó magatartások elsajátítása szükségképpen csak zökkenőkkel valósulhat meg. Ám úgy tűnik, nem csak ez okozza a problémát. A hazai agrárpiacon ellentmondásos folyamatai – amelyek nem csupán átmeneti sűrűlódások, hanem makacsul újra-termelőző zavarok – a piaci magatartás egyes jellemző és ismétlődő torzulásaiban is felismerhetők.

Egyrészt az agrárpiacon szereplők többségére továbbra is merev árképzési magatartás a jellemző (a költségnövekedés mechanikus áthárítása, a partner által nyújtott kedvezmény „lenyelése” stb.). Ugyanakkor az élelmiszer-termelő vállalatoknál a recessziós időszak mélypontjainál előfordul „öngyilkos”, pusztító jellegű árverseny is, amikor jóval az önköltség szintje alatt igyekeznek árujukról megszabadulni. Másrészt továbbra is tapasztalható a piaci partnerrel szembeni erőfölény maximális kihasználására irányuló törekvés. A megbízható kapcsola-

tok, a régóta igényelt szerződéses fegyelem helyett többnyire az együttműködés zavarai a jellemzőek.

Külön kiemelés igényel az *illegális versenylőnyök kihasználására* irányuló széles körű törekvés. Ezt még erősítette az élelmiszerek értékesítése után kivetett – emelkedő nagyságú – áfa-fizetési kötelezettség elkerülése. A zugkereskedelem és a „zugvágóhidak” (pl. a baromfiiparban gyakran emlegetett „garázs vágóhidak”) részaránya meglepően magasnak tűnik: egyes becslések a baromfiipar teljes kibocsátásának 20–30%-ára teszik. Az illegális szféra kiszélesedése növeli a fejlődő országokhoz hasonlítható *polarizált struktúra* kialakulásának veszélyét, amelyben a nagyméretű, döntően exportra termelő, kommercializált egységek mellett autark, illetve lokális kapcsolatokra épülő, nehezen modernizálható törpeüzemek kettőssége a jellemző.

Az átmeneti gazdaság agrárpiaci működését összefoglalva a következőket mondhatjuk: ha az értékesítési csatornák nem eléggé áttekinthetők, a vertikális integráció fejletlen és a mezőgazdasági alkuerő kedvezőtlen, akkor szükségképpen a rövid távú előrelátás és a spekuláció, továbbá a kereslet és a kínálat felfokozott ingadozása, a ciklikus és időszakos túltermelés és/vagy hiány a jellemző. Azaz a *zavarok korántsem átmeneti anomáliák, hanem a rendszerből fakadó szükségszerű következmények.*

Mindezekre tekintettel *a hazai agrár-közgazdaságtani kutatásokkal szemben is megfogalmazható néhány*, mind elméleti szempontból, mind a gyakorlat oldaláról lényeges követelmény. Egyfelől további empirikus vizsgálatok szükségesek az „átmeneti gazdaság” agrárpiaci működésének mechanizmusával és az agrárpiac-szabályozásnak a hatásaival kapcsolatban. (Igen hasznos lenne a régió többi országára is kiterjedő összehasonlító elemzés.) Másfelől elemezni szükséges a fejlett piacgazdaságok agrárpiaci gyakorlatát. Továbbá kiterjedt alapkutatások indokoltak az agrárpiac-politika és a piacelmélet itthon eddig különösen elhanyagolt témaköreiben.

Befejezésül röviden a tanulságok.

Mit tehet az állami agrárpiac-politika?

A magyar kormány az agrárpiaci zavarok nyomására széles körű piacsabályozást ígérő, némileg az EU Közös Agrárpolitikájára emlékeztető piaci rendtartási konstrukciót hirdetett meg. Ennek belső ellentmondásai, s működési feltételeinek (pl. a finanszírozási forrásoknak) a hiánya eleve valószínűsítették a rendszer működésképtelenségét, amit ma már empirikusan is alá lehet támasztani. Következésképpen: *a piaci rendtartás reális funkciója csak a piaci egyensúly átmeneti megbomlásának tompítása lehet; a piachelyettesítő ambíciók megalapozatlanok.*

Ezzel szemben *mindmáig hiányzik az agrárpiac-politika másik fő területe, a versenyhelyezet szabályozó és kiigazító intézkedéseket tartalmazó piacstruktúra-politika.* Pedig éppen annak révén lehetne a jelenleg működő rendszer átalakítását megkezdeni, a működőképes agrárpiachoz szükséges, s mindmáig hiányzó

piaci transzparenciát, agrárpiaci intézményeket kibontakoztatni, a gazdasági versenyt élénkíteni, a mezőgazdasági piaci alkuerőt erősíteni. E feltételek hiányában nem következhet be áttörés valóban európai stílusú agrárpiaci rend kiépítése irányába. Sőt inkább olyan tehetetlenségi pálya körvonalazható, amely a rituálisan ismételt Európa-retorika ellenére egyre távolabb vezet a centrumhoz való felzárkózás reális irányaitól.

Intézmények, szervezetek, integráció

A magyar mezőgazdaság kereskedelmi szervezeti rendszerének változásai a 90-es évek első felében

Szabó Márton

Az alábbiakban a tágan értelmezett mezőgazdasági szervezeti rendszerrel és annak működésével foglalkozunk az átmenet éveiben, vagyis a mezőgazdasági termelőtől a fogyasztóig terjedő láncsal, különös tekintettel a mezőgazdasági termelés – felvásárló nagykereskedelem – feldolgozás – elosztó nagykereskedelem szakaszokra. Csak érintőlegesen tárgyaljuk az integrációs lánc első és utolsó fázisát: a mezőgazdasági termelés nem-mezőgazdasági eredetű inputjainak piacait, valamint az élelmiszer-kiskereskedelmet. Ez utóbbi kérdéssel egyébként részletesen foglalkozik a szerző egy másik tanulmánya (Szabó 1995).

A mezőgazdasági termékkereskedelem funkciói

A mezőgazdasági termékkereskedelem által ellátandó főbb funkciókat a 85–86. oldalakon lévő ábrák szemléltetik a fő terméktípusokra vonatkozóan. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy *funkciókat* – nem pedig szervezeteket – ábrázoltunk. Az egyes funkciók közül egy-egy szervezet többet is elláthat („előre”, illetve „hátra” irányuló integráció), egy-egy funkció pedig több lépcsőt is magában foglalhat (pl. magasabb fokon feldolgozott élelmiszerek: búza – liszt – kenyér).

Az ábrákon szereplő funkciók közül a *gyűjtő-felvásárló nagykereskedelem* átveszi a nyerstehermet a mezőgazdasági termelőtől, összegyűjti és szükség esetén raktározza azt. A funkció jelentősége megnő, ha a kínálat mennyiségileg és területileg szétaprózottabbá válik – ahogyan az a 90-es évek első felében hazánkban történt. Az *elosztó nagykereskedelem* feladata a nyers mezőgazdasági cikkek és a feldolgozott élelmiszerek eljuttatása a végső fogyasztót közvetlenül kiszolgálókhöz (kiskereskedelem, vendéglátás, intézményi vevők, illetve export esetén a külkereskedelmi vállalat), továbbá szükség esetén az áru válogatása, osztályozása, csomagolása és raktározása.

Az ábrázolt funkciók hosszabb időszak alatt sem változnak, módosulhatnak viszont a funkciókat ellátó szereplők.

A mezőgazdasági kereskedelem szervezeti és integrációs rendszere a 80-as évek végén

A mezőgazdasági termékek kereskedelmében a tervgazdasági rendszer lebontásának jelentős lépéseként 1968-ban bevezették a többszatsornás forgalmazást, de a gazdaságirányító szervek bizonyos fokú ellenőrzést továbbra is gyakoroltak a piaci folyamatok felett. A 80-as évek végének mezőgazdasági kereskedelmi rendszerét a következők jellemezték (Mohácsi 1995b):

- néhány alapvető mezőgazdasági termék kötött pályás forgalmazása (étkezési gabona, húskeret);
- monopolhelyzetű szakosított külkereskedelmi vállalatok, majd némi liberalizálás után is igen korlátozott választási lehetőségek az exportálni kívánó vállalatok számára;
- adminisztratív importkorlátozások, erős protekcionizmus;
- központilag teremtett, teljesen rugalmatlan kereskedelmi vállalati szerkezet;
- rugalmatlan és érdektelen állami kereskedelmi vállalatok (pl. Zöldért);
- nem ritkán központi beavatkozások a termékforgalmazásba, piaci zavarok esetén „rásegítés” eseti támogatásokkal;
- monopóliumok a termelőeszköz-forgalmazásban (mezőgazdasági gépek, műtrágya, növényvédőszer, import fehérjetakarmányok);
- regionális és lokális monopóliumok (beszerzési és értékesítési piacokat egymás között felosztó állami élelmiszeripari vállalatok; a kistermelőknek a helyileg „illetékes” termelőszövetkezeten vagy állami gazdaságon kívül általában nem volt választási lehetőségük, hogy melyik integrációs láncba kapcsolódjanak).

A tömegáru-jellegű növényi termékek (gabona, cukorrépa, napraforgó) zömét a nagyüzemek, azaz termelőszövetkezetek és állami gazdaságok állították elő. A viszonylag kisszámú felvásárló, illetve feldolgozó vállalat közvetlen kapcsolatban állt velük. A gyűjtő-felvásárló nagykereskedelemnek inkább csak azokban az ágazatokban volt jelentősége, ahol nagyszámú, de egyenként kis mennyiséget kínáló termelő működött (zöldség- és gyümölcstermesztés, sertés- és baromfi-hizlalás). A felvásárló nagykereskedelem funkcióját termelőszövetkezetek, állami gazdaságok és fogyasztási szövetkezetek (áfész-ek) látták el. A tárolható termékeket (pl. gabona) a jogilag már évek óta nem létező, de informális úton mégis érvényesített felvásárlási kötelezettségnek megfelelően az állami élelmiszeripari vállalatok készletezték, illetve tárolótér híján gyakran szerződés alapján a mezőgazdasági termelőknél tárolták.

A 80-as évek végéig a mezőgazdasági termelést és az élelmiszeripari feldolgozást ágazatonként eltérő mértékű és formájú *vertikális integráció* kapcsolta össze. Ennek példái a takarmánygyártókat, a hizlalókat és a feldolgozókat egyesítő háromoldalú szerződések a hús- és baromfiiparban (takarmányvásárlás, tenyészanyag-kihelyezés), a vetőmag biztosítása és gyakran meghitelezése a növényolajipar és a hűtőipar részéről, fejlesztési források átadása öntözésre és gép-
vásárlásra az alapanyag-termelőknek (hűtőipar), szaktanácsadás, üszőkihelyezés, fejőgépvásárlás, kamattámogatás, fejlesztési eszközök átadása a mezőgazdasági

üzemeknek (tejipar). Az alapanyag-termelő fázison belül a termelési rendszerek különösen a baromfinevelésben és gabonatermelésben játszottak – a koncentrált szakértelem mellett nem kis részben központilag teremtett monopolhelyzetük alapján – kulcsszerepet a technológiaátadásban, a szaporító- és tenyészanyag-forgalmazásban, a gépkereskedelemben és a szaktanácsadásban.

Nem állítható, hogy ezek az akciók minden esetben nagy jelentőségűek és országosan elterjedtek voltak, mégis vitathatatlanul hozzájárultak az egyes termékpályák koordinációjának javításához.

A 60-as évek során kialakított, igen lassan változó mezőgazdasági kereskedelmi és integrációs rendszer bár jelentős támogatásokkal megsegítve, de azért összességében elfogadhatóan hangolta össze a kínálatot és a keresletet az árupályák egy részénél, tehát működőképes volt. Ugyanakkor egyértelmű és súlyos hatékonysági veszteségekkel járt és alkalmatlan volt a kényesebb minőségi igények kielégítésére (takarmányösszetétel, húsmínőség stb.). E problémák legtöbbször természetesen messze túlmutat a szűken értelmezett mezőgazdasági szervezeti rendszer kérdésein, de azokkal mégis szoros összefüggésben áll.

Leépülés és újrakezdés – változások a 90-es években

Bár a régi kereskedelmi és integrációs rendszer számos eleme túlélte a rendszerváltást, a 90-es évek kezdetén csaknem valamennyi fontosabb termékpályán súlyos koordinációs zavarok jelentkeztek és nem indokolatlanul beszéltek a régi integrációs rendszer széteséséről. A dezintegrációval egy időben azonban új, előremutató szerveződések is megjelentek, amelyek vizsgálata a jövő szempontjából különösen indokolt – még akkor is, ha ma még számos problémával küszködnek, illetve megjelenésük nem szüntette meg egy csapásra a zavarokat.

A mezőgazdasági kereskedelmi és integrációs rendszer legfontosabb változásai a következők:

1. *A mezőgazdasági kereskedelmi szervezeti rendszer számos korábbi szereplője megszűnt létezni* (felszámolt tsz-ek, áfész-ek, állami gazdaságok, élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok), illetve alkalmatlanná vált korábban gyakorolt funkciójának ellátására (pl. előfinanszírozás).

2. *A nagyszámú új piaci szereplő megjelenése* fragmentáltta tette a kínálati és keresleti struktúrát, miközben jelentősen serkentette a verseny kialakulását:

– a kárptólás és a szövetkezetek átalakulása megsokszorozta a földtulajdonosok számát;

– egyes termelő- és fogyasztási szövetkezetek szétváltak; a szövetkezetátalakulás, majd számos mezőgazdasági termelőszövetkezet, fogyasztási szövetkezet, állami élelmiszeripari vállalat, a Zöldért stb. csődje és felszámolása a korábbinál lényegesen több utódszervezetet, önálló vállalkozást eredményezett;

– az állami gazdaságok, az élelmiszeripari, a nagy- és kiskereskedelmi vállalatok privatizációját sok esetben decentralizációval kapcsolták össze, több piaci szereplőt teremtve ezáltal;

– a privatizálódó állami élelmiszeripari vállalatok a területi piacfelosztást feladva valóban egymástól független, versengő piaci szereplőkként léptek fel (bár az élelmiszeriparban a trösztöket még a 80-as évek folyamán megszüntették, a korábbi években a vállalatokra erőszakolt területi piacfelosztást azok még évekig tiszteletben tartották); hasonlóképpen javult a nagy- és kiskereskedelem regionális struktúrája;

– a bel- és külkereskedelmi tevékenység alanyi joggá tétele, valamint a magánvállalkozások számára a korábbinál kedvezőbb környezet hatására számos új cég lépett piacra a gyűjtő–felvásárló és az elosztó nagykereskedelemben, a kiskereskedelemben, a külkereskedelemben, az élelmiszeriparban (e vállalkozók nagy része korábban vezető szakemberként tsz-eknél, állami gazdaságoknál, élelmiszeripari és külkereskedelmi vállalatoknál dolgozott, így szakértelmük és „kapcsolati tőkéjük” révén új cégek jó esélyekkel indultak a piaci versenyben);

– a sok új gazda szétaprózott kínálatát a kiesett tsz-ek, állami gazdaságok és áfész-ek helyett néhol gazdakörök, gazdaszövetkezetek (pl. tejcarnok-szövetkezet), gazdajegyzők koncentrálnák, esetenként pedig nagyobb gazdák, akik saját árujuk mellett értékesítik másokét is;

– az üzlet lehetőségét felismerő bankok – főként a külföldi érdekeltségűek, mint a CIB – bekapcsolódtak a gabonafelvásárlás finanszírozásába (a szakértelem biztosítása érdekében a bankok gyakran igénylik termelési rendszerek részvételét is, míg az értékesítési garanciát kereskedő cégek bevonásával igyekeznek megteremteni).

3. Régi piaci szereplők új szerepet töltenek be. A volt tsz-ek jelentős része a korábbi termelőközpontú felfogással szemben szolgáltató, termelésszervező és értékesítő tevékenységét erősítette a tagság és külsők felé is, amit a fejlett országokban meghonosodott klasszikus szövetkezeti modell felé való elmozdulásként értékelhetünk. A szövetkezet – hacsak az egyes esetekben megkövetelt speciális termesztési vagy betakarítási technológia ezt nem teszi lehetetlenné – általában „menürendszerben” tesz ajánlatot a termelő partnereknek, akik kiválaszthatják, hogy a vetőmag biztosítását, a talajmunkák és a növényvédelem, valamint a betakarítás és az értékesítés elvégzését tartalmazó „étlapról” mit kívánnak igénybe venni.

A termelési rendszerek (KITE – Kukorica- és Iparinövény Termesztési Rendszer, Nádudvar; KSZE – Kukoricatermelési Szocialista Együttműködés, Szekszárd; IKR – Integrált Kukoricatermesztési Rendszer, Bábolna; GITR – Gabona- és Iparinövény Termesztési Rendszer, Szolnok) és a volt Agroker-ek bekapcsolódtak a gabonakereskedelemben – részben kényszerűségből, mivel fizetésképtelenné vált partnereiktől pénz helyett csak terményt kaphattak. A termelési rendszerek, valamint az élelmiszeripari vállalatok a kereskedelmi bankok „hitelkihelyező fiókaiként”, illetve garanciaállalóként is kezdtek működni, mert a bankok a mezőgazdasági termelőket pénzügyi helyzetük és a tulajdonnal kapcsolatos bizonytalanságok miatt kockázatos adósoknak tekintették és azokat csak e „szűrőn” keresztül voltak hajlandók finanszírozni.

4. Új piaci intézmények honosodtak meg (árutőzsde, közraktározás), illetve

megnövekedett néhány korábban is működő intézmény jelentősége (pl. nagybani piacok). Közülük a gabonatőzsde látványos növekedést mutat, míg más területeken jóval gyorsabb haladásra volna szükség.

5. *A korábban működött integrációk jelentős része szétesett.* A kedvezményes kamatozású „zöldhitel” megszűnt, később pedig már a felszökött kamatlábak mellett sem kaptak hitelt a többnyire bizonytalan adósoknak minősített mezőgazdasági üzemek. A háztáji és a kisegítő gazdaságok szétaprózott kínálatát koncentrálnak a tsz-ek és állami gazdaságok ezt a tevékenységet nem minden esetben tudták, illetve akarták folytatni. Különösen az 1990–1992-es, nagy túlkínálattal terhelt években a kisgazdaságokban előállított termékek számos esetben versenyt támasztottak a közös termelésnek, valamint gyakran minőségük sem volt megfelelő, illetve egységes. E téren mindig is sok múlott a tsz-vezetők személyiségén, alapállásán: azon, hogy a tagokért dolgoztak-e, vagy saját hatalmuk megtartásáért. Még gyakoribb volt, amikor a tevékenységet a korábbi integrátor pénzügyi eszközök híján nem tudta folytatni. A kistermelés integrálása ugyanis mindig tartalmazott támogatási vagy „szociális” elemeket is: részben valóban állami támogatások szétosztását jelentette (tenyészanyag-támogatás, integrációs felár), részben viszont a szövetkezet vagy állami gazdaság kedvező árral és egyéb juttatásokkal, ingyen szolgáltatásokkal segítette az integrált partnereket.

Hasonlóképpen a legtöbb élelmiszeripari vállalat fizetőképességének megrendülése, illetve az állami támogatások (az integráció „kenőanyagának”) leépülése is visszavetette a feldolgozók integrációs tevékenységét. Más esetekben a 90-es évek elején a sokszerűen fellépő túlkínálat idején a gazdaságossági és minőségi szempontok alapján történő szelekció szüntetett meg integrációs láncokat (pl. a kistermelői tej begyűjtése).

Végül az integrációs kapcsolatok leépülésének számbavételekor arról sem szabad megfeledkezni, hogy a 80-as évek második felében a legalapvetőbb mezőgazdasági termékek esetében – ha jogi alapja már régen nem is létezett – még mindig érvényesült a felvásárlási „kötelezettség”, amit államigazgatási és párt-szervek nyomása tartott életben.

A 90-es évek elején felszínre kerültek tehát az integrációs rendszer súlyos hiányosságai, amelyeket korábban a „kalács és korbács” kombinációjával jellemezhető központi politika elrejtett.

6. Különösen a külföldi többségi tulajdonba került és így tőkeerős *élelmiszeripari vállalatok* a korábban megszokottnál lényegesen *aktívabb termeltetési politikát* folytatnak (növényolaj-, dohány-, konzerv-, hűtő- és cukoripar). Hasonló utat követ néhány külkereskedelmi vállalat is, mint például a gabonát és napraforgómagot termeltető Agrimpex.

Az élelmiszeripar oldaláról kiinduló integrációt egyrészt a kényszer, másrészt a hatékonyság növelése motiválta. A feldolgozók saját érdekükben kénytelenek betölteni az „integrációs űrt”, ha hosszú távra akarják biztosítani folyamatos, egyenletes mennyiségű és minőségű alapanyag-ellátásukat. Ily módon sokszor olyan feladatokat is magukra kell(ett) vállalniuk, amelyeket a fejlett piacgazdaságokban nem nekik kell megoldaniuk. Gyakran banki funkciókat kell pótolniuk

a termelési költségek megelőlegezésével, vetőmag-, műtrágya-, növényvédőszer-, gép- és üzemanyag-vásárlásra adott kölcsönökkel. Ellentétként a partnerek gyakran többéves alapanyag-szállítást vállalnak. Egyes feldolgozók betakarító gépeket is vásároltak és azokat kikölcsönzik a termelőknek (Kabai Cukorgyár, Bonduelle Nagykőrös).

Másfelől technológiai motivációi is vannak az integrációnak: a különleges minőségű alapanyag előállítása érdekében a Bonduelle konzervgyár vetőmagot, vetéstervet, termelési technológiát nyújt, talajvizsgálatokat végez. Az alapanyag-ellátás stabilizálása érdekében néhány konzerv-, cukor- és dohányipari vállalat öntözőberendezések vásárlásához is ad támogatást.

7. A hatékonyság javítása érdekében a piaci szereplők egyes, korábban más szervezet által gyakorolt funkciókat integrálnak: sok mezőgazdasági termelő maga adja el áruját a kiskereskedőknek, illetve a fogyasztóknak (tej, zöldség, gyümölcs, bor, burgonya), az elkülönült élelmiszer-nagykereskedelem funkcióját kiskereskedelmi láncok és az élelmiszergyártók vették át (Szabó 1995), hús- és baromfifeldolgozók hizlaló telepeket vásárolnak, hogy biztosítsák alapanyag-ellátásukat. Ugyanakkor a mezőgazdasági termelők érdeklődése az élelmiszeripar privatizációja iránt elmaradt a várakozásoktól – igaz, ebben pénzügyi gondjaik és a kárpótlás elhúzódása is nagy szerepet játszottak.

Másfelől viszont egyes, korábban integrált funkciók szervezetenként önállósultak, leváltak. A piaci fragmentáció fokozódása miatt megnövekedett a gyűjtő-felvásárló nagykereskedelem szerepe és erre rendszerint egy-egy területre koncentráló kft.-k alakultak, összekapcsolva a nyersanyagtermelőket és az élelmiszer-feldolgozókat (hús-, gabona-, konzervipar).

*

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a hazai mezőgazdaság helyzetének az utóbbi tíz évben bekövetkezett romlása (bel- és külsőpiacvesztés, támogatások leépítése, tőkehiány) ellenére a tágran értelmezett mezőgazdasági kereskedelmi rendszer a korábbinál lényegesen sokszínűbbé vált, a piaci szereplők számára a legtöbb esetben valódi választási lehetőséget kínál és dinamikusan fejlődik. Bár az is elég gyakori, hogy a mezőgazdasági termelőnek nincs választási lehetősége, a termést közvetlenül az aratás után el kell adja, mert nem tudja tárolni, a pénzbevételekre pedig azonnal szüksége van a munkák folytatásához. Az integrációs láncba gyakorlatilag bérmunkásként bekapcsolt termelők – pl. baromfihizlalók – is hasonló helyzetben vannak: az integrátor tőkéje nélkül el sem tudnának indulni, így viszont alapos sápot szednek le róluk szolgáltatások, kamatköltség stb. címen. A rendszer nagyfokú alkalmazkodóképességet mutat, így van remény a leghatékonyabb megoldások megtalálására.

A spontán fejlődés mellett azonban *nagy szükség volna átgondolt állami struktúrapolitikára, a piaci intézmények fejlesztésére*, jól célzott támogatásokra. Ilyen támogatandó területek lehetnének: a mezőgazdasági termelők feldolgozó és értékesítő szövetkezeteinek fejlesztése, nagybani piacok létrehozása, piaci információszolgáltatás, olcsóbb hitel lehetőségének megteremtése.

Agrárkültgazdaságunk változásai

Kiss Judit

Az agrár-exportorientáció lehetősége és szükségessége

Bár az 1989-es rendszerváltás után igen jelentős változások következtek be a magyar mezőgazdaság tulajdonviszonyaiban, vállalati és szervezeti struktúrájában, piacszabályozási és irányítási rendszerében, az átalakulás problémáinak sokasodásával egyértelművé vált, hogy a magyar mezőgazdaság exportorientált fejlesztése nemcsak lehetőség, de továbbra is *szükségyszerűség*. Az ország deficitese külkereskedelmi és fizetési mérlege, valamint adósságfizetési kötelezettségei ugyanis elengedhetlenné teszik az agrárlexportból származó bevételek, az agrárkereskedelmi aktívum növelését.

Szerencsére az ország agroökológiai adottságai, termőfölddel való ellátottsága, talaj- és klimatikus viszonyai *lehetővé teszik*, hogy saját szükségleteit meghaladó mennyiségű agrárterméket állítson elő, ráadásul olyan minőségben, amely a világpiacon is értékesíthető, versenyképes termék alakját ölti.

Az ország agrár-exportorientációjának mértékét mutatja, hogy a rendszerváltást követően az exportbevételeknek továbbra is 20%-on felüli részét állítja elő az agrárszektor (lásd az 78. oldalon az alsó táblázatot), s az agrártermelés közel 20%-a értékesül külföldön.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy a rendszerváltás óta eltelt közel 7 év agrárstratégiája korántsem kötelezte el magát egyértelműen az agrár-exportorientáció folytatására, az agrárszektor exportcélú fejlesztése és támogatása mellett. Következésképpen a magyar agrárlexport alakulása igen változó képet mutat.

Az agrár-külkereskedelem alakulása

A rendszerváltást követően, egészen 1993-ig töretlenül nőtt a magyar *agrár-export* értéke mind USA dollárban, mind pedig forintban kifejezve (lásd a 77. oldalon lévő középső és alsó táblázatokat). 1993-ban agrárkivitelünk mintegy negyedével csökkent a megelőző évhez képest, és USA dollárban kifejezett értéke 1994-re sem érte el akár az 1992-es, akár az 1991-es szintet. Ugyanakkor az 1995-ös év egyértelműen sikeresnek számít, hiszen ekkor agrárlexportunk a megelőző évhez képest több mint 25%-kal emelkedett.

A fenti fejlemények több okra vezethetők vissza.

A rendszerváltást követő, 1989 és 1992 közötti *agrár-export-növekedés* részben annak tulajdonítható, hogy a belső kereslet csökkenése következtében az

agrártermelők igyekeztek termékeiket külföldön értékesíteni, illetve igen sok esetben tartalékkészleteik értékesítése révén próbáltak jövedelemre szert tenni. Bár erre az időszakra esik a volt KGST-országok piacainak zsugorodása (de korántsem teljes összeomlása, lásd a 79. oldalon a középső táblázatot), ezt ekkor még kompenzálni tudta a nyugat-európai (EU = Európai Unió és EFTA = Európai Szabadkereskedelmi Társulás) piacok bővülése. Ezt segítette elő, hogy Magyarország 1990-től az EU GSP (General System of Preferences = Általános Vámpreferencia Rendszer) kedvezményezettje lett, s 1991 decemberében az EU-val Társulási Megállapodást írt alá, amelynek keretében agrártermékei kedvezőbb piacrajutási lehetőséget kaptak. Ugyancsak hozzájárult nyugat-európai agrárexportunk növekedéséhez, hogy kétoldalú agrár egyezményeket kötöttünk az egyes EFTA-tagországokkal.

Ugyanakkor a magyar agrárexport lehetőségei a *90-es évek első felének közepére* gyökeresen megváltoztak. Egyrészt a hazai agrárszektor válsága elmélyülésének következtében jelentős mértékben visszaesett az agrártermelés, csökkent az állatállomány, vagyis *zsugorodott az exportálható árufélesleg*. Az árualap mennyiségi csökkenése igen sok esetben a minőség s a *versenyképesség romlásával* is párosult, ami ugyancsak rontotta külföldi lehetőségeinket. Ráadásul a hazai agrárexport-finanszírozás, az exporthitelezés és az exporthitel-garancia rendszerének kiépíthetlensége, valamint a keleti felvevőpiacokon uralkodó politikai és gazdasági bizonytalanság arra kényszerítette a magyar exportőröket, hogy exportbevételük egy részéről lemondva nyugati (elsősorban német, svájci, francia, holland) közvetítőkön keresztül juttassák el terméküket rendeltetési helyükre (lásd a 79. oldalon az alsó táblázatot). A közvetlen *exporttámogatások csökkenése* (lásd a 80. oldalon a felső táblázatot) ugyancsak kedvezőtlenül hatott exportteljesítményünkre.

Másrészt a *külföldi piacok fogadókészsége* is megváltozott: a fejlett országok recessziója csökkentette az agrártermékek iránti keresletet és az alkalmazott protekcionista intézkedések (lásd az 1993. áprilisi élőállat- és húsembargót) semlegesítették a szerződésekben ígért kedvezményeket. Mindemellert a kelet- és közép-európai országokban egyre inkább meg kellett küzdeni a fejlett országok mesterséges eszközökkel életben tartott versenyképességével.

Ugyanakkor mind az *1994-es*, mind pedig – s különösen – az *1995-ös év sikeres* volt a magyar agrárexport szempontjából. A siker egyértelműen a keleti piacokra irányuló *gabonaexport* nagyarányú növekedéséből ered, s kevésbé a magyar mezőgazdaság talpra állásából és versenyképességének erősödéséből. A nyugat-európai piacok össz-agrárexportunkon belüli részesedése 1993-hoz viszonyítva kismértékben visszaesett, miközben a volt szovjet, de különösen a kelet- és közép-európai országok részesedése jelentős mértékben megnőtt (lásd a 79. oldalon a középső táblázatot). Mindehhez az ún. alternatív (tengerentúli és a közel-keleti) piacok számottevő élénkülése is társult.

Ami az agrárexport árustruktúrájának alakulását illeti (lásd a 79. oldalon a felső táblázatot), agrárkivitelünk mintegy háromnegyede hosszú évek óta feldolgozott terméként (tartósítóiipari termék, nyers hús, fermentált dohány, növényi

olaj, sütő- és tésztaipari termék) került a világpiacon, egynegyede pedig mezőgazdasági termék (búza, takarmánykukorica, vetőmag) és élőállat (szarvasmarha, juh, sertés) volt. A helyzet 1995-ben annyiban változott, hogy a 400 millió USA dollárnyi gabonaexport (2,7 millió tonna étkezési búza és 0,7 millió tonna takarmánygabona) következtében a feldolgozott termékek agrárexporton belüli részaránya 67%-ra esett vissza.

Az agrárexport alakulásával ellentétben hazánk *agrárimportja* a rendszerváltást követő években – 1995-öt kivéve – *egyenletesen növekvő* tendenciát mutat (lásd a 77. oldalon a középső és az alsó táblázatot). 1989 és 1994 között agrárimportunk USA dollárban számolva 80%-kal nőtt, míg 1995-ben 7%-kal csökkent, s jelenleg összes behozatalunk mintegy 6%-át teszi ki. A közel töretlen agrárimport-növekedés több tényezőre vezethető vissza.

A *hazai termelés csökkenése* és a *kereslet struktúrájának átalakulása* következtében a belső fizetőképes kereslet egy részét csak importból lehetett, illetve kellett kielégíteni. A magyar élelmiszeripar *privatizációja*, illetve a *külföldi tőke* jelentős pozíciószerezése ugyancsak növelte az importárúk (mezőgazdasági nyers- és alapanyagok, késztermékek) iránti keresletet.

A növekvő agrárimport-szükséglet kielégítését ugyanakkor az igen gyors és szinte teljes körű *importliberalizáció* tette lehetővé. Ennek értelmében a rendszerváltást követő években rövid idő alatt szinte valamennyi importkorlátozó, de egyben piacvédő intézkedést eltörölték. Az ekkor még meglehetősen alacsony szinten álló vámok, a globálkvóta és az engedélyezési rendszer önmagukban képtelenek voltak az amúgy is válságban lévő agrárszektor a masszív külpiaci versennyel szemben megóvni.

Ugyancsak az agrártermékek beáramlását segítette elő, hogy az EU-val kötött *Társulási Megállapodás* keretében Magyarország is vámkedvezményeket nyújtott az EU-nak. Ugyanakkor, hazánkkal ellentétben, az EU-nak nem okozott gondot a nyújtott kedvezmények maximális kihasználása.

Az agrárimport árustruktúráját – agrárexportunkhoz hasonlóan – a feldolgozott termékek (növényolajipari termékek, fehérjetakarmány, tartósítóiipari termékek, sütő- és tésztaipari termékek, nyers hús, fermentált dohány, állati eredetű takarmány) mintegy 70–75%-os dominanciája, s a feldolgozatlan mezőgazdasági termékek (nyers kávé, déligyümölcs, vetőmag, olajosmag, friss gyümölcs) 20–25%-os részaránya jellemzi.

Az ingadozó agrár-exportteljesítmény és a töretlenül növekvő agrárimport ellenére a rendszerváltást követően a magyar *agrárkülkereskedelem* megőrizte, sőt az utolsó években még tovább növelte *pozitív szaldóját* (lásd a 77. oldalon a középső és az alsó táblázatot).

Ahhoz, hogy a magyar agrárgazdaság a jövőben is legalább a jelenlegi mértékben hozzájárulhasson az ország külgazdasági egyensúlyának javításához, mindenekelőtt a magyar agrárszektor rendbetételére, a *mezőgazdasági termelés* mennyiségi *növelésére* és *versenyképessége emelésére* van szükség. Nem elegendő azonban az árut csupán megfelelő mennyiségben és minőségben megtermelni, gondoskodni kell a piacok megszerzéséről és az áruk piacra juttatásáról

is. Az előbbihez a jelenlegi piacrajutási lehetőségek kihasználására, valamint további *piacrajutási* engedmények megszerzésére, míg az utóbbihoz az exporttámogatási koncepció átalakítására, a közvetlenről a közvetett exporttámogatási és versenyképesség-emelési módszerekre való áttérésre, s az exportfinanszírozás kérdésének megoldására van szükség.

A pozitív agrárkülkereskedelmi egyenleg fenntartása és növelése azonban nemcsak az exporttámogatás emelését foglalja magában, hanem a *hatékony piacvédelmi rendszer* kialakítását is. Ez utóbbira lehetőséget nyújt a GATT Uruguayi Fordulója. Határozatai bevezetésének eredményeképpen a magyar agrár vámok 1995. január elsejétől a korábbi 21–25%-os szintről mintegy 40–45%-ra emelkedtek. S mindezekhez járult még a 8%-os ún. importpótvám 1995. márciusától történt bevezetése.

A relációs struktúra változása

Tekintettel arra, hogy az 1989-es rendszerváltás kezdetben elsősorban politikai változásokat jelentett, így nem véletlen, hogy a magyar agrár-külkereskedelem alakulása esetében a *relációs struktúra* (vagyis az áruforgalom partnerek szerinti megoszlása) sokkal markánsabban változott, mint az agrár-külkereskedelmi forgalom és az áruszerkezet. Ráadásul a változások jelei mind a magyar agrár-export, mind pedig az agrárimport oldalán érezhetők.

Ami a magyar *agrár-export* partnerek szerinti megoszlását illeti (lásd a 79. oldalon a középső táblázatot), egyértelmű az EU *piaci részarányának* emelkedése. Míg 1989-ben a magyar agrár-exportnak közel 35%-a irányult az akkori EK 12 tagországába, addig 1994-ben már közel 44%-a. A 9 százalékpontnyi emelkedést azonban aligha lehet áttörésnek nevezni, különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy ebben az időszakban került sor a GSP megadására, a Társulási Megállapodás aláírására, ratifikálására, végrehajtására, s ekkor (1994 áprilisában) nyújtotta be Magyarország igényét a teljes jogú EU-tagságra.

Az *EFTA* az időszak egészében megtartotta 10% körüli részarányát. Ugyanakkor az EU-nak a három EFTA-tagországgal (Ausztriával, Finnországgal, Svédországgal) való kibővülése egyértelműen kedvezőtlenül hatott a magyar agrár-export alakulására: míg 1994-ben a magyar agrár-export 55%-a irányult az EU- és EFTA-országokba, addig 1995-ben az agrár-exportnak csupán 43,3%-a értékesült az immáron 15 tagú EU-ban. A piacvesztés oka, hogy termékeinket az eredeti EU-tagok immáron szabadon bejutó áruik kiszorítják a korábbi EFTA-piacainkról.

Az agrár-export relációs struktúraalakulásának másik jellemzője a *volt KGST-országok* kezdetben *csökkenő*, majd pedig *emelkedő* részaránya. A közhiedelemmel ellentétben azonban ezen országcsoport súlya mindvégig 30% körül ingadozott, majd a 90-es évek közepére 45%-ra emelkedett. (A 45%-os részarányon belül a volt Szovjetunió súlya 25, míg a kelet- és közép-európai országoké 20%.) Kérdéses, hogy az 1995-re elért 45%-os részarány mennyire tekinthető stabilnak,

hiszen mindkét oldalon egy sor bizonytalansági tényező (politikai-gazdasági kockázat, ingadozó export-árualapok, finanszírozási nehézségek stb.) eredőjeként alakultak ki az éves részarányok: 1995-ben a magyar agrárszállítások megugrása egyértelműen a nagyarányú gabonaexport következménye volt.

A magyar *agrárexport* relációs struktúraváltozásának kedvező fejleménye, hogy a korábban elveszetteknek tartott *keleti piacokat sikerült „visszaszerezni”*, s mára többé-kevésbé *kiegyensúlyozottan* folyik a magyar agrárkereskedelem Európa keleti és nyugati fele irányába. Az előző megállapítás ugyanakkor azt is jelenti, hogy a nyugat-európai piacokra irányuló agrárszállításainkat nem sikerült olyan mértékben növelni, mint ahogyan azt szeretttük volna, illetve mint ahogy azt a megkötött kereskedelmi megállapodások következtében reméltük.

Habár *agrárimportunk* relációs struktúrája Európán belül kiegyensúlyozottnak mondható, ugyanez nem érvényes a világ egészére vonatkozóan. A rendszerváltást követően egyre inkább (1995-re 12% alá) csökkent az *Európán kívüli* földrészekre irányuló *agrárimportunk* (lásd a 79. oldalon a középső táblázatot). Ez részben annak tulajdonítható, hogy az ún. *fejlődő relációt* (Közel-Kelet, Távol-Kelet, Dél- és Délkelet-Ázsia, Afrika) külgazdaság-politikánk elhanyagolta, míg az Európán kívüli fejlett országokból (USA, Japán, Kanada, Ausztrália) megfelelő versenyképességünk hiánya miatt szorultunk ki.

A jövőben – már csak az egyoldalú függés kialakulásának elkerülése érdekében is – szükségeszerű az *Európa nyugati és keleti fele közötti egyensúly fenntartása*, megőrzése, amellet, hogy erőfeszítéseket kell tenni bizonyos korábbi *fejlődő piacok* (pl. arab országok) *visszaszerzésére*, illetve *újabb piacok* (pl. Kína, Délkelet-Ázsia) *meghódítására*.

Ami a magyar *agrárimport relációs struktúráját* illeti (lásd a 81. oldalon a felső táblázatot), ez abból a szempontból mutat kiegyensúlyozottabb képet, hogy nem olyan nagy arányú, „mindössze” *2/3-os az Európa-centrikusság*. Ezt alapvetően az *agrárimport áruszerkezete* indokolja, hiszen ennek egy részét Európában nem honos, ún. trópusi termékek (déli gyümölcsök, kávé, kakaó, tea, egyes takarmányfélék) teszik ki (lásd a 80. oldalon az alsó táblázatot). Ugyanakkor éppen a fentiek ismeretében szorul magyarázatra az, hogy miért *nőtt* a magyar *agrárimporton* belül a *nyugat-európai szállítók* részaránya az 1989-es 23,4%-ról 1995-re 52,9%-ra.

Ennek egyik oka, hogy a magyar *agrárimporton* belül – nem utolsósorban a belső fizetőképes kereslet struktúrájának átalakulása és a külföldi cégek általi privatizáció következtében – megnőtt a feldolgozott élelmiszerek, s ezen belül is az ún. luxusjavak behozatala. Ezt a folyamatot elősegítették az EU-val kötött Társulási Megállapodás keretében nyújtott kedvezmények is. A másik ok pedig, hogy az ún. gyarmatárúk (pl. a banán, a kávé, a tea, a déli gyümölcsök) az esetek többségében nyugati (nyugat-európai) közvetítőkön keresztül jutnak el hazánkba.

EU-csatlakozásunk agrárdilemmái

A magyar agrárkülgazdaság rendszerváltást követő átalakulásának egyik jellemző vonása, hogy a 90-es évek közepére hazánk *legfőbb agrárpartnerévé*, mintegy 45%-os részaránnyal az immáron 15 tagúvá vált *Európai Unió* lett (lásd a 81. oldalon az alsó táblázatot). Mára már eldöntetett, hogy Magyarország az Európai Unió *teljes jogú tagja* szeretne lenni, hiszen hazánk 1994 áprilisában benyújtotta csatlakozási kérelmét az EU Bizottságának. Ugyanakkor az Európai Unió is kinyilvánította, hogy lehetőség van a kelet-közép-európai országok tagfelvételére, amennyiben eleget tesznek a tagság egyelőre homályos politikai és gazdasági kritériumainak.

Kétségtelen, hogy a magyar EU-csatlakozás egyik legkényesebb kérdése a *mezőgazdaság* lesz, hiszen ez az a terület, ahol a magyar és az EU érdekek a legélesebben ütköznek. Mivel Magyarország – a rendszerváltás okozta megrázkódtatások ellenére – még mindig jelentős és nemzetközileg versenyképes agrárszektossal rendelkezik, s az ország komparatív előnyei is ebben a szektorban találhatók, ezért egy olyan agrárcsatlakozás áll érdekében, amely elősegíti a jelenlegi agrárválság megoldását, hozzájárul az agrárszektor modernizálásához, s megerősíti és sikeressé teszi annak exportorientációját. Vagyis Magyarország a csatlakozástól *stabil és bővülő agrárpiacokat*, s az EU *pénzügyi forrásaihoz* (mezőgazdasági alaphoz, strukturális alaphoz, kohéziós alaphoz) való hozzájutást remél, anélkül azonban, hogy ezért túl nagy árat kelljen fizetnie, hogy agrárpiacát a jelenleginél nagyobb mértékben uralják az EU termékei. Becslések szerint a teljes jogú tagság esetén Magyarország évi mintegy 3,5–4,0 milliárd ECU-t kapna az EU pénzügyi alapjaiból, s ezen belül 1,0 milliárd ECU-t a mezőgazdasági alaphoz, feltéve, hogy az alaphoz jutás jelenlegi kritériumai az újonnan belépőkre is korlátlanul vonatkoznak.

Feltehetjük a kérdést, hogy az EU-nak érdekében áll-e a kelet-közép-európai országok, köztük Magyarország mezőgazdaságát saját forrásaiból olyan irányba fejleszteni, hogy az termelésnövekedéshez, exportkapacitás-bővüléshez vezessen; érdekében áll-e ezen országok agrártermékeit a jelenleginél nagyobb mértékben piacára beengedni és saját agrárexportja növelése esetében önmérsékletet tanúsítani?

Az elmúlt évek eseményei ugyanis arról tanúskodnak, hogy az EU korántsem volt olyan nagyvonalú partner, mint ahogyan azt reméltük. A Társulási Megállapodás keretében nyújtott agrárkoncessziók (a vám- és lefölozeskedvezmények, valamint a kvóták) csak bizonyos termékcsoporthoz (például kolbász, szalámi, baromfi) esetében biztosítottak kedvezőbb piacra jutást, míg más esetekben (például gabona) nem voltak elegendőek versenyhátrányunk megszüntetéséhez. Ráadásul sok esetben a nyújtott kedvezményeket egyéb lépések (nyílt vagy burkolt protekcionista intézkedések) semlegesítették. Ezeknek, valamint a magyar mezőgazdaság termelési és versenyképességi problémáinak tudható be, hogy 1991 és 1994 között *csökkent az EU-ba irányuló agrárexportunk* (lásd a 81. oldalon

a középső táblázatot), s csak 1995-ben nőtt 1991-hez viszonyítva, ami alapvetően az EU kibővülésének, s nem piacnyerésünknek volt köszönhető.

Ugyanakkor az EU – részben a Társulási Megállapodásban kapott koncesszióknak, részben pedig szubvencionált agrártermékei nagyobb versenyképességének köszönhetően – 1991 és 1994 között közel 2,5-szeresére tudta növelni Magyarországra irányuló agrárexportját.

Kedvezőtlen exportteljesítményünk és az EU sikeres exportoffenzívája következtében az EU-val bonyolódó *agrárkereskedelmünk egyenlege folyamatosan romlott*, s míg a Társulási Megállapodás aláírásakor még 6-szor annyi agrárterméket vittünk ki az EU-ba, mint amennyit onnan importáltunk, addig mára ez az arány 2 körülire süllyedt (lásd a 81. oldalon a középső táblázatot).

További csalódást okozott, hogy – a más országokkal kötött társulási megállapodásokkal ellentétben – a Magyarországgal kötött szerződés nem tartalmazott pénzügyi jegyzőkönyvet, vagyis a megállapodás által *nem jutottunk külön pénzügyi forráshoz*. Az EU-ból érkező egyedüli pénzügyi forrás a PHARE-program maradt, amelynek az 1990 és 1994 közötti időszakra Magyarországnak ígért 502 millió ECU-s összegből mindössze 68,5 millió ECU-t fordítottak agrárfejlesztésre. Ráadásul az 1995 és 1999 közötti időszakban a PHARE-segély 425 millió ECU-re fog csökkenni.

Figyelembe véve a magyar és az EU agrárérdekek ütközési pontjait, és ismerve a múltbeli tapasztalatokat, meglehetősen hosszú és nehéz agrártárgyalásokra lehet számítani. A magyar alkuerő csak abban az esetben növelhető, ha a válságból kilábaló, modernizálódó, agropotenciálját és komparatív előnyeit megőrző, versenyképességét javító mezőgazdasággal, s világos és következetes agrár- és integrációs politikával rendelkező Magyarország kezdi meg a csatlakozási tárgyalásokat.

De még ebben az ideális esetben is egyértelmű, hogy mivel hazánk akar az EU-hoz csatlakozni, így neki kell alkalmazkodnia az ott uralkodó rendszerhez, vagyis az *acquis communautaire*-hez, neki kell átvennie az EU jogi, szabványügyi, minőségellenőrzési, terméktanúsítási, állat- és növényegészségügyi normáit, neki kell hasonulnia az EU változóban lévő agrárrendtartásához, a Közös Agrárpolitikához. Azonban nem túlhasonulásra, szolgai másolásra, az EU Közös Agrárpolitikája által elkövetett hibák megismétlésére van szükség, hanem célszerű, ésszerű és saját érdekeinket is szem előtt tartó adaptív, de rugalmas agrárstratégiára. Ha ez sikerrel jár, akkor nemcsak alkalmasabb tagjelöltek leszünk az EU számára, de alkuerősebb partnerek is.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is too light to transcribe accurately.

A mezőgazdasági átalakulás társadalmi hatásai

Kovách Imre

Agrárprivatizáció és átalakulási válság

A posztoszocialista korszak első hét éve a mezőgazdasági termelés és a falusi társadalom szerkezetének olyan mértékű átalakulását eredményezte, amely a jobbagyfelszabadításhoz, az 1945-ös földosztáshoz és a 60-as évek kollektivizálásához hasonlítható. Ebben az átalakulásban az agrárpolitika megváltoztatása, a korábbi exportkedvezmények, termelési támogatások és hitelek leépítése, a föld kárpótlással történő reprivatizálása, a mezőgazdasági szövetkezetek ingatlanvagyonának a privatizálása, maguknak a szövetkezeteknek az újraformálása, a szociálpolitika rendszerének átalakítása és a helyi politizálás új rendszere játszották a meghatározó szerepet. 1989 és 1995 között a termőföld nagyobb része magántulajdonba került, bár a művelhető föld kétharmadát az újjáalakult szövetkezetek vagy a mezőgazdasági kft.-k művelik. (A privatizációról és kárpótlásról lásd Harcsa – Kovách – Szelényi 1994.)

1989 és 1995 között radikálisan változott mind a mezőgazdasági termelés szerkezete, mind annak volumene. Az 1988-as termelési szintet 100%-nak véve a bruttó mezőgazdasági termelés 1990-re 90, 1991-re 84, 1992-re 66%-ra csökkent. 1993-ban a mezőgazdaság a rendszerváltás előtti utolsó év termelésének csak alig több mint felét volt képes produkálni, és ez 1994-re sem módosult. A hanyatlás 1995-ben megállt, de a termelés tartós növekedése nem valószínű. A termelés csökkenése több tényező együttes következménye volt. Az első négy évben drámaian visszaesett a belső piaci kereslet. A mezőgazdasági export növekedése ebben az időszakban a KGST szétesése ellenére sem állt le, visszaesése csak 1993-tól kezdődött. 1991-ben az előző évhez képest 14%-kal nőtt a mezőgazdasági áruk exportja, a növekedés 1992-ben is hasonló maradt.

Jelentősen romlott az agrártermelés jövedelmezősége is. Míg az inflációs ráta 20 és 30% között mozgott, az élelmiszerárak csak 10–20%-kal emelkedtek. A csökkenő profit és az összezsugorodó piac okozta problémákkal szembesülve az agrártermelők csökkentették befektetéseiket. A gépvásárlás az 1985-ös 100%-ról 25%-ra esett, és a krízis legpontosabb mutatójaként a termőföld 10%-a 1992-ben és 1993-ban is műveletlen maradt. A termésátlagok is az évtizedekkel korábbi szintre süllyedtek, a gabonatermés holdankénti hozamai például a 80-as évek közepének háromötödére.

A mezőgazdaság foglalkoztatási szerkezetének átalakulása

1988-ban a mezőgazdasági nagyüzemek és a kisméretű mezőgazdasági magán-szektor 1 028 000 főt foglalkoztattak, amely létszám a 90-es évek közepére mintegy a harmadára csökkent (1994-ben 371 800 fő, az 1988-as létszám 34,1%-a). 1995-ben a csökkenés mértéke lassult, s valószínű, hogy az 1988-as létszám egyharmada körül állandósulhat a mezőgazdasági foglalkoztatottság. A létszámvesztés először a mezőgazdasági nagyüzemek melléküzemágainak szervezeti ön-állósulása és privatizációja miatt volt számottevő, majd 1992-ben 187 700, 1993-ban pedig 216 400 fő vált ki a mezőgazdasági alaptermelésből.

A törvényhozás által elfogadott, a mezőgazdasági átalakulást meghatározó törvények 1992/93 fordulóját és 1993 első felét jelölték ki az agrárium struktúraváltásának döntő időszakává. 1993 januárjában és februárjában három olyan rendelkezés lépett érvénybe, amely mind foglalkoztatási, mind a szövetkezeti tagok szociális helyzete, valamint a szövetkezeti átalakulás utáni jövedelemszerzési esélye szempontjából meghatározó volt. Kárpótlás céljára már korábban elkülönítették a szövetkezetek kezelésében lévő földek mintegy 35%-át. A szövetkezeti tulajdonú termőföld fennmaradó részét és a szövetkezetek ingatlanvagyonát előbb felértékeltek, majd szövetkezetenként külön-külön eljárással ezt az értéket üzletrész címén felosztották. A tagok és az alkalmazottak 1992 végéig a szövetkezetek közgyűléseivel egyeztetve szabadon kivehették az üzletrészüik értékének megfelelő vagyontárgya(ka)t, 1993 januárja után viszont már nem. Ezután is kérhették üzletrészüik értékének kifizetését, de a kifizetés időpontját a szövetkezetek határozhatták meg, amely a kritikus pénzügyi helyzet miatt beláthatatlanul elhúzódhatott. 1995 tavaszától mind a szövetkezetek, mind a gombamód szaporodó kft.-k megkezdték az üzletrészek felvásárlását, a névérték 10–20%-áért, ami azt jelentheti, hogy a korábbi szövetkezeti vagyon nagy része rövid időn belül magánkézbe jut, illetve a névleges privatizálás után ismét visszakerül a menedzsment által a korábbinál sokkal szabadabban irányított szövetkezetekhez.

1993 januárjától megszűnt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kötelezettsége tagjaik alkalmazására, és a szövetkezetek vezetői jogi akadály nélkül szoríthatták ki a korábban alkalmazott tagok egy részét a szövetkezetekből. Elsősorban a szakképzetlenek, az idősebbek, a nők és a cigányok váltak munkanélkülivé vagy részidőben foglalkoztatottá. Szintén 1993 januárjától szűnt meg jogilag a háztáji illetményföld intézménye is, amely korábban változatos hasznosíthatósága révén komoly pluszjövedelem szerzését tette lehetővé. A háztájit a gyakorlatban a szövetkezetek jelentős része újra felhasználja, mert így tud alkalmazottai jövedelmi helyzetén segíteni, de megszűnt a szövetkezeti nagyüzem-családi miniüzem szimbiózisa, amely az elemzők egyhangú véleménye szerint az egyik alapja volt a magyar mezőgazdaság 70-es években és a 80-as évek első felében elért termelési sikereinek.

A mezőgazdaság szervezeti formái rendkívüli gyorsasággal alakultak át néhány év alatt. A szövetkezetek száma az 1988-as 1335-ről 1994-re 2048-ra szaporodott. Az átalakulás időszakának és a mezőgazdasági magánszektor kialakul-

lásának legfontosabb szervezetei a kft.-k és a betéti társaságok, amelyekből 1988-ban még csak mindössze néhány létezett a mezőgazdaságban, 1994-ben viszont már 3140 kft. és 2369 betéti társaság működött a mezőgazdaság terén.

Társadalmi következmények

Akik kiszorultak az agrárszektorból, valójában nemcsak állásukat, hanem vagyónukat is elvesztették. A volt agrárnépesség harmada a vidéki szegénység „biztos” társadalmi bázisa lesz. A foglalkoztatottság gyors csökkenése a szövetkezetekben és az egész agrárszektorban azért jár együtt a vagyon feletti rendelkezés tényleges elvesztésével, mert 1992 végéig lehetett kivinni a nevesített vagyont, illetve üzletrészt, de a szövetkezeti tagok alkalmazásának kötelezettségét csak 1993-tól szüntették meg, és mire nyilvánvalóvá vált, hogy a szövetkezetek egy része nem működik tovább, illetve hogy az életben maradt szövetkezetek vezetése nem alkalmazza a tagok jelentős részét, a szövetkezetekben hagyott vagyon már ismét nem volt kivethető. A szövetkezeteknél maradó jelentős vagyon a gazdasági recesszió körülményei között nagyon kevés járadékszerű jövedelmet ígér. A foglalkoztatottságát elvesztő üzletrész-tulajdonos tagok elvileg a közgyűlés határozataival befolyásolhatják, hogy a szövetkezet menedzsmentje hogyan használja fel közös vagyónukat, de a kontroll lehetősége nagyon kevés a kiválás jogi gátjai és a vezetők szinte korlátlan manipulációs esélyei miatt. A szövetkezetekből kiszorulóknak úgy vesztették el munkájukat, hogy holt, immobil vagyon papír szerinti tulajdonosai, és még az a lehetőségük sem maradt, hogy a háztáji intézményre alapozott mezőgazdasági kistermelés jövedelmével és saját fogyasztásra előállított termékkel ellensúlyozzák bevételeik radikális csökkenését. Az 1992-es és 1993-as évet elemzéseinkben az angol „földbekerítés” időszakához hasonlítottuk. A szövetkezeti tagság körülbelül fele egy esztendőn belül vesztette el a föld feletti rendelkezés lehetőségét és mezőgazdasági munkahelyét. Valószínűleg ennek a két évnek a történései jelentik a legnagyobb lépést a mezőgazdasági termelőknek a termelés eszközeitől és a földtől való elválasztásában, talán még a kollektivizációnál is hatékonyabban. Az eredmény: a munkaerőpiaci versenynek és a munkaadóknak érdekszervezeti képviselő nélkül kiszolgáltatott, nincstelen agrárproletár réteg.

A foglalkoztatottak számának visszaesése a szövetkezetekben a gazdasági racionalizáció térhódításának irányába is mutat. A magas foglalkoztatottság alacsony produktivitással társult, és addig volt fenntartható, amíg az állami redisztribúció megfelelő forrásokat biztosított az agrárszektorban és a szövetkezetekben. Az állami támogatás részint a gazdaság más szektoraitól központilag elvont és közvetlenül a mezőgazdaságnak juttatott forrásokat, részint a piaci melléküzemágak jövedelmének helyi újraelosztása révén az agrárgazdaságon belüli átcsoportosítását jelentette. Ezek együttesen tették lehetővé a magas mezőgazdasági foglalkoztatottságot. 1993-mal ez a redisztribúciós rendszer eltűnt vagy legalábbis hatása erőteljesen csökkent. A központi redisztribúciós forrásokat kivon-

ták a gazdaságból és az önkormányzatokhoz irányították a szociális támogatások és segélyek fedezésére. Az állami költségvetés nem nyert a mezőgazdasági támogatások leépítésével, mivel azokat újraosztották.

A redisztribúció változása megnövelte az önkormányzatok szerepét a vidéki települések életében és fejlesztésében. 1990-ben az önkormányzatok funkcióját a „gondoskodó önkormányzatoktól” a „vállalkozói önkormányzat” irányába kívánták elmozdítani. Valóságos források hiányában az önkormányzatok a rendelkezésükre bocsátott jelentős vagyont is felhasználva vállalkozásokkal próbáltak feladataiknak eleget tenni. A vállalkozói önkormányzat irányába történő elmozdulás a posztoszocializmus idejének legjelentősebb változásai közé tartozik. A gazdasági redisztribúció csökkentésével megnöttek az önkormányzatok szociális feladatai és nőtt költségvetésük is. Az államszocializmusban a kisebb és közepes nagyságú falvakban a mezőgazdasági termelészövetkezetek voltak a legerősebb szervezetek, de 1990 után, a szövetkezetek hanyatlásával, a helyi hatalom az önkormányzatokhoz került. A posztoszocializmus első éveiben jelentős infrastrukturális fejlesztés történt. A gazdasági recesszió körülményei között ez volt a legdinamikusabb gazdasági szektor, és az önkormányzatokat juttatta meghatározó szerephez a gazdaságban. Számos településen építettek vízvezetékot, csatornahálózatot, telefonvonalakat, utakat és járdákat. Az infrastrukturális beruházások fejlesztési forrásait pályázati rendszerrel osztották szét, amelyben az önkormányzatok is részt vehettek. Az önkormányzatok hozzájuthatnak a munkahelyteremtő projektek forrásaihoz is.

Az önkormányzatok hatalmának növekedésében jelentős szerepet kap a vidéki településeket a városoknál nagyobb arányban sújtó munkanélküliség, amelynek kezelésében, a segélyek szétosztásában, ellenőrzésében, vagy az új munkahelyek teremtésében a helyi közigazgatásnak meghatározó feladatai vannak. Ez a hatalom azért rendkívüli jelentőségű, mert a helyi társadalmakban a gazdaság állapota és a munkanélküliség gyors emelkedése miatt nőnek a társadalmi különbségek. Az önkormányzatok a helyi elitek és klienseik kezében könnyen válhatnak az új osztálystruktúra aktív formálóivá.

A családi termelés, a mezőgazdaság magánszektora

Magyarországon a 60-as évek elején végrehajtott kollektivizáció ellenére komoly előzményei voltak a családi termelésnek. A 70-es és 80-as években a világgpiacon is versenyképes magyar mezőgazdasági termelés 38–50%-át a részidős, családi termelésben állították elő, amelyben az összes magyar háztartás 60%-a vett részt. A mezőgazdaság átalakulási válsága a családi üzemek termelését valamivel kevésbé vetette vissza, mint a szövetkezetekét és az állami gazdaságokét. Bár 1992-re mintegy 300 000-rel csökkent a részidős gazdaságokban aktív háztartások száma, de még így is 1 400 000 család élt a jövedelemszerzésnek és élelmiszertermelésnek ezzel a módjával.

A mezőgazdaság valóságos magánszektora a részidős termelésnél jóval kisebb volt. A KSH adatai szerint 1988-ban 78 700 egyéni gazdálkodó működött (alkalmazottakkal és segítő családtagokkal együtt). Számuk 1992-re 120 000-re nőtt, közülük 87 600 fő volt főfoglalkozású egyéni gazdálkodó (a társas vállalkozásokban résztvevőkkel együtt). (A társadalombiztosítás adatai között csak 42 400 egyéni gazdálkodó szerepelt 1992-ben.) A magánszektorban foglalkoztatottak számának folyamatos növekedése, valamint a szövetkezeti és az állami szektorban foglalkoztatottak létszámcsökkenése miatt, a magángazdaságok teljes munkaidőben foglalkoztatottjainak száma 1990-re elérte, majd később meghaladta az állami szektorét.

1993. január 1-ji adatok szerint az egyéni és társas vállalkozások 125 900 főt foglalkoztattak az alkalmazottakkal és segítő családtagokkal együtt (ez a mezőgazdaság aktív keresőinek 29,2%-a, a népesség aktív keresőinek pedig 2,9%-a).

Az 1992-ben meginduló privatizáció és kárpótlás nem gyorsította számottevően az új, teljes munkaidőben művelt családi farmok létrehozását. A monetarista gazdaságpolitika nem biztosított kedvező kamatozású hiteleket, vagy az állami támogatás más formáit sem a mezőgazdasági termelés egészének, sem ezen belül a családi farmoknak. A végrehajtott kárpótlás eredményeként a termőföld magánkézbe került, de a termelési eszközök privatizációja ettől meghatározó mértékben elmaradt. 1994-ben 1 149 005 családi gazdaság rendelkezett földdel, amelynek nagysága általában nem haladja meg az öt hektárt. Mintegy 50 000 teljes vagy részidős családi farm rendelkezett csak a jelentősebb növénytermesztéshez megfelelő mennyiségű saját tulajdonú szántófölddel. A mezőgazdasági magánüzemek mérete nem haladta meg a családi kereteket. Még a legnagyobb farmokon dolgozók átlaga sem volt több 2–3 főnél.

A mezőgazdasági magántermelésben az állattartás volt a meghatározó. 1994-ben 68 472 gazdaságban 260 057 szarvasmarhát, 724 412 gazdaságban 2 810 261 sertést, 917 333 gazdaságban 28 079 945 baromfiféjét tartottak.

Az 1 201 015 magángazdaság kétötöde csak alapszinten termelt élelmiszert elsődlegesen saját fogyasztásra, és az összes családi magángazdaságnak csak mindössze 10–15%-a tekinthető árutermelésre alkalmas mezőgazdasági kis- vagy középüzemnek.

A legnagyobb családi gazdaságok 1992-ben

1992 novemberében és decemberében a KSH adatfelvételt készített a vállalkozó jellegű termelést folytatókkal kapcsolatban. Az adatgyűjtés véletlenszerűen kiválasztott mintájába az 500 000 forintot meghaladó termelést végzők kerültek, összesen 1798 kisüzem adatai. A megfigyelt gazdaságok vezetői közül 47,2% volt az egyéni gazdák száma, a kistermelés másik fele részmunkaidőben történt.

A felvételből az is kiderül, hogy a mezőgazdasági kisüzemi termeléshez még a legintenzívebben működő kisgazdaságokban sem használnak fel jelentős mértékű külső munkaerőt. A legnagyobb volumenben termelő kisgazdaságokban is

a háztartás tagjai végzik a legtöbb munkát (elsősorban a háztartásfő). A megkérdezettek elsősorban a betakarítási és szállítási munkákhoz vettek igénybe idegen munkaerőt. A megfigyelt gazdaságokban a legfontosabbnak számító ágazatban, az állattenyésztésben, a felhasznált idegen munkaerő 5% alatt maradt. A betakarításoknál felhasznált idegen munkaerő igénybevétele pedig a munkacsere felhasználására enged következtetni. E felmérés adatai azt mutatják, hogy a létszámát tekintve lassú növekedést, de a mezőgazdasági keresőkön belül gyors arány-növekedést mutató magánszektor elsősorban a családi vállalkozásokon alapul.

A specializált gazdaságok többsége állattartó családi üzem. A magángazdaság 1992-ben kezdődött erőteljesebb differenciálódását jelzi az erős korreláció a bruttó termelési érték és a specializáltság foka, valamint a teljes időben végzett termelés között. A legnagyobb bruttó termelési értéket előállítók között (évi 5 millió forint fölött) 90% a specializált gazdaságok aránya (Harcsa 1994).

1992-ben, amikor a kezdődő privatizáció még nem érezte a hatását, a farmok alapításának indítékaként a termelők 21,1%-a az örökséget, 37,5% a korábbi részidős gazdálkodást, 27,5% egyéb jövedelmet, 8,5% bankhitelt, 5,6% egyéb okot adott meg.

A legnagyobb farmereknek is csak 41,9%-a végzett gazdasági számításokat nagyobb volumenű termelése megkezdése előtt és 69,3%-uk nem vezetett könyvelést. A termelés szerkezete és a racionális gazdálkodás elemeinek megléte vagy hiánya alapján már az 1992-es mintán belül is világosan fel lehetett ismerni két, markánsan elkülönülő csoportot. A vegyes termékszerkezet és a racionális gazdálkodás hiánya a termelés paraszti jellegének újrakedésére, míg a másik csoport esetében a specializáció és a kiugróan magas bruttó termelési érték a vállalkozói magatartás megerősödésére utalt.

A legnagyobb családi gazdaságok 1992 és 1995 között

A KSH és az MTA Politikai Tudományok Intézete közös vállalkozásaként 1995-ben megismételték az 1992-es vizsgálatot. 1995-ben ugyanazokat a gazdálkodókat kérdezték meg, akik a három évvel korábbi felvétel mintájában szerepeltek.

1992 és 1995 között erőteljes differenciálódás zajlott le a legnagyobb magántermelők között. 1992-ben a farmok fele 1 hektárnál kevesebb földdel rendelkezett, 1995-re ez az arány 28%-ra esett vissza, míg a 20 hektár feletti gazdaságok aránya 7-ről 22%-ra nőtt. A föld koncentrációja elsődlegesen a földbérlet megnövekedésének a következménye volt. A saját tulajdonú föld 76%-ot tett ki az 1–5 hektárral rendelkezők, míg mindössze 23–26%-ot az 50 hektárnál nagyobb farmok esetében (lásd a 75. oldalon a felső táblázatot).

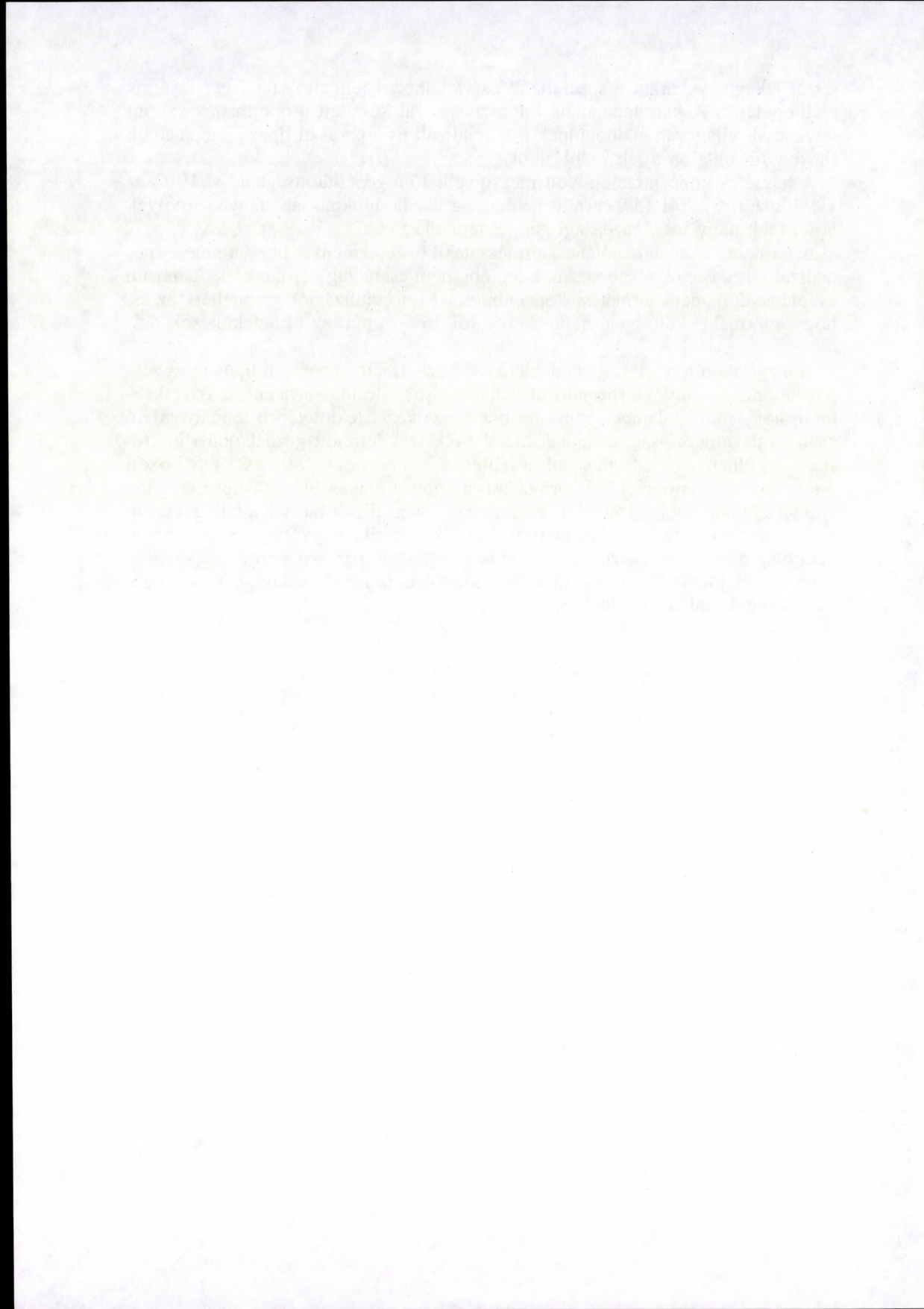
A föld koncentrációjával ellentétben a sertésartók 57%-a, a szarvasmarhatartók 76%-a csökkentette az állatok számát. A földterület növelése és az egyes gazdaságoknál az állattartás részleges leépítése még jellegzetesebbé tette a már 1992-es mintán is megfigyelt két alaptípus: a vegyes termékszerkezetű és pa-

raszti jellegű, valamint a specializált és vállalkozói jellegű családi gazdaságok elkülönülését. A klaszteranalízis felhasználásával készített csoportosítás szerint ugyancsak világosan elkülönülnek a specializált és a paraszti típusú gazdaságok (lásd a 72. oldalon a felső táblázatot).

A termelés koncentrációja volt megfigyelhető a gépellátottságban is. 1992 és 1995 között 9%-ról 15%-ra nőtt azoknak a gazdaságoknak az aránya, amelyek 5-nél több nagy mezőgazdasági géppel rendelkeztek.

A termelés koncentrációjának természetes következménye, hogy a nagy, specializált gazdaságok alkalmazzák a legtöbb nem családtag bérmunkást. A három év alatt végbement termelési koncentrációt és specializációt szemlélteti az is, hogy a termelés költségein belül 24,6%-ról 36%-ra nőtt az új befektetések aránya.

A megfigyelt termelési specializáció és koncentráció, a paraszti típusú vegyesgazdaságok, valamint a specializált vállalkozások létrejötte arra enged következtetni, hogy mind tulajdoni, mind termelési szerkezet tekintetében többárnyalatú családi magángazdaságok vannak kialakulóban. A létrejött gazdálkodási eltérések nem elhanyagolható társadalmi hátterére mutat, hogy 1992 és 1995 között a termelés koncentrációjával párhuzamosan nőtt a magasabb szakképzettségűek aránya a legnagyobb farmerek között. A nagy specializált farmokat jellegzetesen a volt szövetkezeti menedzsmentből érkezők vezetik; nagyobb hitelhez szinte kizárólag a volt mezőgazdasági vezetők jutottak. A paraszti típusú vegyesgazdaságok tulajdonosai pedig leginkább a korábban is mezőgazdaságban dolgozó, fizikai munkásokból kerültek ki.

Statisztikai táblázatok

Az itt közölt táblázatok lapunk e számának témáira vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazzák

A mezőgazdaság részarányának változása Magyarországon

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
A GDP százalékában	13,7	12,5	8,6	7,3	6,4	6,3
A munkaerő foglalkoztatásában	17,9	17,5	15,8	13,5	10,1	6,7

Forrás: „Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries, Hungary”, European Commission, Directorate General for Agriculture, 1995, 81. old.

Az agrártermelés jellemzői

Év	Mezőgazdasági terület (1000 ha)	Növénytermesztés	Állattenyésztés	Mezőgazdasági termék	Termékek értékesítési indexe ^(a)	Gépi vonóerő kapacitása (1000 kW)		Műtrágya ellátás (kg) ^(b)
						összesen	ebből traktor	
		bruttó termelésének indexe (1950 = 100,0)						
1950	7375,5	100	100	100	100	302	278	5
1980	6626,5	190	230	206	370	7461	3031	211
1981	6601,2	193	235	210	373	7660	3120	225
1982	6582,4	211	247	226	403	7930	3254	232
1983	6570,5	195	253	220	400	8147	3358	241
1984	6554,5	205	256	226	413	8289	3426	233
1985	6539,7	194	241	213	389	8407	3494	205
1986	6523,6	201	244	219	387	8509	3540	212
1987	6511,3	190	248	214	381	8517	3581	211
1988	6497,3	205	251	224	379	8440	3509	218
1989	6483,9	202	245	220	356	8395	3440	188
1990	6473,1	184	244	210	323	8300	3370	104
1991	6459,7	191	206	196	272	7401	3107	30
1992	6135,7	142	180	157	236	6739	2791	31
1993	6129,1	129	162	142	179	6045	2739	34

^(a) Feldolgozásra és további értékesítésre eladott termékek mennyisége.

^(b) Egy hektár mezőgazdasági területre, hatóanyagban.

Forrás: KSH.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari bruttó termelés mérleg szerinti volumenindexe (1989 = 100)

Év	Növény- termesztés	Állat- tenyésztés	Mezőgazdasági termelés	Élelmiszeripari termelés
1990	90,8	99,8	95,2	96,7
1991	94,4	84,2	89,3	94,2
1992	70,1	73,6	71,5	82,3
1993	63,7	66,0	64,4	78,8
1994	71,5	60,4	66,0	-

Forrás: 1989–1993. évek: *Magyar Statisztikai Évkönyv*. KSH, Budapest.

Az adózás előtti eredmény alakulása a mezőgazdasági és az élelmiszeripari szervezetekben (milliárd Ft)

Év	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar
1989	24,3	17,1
1990	13,3	14,4
1991	-20,9	-1,6
1992	-38,5	-12,0
1993	-14,8	+4,2
1994	5,9	+6,2

Forrás: A mezőgazdaság és az élelmiszeripar főbb adatai 1989–1993. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1994. Az 1994. évi adatok: az Intézet belső feldolgozása.

A földterület megoszlása a hasznosítás módja szerint (1000 ha)

	1989	1993	1991	1992	1993	1994	1994 (%)
Szántóföld	4713	4713	4714	4707	4712	4714	50,1
Kert*	339	341	342	35	35	35	0,4
Gyümölcsös	94	95	94	95	93	93	1,0
Szőlő	140	139	137	135	132	132	1,4
Legelő	1197	1186	1173	1164	1157	1148	12,3
Termőterület	6483	6473	6460	6136	6129	6122	65,8
Erdő	1688	1695	1701	1712	1764	1767	19,0
Láp és mocsár	41	40	40	40	40	41	0,4
Halastó	27	27	26	27	27	27	0,3
Mezőgazdaságilag hasznosított terület	8239	8236	8227	7915	7960	7956	85,5
Megműveletlen terület*	1064	1068	1076	1388	1343	1347	14,5
Földterület összesen	9303	9303	9303	9303	9303	9303	100

* 1992-től a kertészkedésre használt külterületi földek statisztikailag nem a termőterülethez, hanem a megműveletlen területhez tartoznak.

Forrás: *Agriculture and Food Industry, 1993*, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1994.

A legfontosabb termények terméseredményei (1000 tonna)

	1986-90	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1993/89
Búza	6251	6540	6198	6008	3453	3050	4888	47%
Rozs	222	267	232	223	136	120	193	45%
Árpa	1108	1340	1368	1555	1723	1150	1576	86%
Zab	135	149	163	135	147	100	130	67%
Kukorica	6449	6996	4500	7745	4405	4500		64%
Cukorrépa	4515	5301	4743	5867	2928	2300		43%
Napraforgó	753	699	684	813	765	700		100%
Burgonya	1259	1332	1226	1219	1212	1200		90%
Lucerna	1619	1664	1468	1812	1230	1000		60%

Forrás: *Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1992*, KSH, Budapest, 1994. *Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1993*, KSH, Budapest, 1994.

A legfontosabb termények hozamának alakulása (kg/ha)

	1986-90	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1993/89	1994/89
Búza	4 880	5 240	5 050	5 190	4 070	3 060	4 610	58%	88%
Rozs	2 350	2 730	2 500	2 370	1 920	1 660	2 180	61%	80%
Árpa	4 210	4 680	4 570	4 360	3 590	2 640	3 720	56%	79%
Zab	3 020	3 250	3 310	2 650	2 810	1 780	2 320	55%	71%
Kukorica	5 630	6 220	3 990	6 710	3 650	3 550		57%	
Cukorrépa	38 400	43 980	36 090	37 160	27 190	22 310		51%	
Napraforgó	2 030	1 950	1 950	2 070	1 780	1 610		88%	
Burgonya	17 740	18 600	16 920	15 760	16 850	13 170		71%	
Lucerna	5 240	5 410	4 730	5 810	4 300	3 780		70%	

Forrás: *Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1992*, KSH, Budapest, 1994. *Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1993*, KSH, Budapest, 1994.

Az állatállomány adatai 1994. december 31-én (1000 db)

Szarvasmarha:	mezőgazdasági vállalatok	253
	szövetkezetek	415
	egyéb gazdálkodók	242
Sertés:	mezőgazdasági vállalatok	1 186
	szövetkezetek	1 074
	egyéb gazdálkodók	2 096
Baromfifélék	mezőgazdasági vállalatok	6 953
	szövetkezetek	4 575
	egyéb gazdálkodók	22 137

A számosállatok számának változása 1992 és 1995 között

	Az összes vizsgált gazdaságban	Az állomány alsó határát elérő gazdaságokban (%)
A számosállatok száma nem érte el az alsó határt	15,4	-
Növekedett		
30%-nál nagyobb mértékben	18,1	21,4
1-30%-kal	7,5	8,8
Szinten maradt	3,0	3,6
Csökken		
1-30%-kal	13,3	15,7
31-50%-kal	8,8	10,4
50%-nál nagyobb mértékben	42,5	40,1
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Harcsa I.: *Paraszti gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók*. KSH, Budapest, 1996. (Társadalomstatistikai füzetek, 11. szám.)

A mezőgazdasági termelés alakulása nemzetközi összehasonlításban

Ország	Az 1986-1990 évek átlaga az 1981-1985 évek átlagának százalékában	1989	1990	1991	1992	1993
		változás az előző évhez képest (%)				
Ausztria	104,4	-6,2	-3,1	-3,5	-3,6	2,6
Belgium és Luxemburg	11,0	2,0	-1,0	14,0	3,1	0,8
Bulgária	96,3	4,0	-5,5	-10,5	-6,7	-8,2
Cseh és Szlovák Köztársaság	109,2	-0,1	-1,0	-7,0	-9,6	
Dánia	109,7	3,4	6,0	0,1	-11,4	11,8
Egyesült Királyság	103,3	-0,4	-0,7	2,2	-2,5	-11,0
Finnország	100,7	11,3	5,4	-10,6	-8,7	0,4
Franciaország	101,8	-3,2	2,8	-2,0	6,7	-6,8
Görögország	102,9	1,1	-15,2	2,3	16,1	-6,0
Hollandia	106,3	4,0	-5,3	5,4	2,8	-1,4
Írország	109,0	-3,5	12,4	1,9	4,9	0,6
Lengyelország	112,2	-1,0	0,1	-4,7	-10,2	10,9
Magyarország	100,8	-1,8	-4,7	-6,2	-20,0	-9,7
Norvégia	101,9	2,3	6,1	-2,8	-6,0	5,4
Olaszország	98,6	0,3	-7,3	9,7	-1,0	-1,4
Portugália	117,1	33,2	10,5	-0,2	-10,0	2,6
Románia	91,7	-3,6	-8,8	2,9	-20,0	10,6
Spanyolország	113,5	-0,2	1,3	-5,1	1,1	-0,3
Svájc	103,9	-1,2	-3,4	2,4	0,4	0,0
Svédország	93,3	9,0	6,3	13,3	-7,4	12,3

Megjegyzés: FAO módszertannak megfelelően.
Forrás: KSH.

A magyar és az EU mezőgazdaság termelékenység-különbsége 1993-ban

Egy mezőgazdasági foglalkoztatottra eső termelési érték (ECU)		
magyar	EU-15	arány
5276	25495	4,83
Egy hektár megművelt területre jutó termelési érték (ECU)		
magyar	EU-15	arány
339	1512	4,46

Forrás: Kiss Judit számításai az „Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries, Summary Report,” European Commission Directorate General for Agriculture (DG VI), 1995 alapján.

A reálárak alakulása Magyarországon

	Az élelmiszerek fogyasztói	Az agrártermékek export	A mezőgazdasági termelés	
			input	output
reál árszínvonal, 1988 = 100				
1989	101	100	99	101
1990	106	93	115	102
1991	95	95	121	81
1992	92	86	105	70
1993	97	82	103	68
1994	101	81	104	72

Forrás: Pálovics Béláné számításai a KSH adatai alapján; a fogyasztói áraknál az inflációs ráta, a többi árnál – a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően – a GDP deflátor felhasználásával.

A mezőgazdasági árak összehasonlítása

	A támogatott belföldi termelői ár 1994-ben			
	Európai Unió irányár	Lengyelország	Románia	Magyarország garantált ár
Búza (USD/t)	165–180	133	122	78
Tej (USD/l)	0,37	0,13	0,12	0,24
Vágómarha (USD/kg)	3–4	–	1,33	1,20
Sertés (USD/kg)	2	1,15	1,66	0,95
1 USD =	1,45 zöld ECU	18,250 Zloty	1800 Lei	105,5 Ft

A külföldi adatok forrása: Mahé L. P. et al. (1995).

Mezőgazdasági beruházások

Év	Folyó áron (millió Ft)	Volumenindex (1989 = 100)
1989	28 682	100,0
1990	27 707	80,1
1991	17 303	39,6
1992	6 955	14,6
1993	7 103	13,3

Forrás: A mezőgazdasági vállalatok és vállalkozások gazdálkodását jellemző főbb adatok és mutatók. Agrárgazdasági Kutatóintézet.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari szervezetek beruházása 1989–1995-ben (milliárd Ft)

Év	A mezőgazdaság beruházása			Az élelmiszeripar beruházása		
	Folyó áron	Változatlan áron	Index 1989 = 100	Folyó áron	Változatlan áron	Index 1989 = 100
1989	25,1	26,1	100,0	16,0	16,0	100,0
1990	27,7	23,0	88,0	17,7	14,8	92,5
1991	17,3	11,8	45,2	16,9	11,2	70,0
1992	7,0	4,4	16,7	19,9	11,4	71,3
1993	7,1	4,0	15,2	29,3	16,8	105,0
1994	13,5	7,7	29,3	35,9	20,4	127,5
1995	18,9	9,5	36,2	45,5	22,8	142,2

Forrás: KSH Évkönyv 1994, KSH Időszaki Közlemények, 1996/1.

Az agrárágazat költségvetési támogatása (millió forint)

Jogcím	1994. évi			1995. évi költségvetés
	eredeti költségvetés	pót-költségvetés	tény	
Erdőszerkezet-átalakítás, fásítás	600	600	572	1 000
Mezőgazdasági és Erdészeti Alap	4 200	4 200	4 200	9 000
Agrár-infrastrukturális célprogram (öntözés)	1 000	650	650	–
Öntözésfejlesztési beruházások támogatása	1 300	1 300	1 219	1 600
Mezőgazdasági és élelmiszeripari exporttámogatás	23 000	34 600	40 040	35 000
Aszálykárok miatti kamattámogatás	600	600	666	–
Mezőgazdasági katasztrófakárok elhárítása	–	–	–	200
Erdőkárosodás megszüntetése	100	100	100	200
Reorganizáció	7 500	5 000	4 979	6 500
Agrárpiaci támogatás, állami felvásárlás	5 000	7 000	6 692	7 500
Agrártermelés költségeit csökkentő támogatás	10 000	11 000	9 909	8 500
Gázolaj fogyasztási adójának visszatérítése	–	–	–	5 500
Összesen	53 300	65 050	69 027	75 000

Forrás: Pénzügyminisztérium.

A magyar mezőgazdaság költségvetési támogatása 1996-ban

Milliárd forint	
Exporttámogatás	32,3
Beruházási támogatás	18,6
Termelési támogatás	16,5
Reorganizációs program	7,0
Agrárpiaci támogatás	5,0
Erdőgazdálkodási támogatás	2,5
Meliorizáció és vízgazdálkodás	1,5
Erdősítés	1,0
Állattenyésztés	0,6
Szántóföldvédelem	0,4
Erdőkár-megelőzés	0,2
Halászati támogatás	0,1
Vadgazdálkodás	0,1
Egyéb	0,7
Összesen	86,5

Forrás: Földművelési Minisztérium közlése.

**Az agrártámogatások^(a) szerkezete Magyarországon
(milliárd Ft)**

	1991	1992	1993	1994	1995	1996 ^(e)
1. Piaci támogatások						
ebből:	27,8	30,2	32,1	46,7	47,6 ^(d)	37,3
exporttámogatás	26,8	22,9	25,5	40,0	45,1 ^(d)	32,3
intervenció ^(b)	1,0	7,3	6,6	6,7	2,5 ^(d)	5,0
2. Egyéb támogatások	11,6	5,9	17,1	30,0	19,9	43,7
3. Agrártámogatások összesen (1+2)	38,2	36,1	49,2	76,7	69,5 ^{(c)(e)}	81,0

Forrás: Halmi Péter számításai.

Megjegyzések: ^(a) Összes élelmiszergazdasági támogatás; ^(b) Intervenció és egyéb agrárpiaci támogatás; ^(c) Eredeti költségvetési előirányzat; ^(d) Előzetes tény; ^(e) Költségvetési törvény szerint.

Az agrárgazdasági támogatások reálértékének számítása

Év	Támogatások (milliárd Ft)		1986–1990 = 100%
	folyó áron	reálértéken	
1986–1990 átlaga	80,3	80,3	100,0
1991	37,3	30,5	38,0
1992	33,5	21,9	27,3
1993	46,9	25,4	31,6
1994	76,0	37,5	46,7
1995*	74,5	35,4	44,1
1996**	80,9	29,8	37,1

* várható.

** tervezett.

Forrás: *Számadás*, 1996. március 28.

A mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatottak száma 1988–1994-ben

Év (január 1-jén)	Foglalkoztatottak száma (1000 fő)	Csökkenés az előző évhez képest		Csökkenés (1988 = 100%)
		(1000 fő)	(%)	
1988	1028,0			
1989	986,1	41,9	4,1	95,9
1990	955,0	31,1	3,2	92,8
1991	835,4	119,6	12,5	81,2
1992	647,7	187,7	22,5	62,9
1993	432,8	216,4	33,4	42,1
1994	371,8	61,0	14,1	36,1

Forrás: Laky T. (1995).

A foglalkoztatottak keresetének alakulása az agrárgazdaságban

	1992	1993	1994 június	1994 szeptember	1994 szeptember/1993 (%)
	havi bruttó átlagkereset (Ft)				
Mezőgazdaság	15 108	19 168	19 968	22 914	119,5
Erdőgazdaság	16 020	19 866	22 800	23 822	119,9
Mező- és erdőgazdaság	15 189	19 229	20 215	22 999	119,6
Élelmiszeripar	21 561	27 050	27 903	31 064	114,8
Élelmiszergazdaság összesen	17 407	22 403	23 585	26 522	118,4
Nemzetgazdaság összesen	21 144	27 178	28 580	31 238	114,9

Forrás: Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Országos Szövetsége.

A foglalkoztatottak nettó átlagkeresetének alakulása 1995-ben

Ágazat	Nettó átlagkereset (Ft/hó)	Index (%) Nemzetgazdaság = 100,0
Mezőgazdaság	21 338	82,4
Bányászat	31 895	123,2
Ipar	26 624	102,8
Kereskedelem	24 359	94,1
Pénzügyi tevékenység	41 659	160,9
Közigazgatás	29 462	113,8
Nemzetgazdaság összesen	25 891	100,0

Forrás: Számadás, 1996. március 28.

A munkanélküliek számának változása néhány mezőgazdasági foglalkozás esetében

Foglalkozás	A munkanélküliek száma				Index	
	1990 december	1991 augusztus	1992 május	1994 december	1994/1990	1994/1992
Fizikai foglalkozásúak						
Növénytermesztő és kertészeti munkás	461	1413	4837	1195	259,2	24,7
Zöldségtermelő	40	140	533	470	1175,0	88,2
Gyümölcstermelő	51	201	583	456	894,1	78,2
Növényvédő	47	67	185	114	242,6	61,6
Állattartási és állatgondozói munkás	248	1037	2375
Szarvasmarha-gondozó	124	523	1824	1651	1331,5	90,5
Sertésgondozó	...	297	815	626	...	76,8
Juhász	47	188	457	232	493,6	50,8
Baromfigondozó	67	444	1136	545	813,4	48,0
Állategészségügyi	43	135	288	198	460,5	68,8
Egyéb mezőgazdasági fizikai	46	199	416	157	341,3	37,7
Mezőgazdasági traktor- és vontatókezelő	284	826	3222	2203	775,7	68,4
Mezőgazdasági gépész	388	1524	4291	1616	416,5	37,7
Szellemi foglalkozásúak						
Mezőgazdasági mérnök	168	371	6457	476	283,3	73,6
Kertésmérnök	78	147	233	197	252,6	84,5
Állatorvos	12	42	73	15	125,0	20,5
Mezőgazdasági főágazatvezető	40	88	195	85	212,5	43,6
Mezőgazdasági telepvezető	41	124	292	174	424,4	59,6
Gyártási ágazatvezető						
mezőgazdasági üzemben	65	201	420	179	275,4	42,6
Kertésztechnikus	32	87	195	208	650,0	106,7

Forrás: Országos Munkaügyi Központ.

A földterület nagyságának 1992 és 1995 közötti változása néhány társadalmi és gazdasági jellemző szerint

Társadalmi, gazdasági jellemzők	Földterület			Nincs földterület	Összesen (%)
	100%-nál nagyobb mértékben	100%-nál kisebb mértékben	nem		
	növelte				
Társadalmi csoport					
Mezőgazdasági önálló	49,7	25,3	22,5	1,9	100,0
Mezőgazdaságban					
Szellemi foglalkozású	49,4	26,6	21,5	2,5	100,0
Szaktmunkás	52,5	21,2	22,9	3,4	100,0
Betanított és segédmunkás	51,1	26,0	20,6	2,3	100,0
Mezőgazdaságon kívül					
Szellemi foglalkozású	45,3	13,6	41,1	–	100,0
Szaktmunkás	43,6	20,8	32,5	3,1	100,0
Betanított és segédmunkás	37,3	28,7	41,3	2,7	100,0
Egyéb kereső	35,1	21,2	42,6	1,1	100,0
Összesen	47,2	22,9	27,7	2,2	100,0
Korcsoport (év)					
30–39	45,0	17,8	33,6	3,6	100,0
40–49	46,3	24,7	27,2	1,8	100,0
50–59	47,3	22,4	27,7	2,6	100,0
60 és idősebb	51,5	25,4	22,8/	0,3	100,0
Iskolai végzettség					
8 általános	45,8	41,7	12,5	–	100,0
Szaktmunkásképző iskola	48,3	25,8	24,4	1,5	100,0
Középiskola	48,0	19,5	30,0	2,5	100,0
Főiskola, egyetem	46,2	21,6	30,2	2,0	100,0
A gazdaságban foglalkoztatottak száma					
0	44,6	21,4	31,2	2,8	100,0
1	58,3	23,6	18,1	–	100,0
2	56,0	28,6	15,4	–	100,0
3–5	54,5	27,7	16,8	1,0	100,0
A számosállatok száma					
0	35,2	19,2	42,2	3,4	100,0
1–2	40,0	28,0	30,0	2,0	100,0
3–5	43,5	27,1	29,4	–	100,0
6–10	44,4	31,6	23,1	0,9	100,0
11–20	54,5	25,5	18,8	1,2	100,0
21–50	56,4	21,1	21,5	1,0	100,0
51–100	64,6	21,5	12,5	1,4	10,0
100 és több	47,2	21,0	28,0	3,8	100,0
A gazdaság gépellátottsága					
5 és több nagygép	69,4	21,1	9,5	–	100,0
3–4 nagygép	54,9	27,0	17,6	0,5	100,0
1–2 nagygép	49,0	24,7	24,7	1,6	100,0
Csak ksigép	41,4	23,8	32,7	2,1	100,0
Nincs gép	31,6	19,1	44,1	5,2	100,0

Forrás: Harcsa I.: *Paraszti gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók*. KSH, Budapest, 1996. (Társadalomstatistikai füzetek, 11. szám.)

A gazdaságok megoszlása társadalmi csoportok és a földterület nagysága szerint 1995-ben

Társadalmi csoport	A földterület nagysága							Összesen (%)
	1 ha alatt	1-5	6-10	11-20	21-50	51-100	100 ha fölött	
	hektár							
Mezőgazdasági önálló	18,4	15,5	13,3	19,4	19,7	8,1	5,9	100,0
Önálló iparos, kereskedő	44,7	27,1	15,3	3,5	5,9	-	3,5	100,0
Mezőgazdaságban								
Szellemi foglalkozású	25,3	24,1	12,7	12,7	8,9	6,3	10,1	100,0
Szakmunkás	26,3	33,9	21,2	9,3	6,8	2,5	-	100,0
Betanított és segédmunkás	23,7	31,3	20,6	12,2	7,6	3,1	1,5	100,0
Mezőgazdaságon kívül								
Szellemi foglalkozású	40,0	27,4	7,4	9,5	8,4	4,2	3,2	100,0
Szakmunkás	46,0	27,0	8,0	8,6	6,7	2,5	1,2	100,0
Betanított és segédmunkás	45,9	29,7	13,5	6,8	1,4	2,7	-	100,0
Egyéb kereső	40,4	30,9	12,8	5,3	8,5	1,1	1,1	100,0
Összesen	28,3	23,0	13,7	13,5	12,7	5,2	3,7	100,0
Korcsoport (év)								
29 és fiatalabb	46,9	18,8	6,3	9,4	12,5	3,1	3,1	100,0
30-39	34,6	14,6	14,6	9,6	16,4	6,4	3,6	100,0
40-49	29,7	20,9	12,0	14,8	12,2	6,1	4,3	100,0
50-59	24,3	30,3	12,5	12,8	11,5	3,9	4,7	100,0
60 és idősebb	23,7	24,9	17,3	16,1	11,7	4,4	2,0	100,0
A szülők és nagyszülők földterülete 1938-ban (ha)								
Nem volt	37,1	23,5	14,7	8,4	9,6	3,8	2,9	100,0
-5	39,2	25,7	7,5	12,1	9,2	3,7	1,7	100,0
5-10	26,2	24,9	16,3	14,2	9,4	5,2	3,9	100,0
10-20	21,3	25,8	15,6	15,2	12,7	7,0	2,5	100,0
20-	14,3	16,1	13,4	20,3	21,8	6,9	7,2	100,0

Forrás: Harcsa I.: *Paraszti gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók*. KSH, Budapest, 1996. (Társadalomstatistikai füzetek, 11. szám.)

Háztartástagok, alkalmazottak részvétele a gazdaság munkáiban, a földterület nagysága szerint 1995-ben

A földterület nagysága (ha)	A gazdaságok aránya, ahol két vagy több háztartástag vett részt a munkában	Állandó vagy időszakos alkalmazottat foglalkoztató gazdaságok aránya (%)
-1	18,8	10,9
1-5	30,5	16,8
6-10	27,8	24,4
11-20	28,0	30,4
21-50	35,6	37,1
51-100	41,8	54,4
100-	40,4	61,4
Összesen	28,0	24,2

Forrás: Harcsa I.: *Paraszti gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók*. KSH, Budapest, 1996. (Társadalomstatistikai füzetek, 11. szám.)

A teljes és részidős gazdaságok megoszlása 1994-ben

(1) Csak földterület	
hektár	gazdaságok száma
0,5 alatt	342 488
0,6–1,0	33 919
1,1–5,0	36 475
5,1–10,0	5 518
10,1–50,0	4 293
50 fölött	640
Összesen	423 333
(2) Vegyes (állattartó és növénytermesztő) gazdaságok ahol a növénytermesztés aránya a bruttó termelési értékből	
20%-nál kisebb	100 390
20,1–40%	196 466
40,1–60%	139 997
60,1–80%	69 220
80%-nál nagyobb	24 164
Összesen	530 237
(3) Csak számosállat	
1 db	226 913
1,1–2,5	14 969
2,6–5,0	4 395
5,1–10	432
10-nél több	736
Összesen	247 445
(1)–(3) Összesen	1 201 015

Forrás: KSH mezőgazdasági összeírás.

A mezőgazdasági termelés megoszlása a gazdasági egység típusa szerint (%)

A gazdálkodó egység típusa	1990	1992	Amelyből	
			növénytermesztés	állattenyésztés
Vállalat	15,9	17,6	13,1	22,3
Szövetkezet	43,4	33,3	41,0	25,1
Kistermelés	40,7	49,1	45,9	52,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1993, KSH, Budapest, 1994.

A mezőgazdasági terület megoszlása 1994. május 31-én (1000 ha)

A mezőgazdasági vállalatoké	1163,5
ebből a kft.-ké	487,7
A szövetkezeteké	2306,1
Az egyéb szervezeteké	2740,5
ebből az egyéni gazdálkodóké	1719,0
Összesen	6210,1

Gazdasági szervezetek a mezőgazdaságban

	1989	1991 végén	1993. június 30.	1994. június 30.
Vállalatok	139	200	138	41
Jogi személyiségű gazdasági társaság	163	1493	2160	3048
Ebből: kft.	-	1383	2067	2857
Rt.	-	44	61	160
Szövetkezet	1252	1501	1893	2017
Ebből: termelőszövetkezet	-	1334	-	458
halászati termelőszövetkezet	14	14	-	8
szakszövetkezet	67	71	-	21
kistermelők szövetkezete	-	-	-	66
egyéb szövetkezet	-	71	-	1450
kisszövetkezet	-	-	-	13
Vízgazdálkodási társaság	-	-	-	1
Egyéb jogi személyiségű szervezet	-	-	1	4
Összesen	1635	3194	4192	5110

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1992. *Az élelmiszergazdaság 1994. I. félévi fejlődése.* KSH, Budapest, 1994.

Nyilvántartott gazdasági szervezetek* a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban (az év végén)

	1991	1992	1993	1994
Vállalatok	200	154	91	36
Gazdasági társaságok	1493	1707	2575	3342
Ebből: kft.	1383	1628	2434	3140
Rt.	44	45	109	171
Szövetkezetek	1501	1630	1971	2048
Ebből: termelőszövetkezetek	1334	1195	501	437
halászati termelőszövetkezetek	14	13	9	8
szakszövetkezetek	71	39	23	19
kistermelő szövetkezetek	-	68	67	60
egyéb szövetkezetek	71	301	1358	1511
kisszövetkezetek	-	14	13	13
Egyéb jogi személyiségű szervezetek	-	2	2	121
Összesen	3194	3493	4639	5547

Forrás: *Az élelmiszer-gazdaság 1994. évi fejlődése.* KSH, Budapest, 1995.

* A táblázat követi a forrásmunka – nyilvánvalóan ellentmondásos – fogalomhasználatát. A vállalat minden bizonnyal állami vállalatot jelent, az egyéb szövetkezet pedig az átalakított termelőszövetkezeteket jelöli. A kft.-k egy része valamely más vállalati formán belül létezik, így az „összes” rovat valójában nem tartalmazza valamennyi ide tartozó szervezetet.

A gazdaságok típusai Magyarországon 1995-ben (%)

Közepes vegyesgazdaság	20,5
Nagy vegyesgazdaság	25,2
Nagy specializált állattartó gazdaság	9,6
Nagy specializált növénytermesztő gazdaság	10,9
Kis specializált növénytermesztő gazdaság	11,3
Megszűnt, vagy más ok miatt be nem sorolt	22,5

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal – MTA Politikatudományi Intézet „A legnagyobb magántermelőkkel” kapcsolatosan végzett felvétel, 1995.

A földterület szerint csoportosított gazdaságok száma és a termőterület nagysága

A gazdaságok			A termőterület nagysága (ha)		Index	
területe (ha)	száma		1993	1994	Gazdaságok száma	Termőterület
	1993	1994				
1993 = 100						
1– 10	83	104	369	500	125,3	135,5
11– 50	126	205	3 605	5 757	162,7	159,7
51– 100	109	149	8 109	10 841	136,7	133,7
101– 200	120	181	17 662	26 076	150,8	147,6
201– 300	67	113	16 046	28 694	168,7	178,8
301– 400	78	109	27 000	38 234	139,7	141,6
401– 500	51	111	23 116	49 706	217,6	215,0
501– 1 000	280	388	207 115	286 957	138,6	138,5
1 001– 2 000	486	558	730 562	821 513	114,8	112,4
2 001– 3 000	387	310	961 941	763 579	80,1	79,4
3 001– 4 000	246	166	843 575	569 086	67,5	67,5
4 001– 5 000	145	72	647 195	317 807	49,7	49,1
5 001–10 000	176	77	1 124 808	504 680	43,8	44,9
10 001 és több	41	29	1 368 068	1 191 958	70,7	87,1
Összesen	2395	2572	5 979 171	4 615 388	107,4	77,2

Forrás: KSH.

Tulajdonviszonyok a szövetkezetekben az átalakulás után

	ÁFÉSZ-ek	Ipari szövetkezetek	Mezőgazdasági szövetkezetek
Üzletrésszel rendelkező tagok (ezer fő)	1027,0	104,0	660,0
A tagokra nevesített üzletrésztőke (milliárd forint)	24,6	30,8	210,0
Az egy tagra jutó üzletrész (ezer Ft)	24,0	299,0	318,0
A tagi üzletrésztőke aránya (%)	98,1	79,6	80,7
Külső üzletrész-tulajdonosok (ezer fő)	22,0	77,0	500,0
üzletrészeik értéke (milliárd Ft)	0,5	7,8	50,0
Egy külső tulajdonosra jutó üzletrész (ezer Ft)	23,0	101,0	100,0
A külső üzletrészek aránya (%)	1,9	20,4	19,3

Forrás: Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Országos Szövetsége.

A szövetkezetek vagyonának 1992. évi felosztása

	Az érintettek száma (1000 fő)	A felosztott vagyon (milliárd Ft)	Az egy főre jutó vagyon (1000 Ft)	A tulajdon százalékos megoszlása
Szövetkezeti részjegytulajdonosok				
összesen	561,7	11,8	20,9	100,0
Ebből: aktív korú tagok	257,0	6,2	24,2	53,0
nyugdíjas tagok	304,7	5,6	18,1	47,0
Szövetkezeti üzletrésztulajdonosok				
összesen	1143,4	247,3	216,3	100,0
Ebből: aktív korú tagok	288,6	100,4	348,0	40,6
nyugdíjas tagok	350,7	95,7	272,8	38,7
szövetkezeti alkalmazottak	20,4	2,3	112,5	0,9
Kívülállók	483,7	48,9	101,1	19,8

Forrás: A földtulajdon-rendezés és a vagyonfelosztás helyzete a mezőgazdasági szövetkezetekben. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1992. augusztus.

A szövetkezetek földterületének tulajdoni átalakulása a kárpótlás nyomán

	Terület (1000 ha)	Megoszlás (%)
A szövetkezetek kezelésében lévő összes földterület 1992. VII. 15-én	5596	100,0
ebből: magántulajdonú	2028	36,3
állami tulajdonú	154	2,7
közös, szövetkezeti tulajdonú	3414	61,0
A kárpótlási hivatalok által bejelentett földigény	2431	100,0
A kárpótlásra ténylegesen kijelölt terület	1873	77,0
A földnélkülieknek juttatandó terület	814	23,8
A szövetkezeti közös tulajdonból a kárpótlásra fel nem használt terület	764	22,4

Forrás: A földtulajdon-rendezés és a vagyonfelosztás helyzete a mezőgazdasági szövetkezetekben. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1992. augusztus.

**A kárpótlási törvények alapján bekövetkező földtulajdon-változások
(feladat és helyzetkép 1995-ben)**

	Az érintettek száma (fő)	Az árverések száma (db)	A földrészesletek		A birtokba- adások száma (db)
			száma (db)	aranykorona értéke	
Az összes elvégzendő feladat					
I. földalap	840 000	21 500	542 000	35 000 000	542 000
Részarány-tulajdon	1 600 000	1 300*	3 000 000	54 000 000	600 000
II. földalap	200 000	4 000	50 000	2 300 000	50 000
Az eddig elvégzett munka					
I. földalap	800 000	21 100	522 000	34 940 000	270 000
Részarány-tulajdon	10 000	29*	15 000	50 000	10 000
II. földalap	-	-	-	-	-
A még hátralévő munka					
I. földalap	40 000	400	20 000	60 000	272 000
Részarány-tulajdon	1 590 000	1 241*	2 985 000	53 950 000	590 000
II. földalap	200 000	4 000	50 000	2 300 000	50 000

* A részarány-tulajdonok kiadása esetében bizottságok értendők.

Forrás: T. Dögei Imre: Föld-információ. A kárpótlási földalapot integrált információs rendszere. Figyelő, 1995/4.

A földhasználat jogcímenkénti nagysága 1994-ben

	1000 ha	Megoszlás (%)
Saját tulajdon	2169	100
Ebből: bérbeadott	883	41
Saját tulajdonú használt terület	1286	86
Bérelt terület	178	12
Egyéb jogcímen használt terület	35	2
A háztartás használatában lévő terület	1499	100

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

A gazdaságok által használt összes földterületen belül a saját földtulajdon aránya a földterület nagysága szerint 1995-ben

A földterület nagysága (ha)	Saját földtulajdon (%)
-1	80,6
1-5	76,1
6-10	60,8
11-20	51,7
21-50	35,6
51-100	22,8
100-	26,3
Összesen	62,2

Forrás: Harcsa I.: *Paraszti gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók*. KSH, Budapest, 1996. (Társadalomstatistikai füzetek, 11. szám.)

Az egyéni gazdaságok nagyságcsoportjai 1994-ben

	Kisméretű	Közepes	Nagyméretű	Összesen
	gazdaságok			
A méretkategóriák határai: földterület (ha)	≤ 50	50,1-500	> 500	
számosállat (db)	≤ 10	10,1- 50	> 50	
Üzemek száma (db)	1 192 424	8 318	437	1 201 179
megoszlás (%)	99,3	0,7	0,0	100,0
Földterület (ha)	1 112 976	235 945	33 289	1 382 210
megoszlás (%)	80,5	17,1	2,4	100,0
Számosállat	634 400	119 387	46 119	799 906
megoszlás (%)	79,3	14,9	5,8	100,0

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

A legnagyobb magántermelők földtulajdona Magyarországon 1995-ben

Az összes használt föld	Ebből saját tulajdonú (%)
1 hektár alatt	80,6
1–5 hektár	76,1
6–10 hektár	60,8
11–20 hektár	51,7
21–50 hektár	35,6
51–100 hektár	22,8
100 hektár fölött	26,3
Összesen	62,2

Forrás: Harcsa (1996).

A magángazdaságok megoszlása a használatukban lévő földterület szerint 1994-ben

Kategóriák (ha)	A gazdaságok száma (db)	Megoszlás (%)	Földterület (ha)	Megoszlás (%)
–0,5	859 530	71,57	142 752	10,32
0,5–1,0	118 571	9,87	88 913	6,43
1,0–2,5	121 582	10,12	195 710	14,15
2,5–5,0	51 600	4,30	183 202	13,24
5,0–10,0	28 723	2,39	198 303	14,34
10,0–30,0	16 336	1,36	261 929	18,94
30,0–100,0	4 086	0,34	198 860	14,38
100,0–300,0	514	0,04	76 365	5,52
300,0–	73	100,00	37 171	2,69
Összesen	1 201 015	100,00	1 383 205	100,00

Forrás: *Az élelmiszer-gazdaság 1994. évi fejlődése*. KSH, Budapest, 1995.

A magángazdaságok főbb csoportjai a területi méret alapján

Kategóriák (ha)	A gazdaságok száma (db)	Megoszlás (%)	Földterület (ha)	Megoszlás (%)
Kisegítő gazdaságok (2,5 ha-nál kisebbek)	1 099 683	91,56	427 375	30,90
Törpegazdaságok (2,5 és 10,0 ha között)	80 323	6,69	381 505	27,58
Kisgazdaságok (10,0 és 30,0 ha között)	16 336	1,36	261 929	18,94
Középbirtokok (30,0 és 100,0 ha között)	4 086	0,34	198 860	14,38
Nagygazdaságok (100,0 ha fölött)	587	0,05	113 536	8,21
Összesen	1 201 015	100,00	1 383 205	100,00

Forrás: *Az élelmiszer-gazdaság 1994. évi fejlődése*. KSH, Budapest, 1995.

Az állatot tartó háztartások megoszlása állatállományuk szerint 1994-ben

Kategóriák (számosállat, db)	A háztartások száma (db)	A háztartások	Az állatállomány
		megoszlása (%)	
Nem tart állatot	595 840	35,6	–
–1	928 452	55,4	30,1
1–2,5	86 707	5,2	17,7
2,5–5	39 643	2,4	17,5
5–	16 764	1,0	14,3
10–20	5 061	0,3	8,5
20–30	1 072	0,1	3,2
30–40	420	0,0	1,9
40–50	179	0,0	1,0
50–	401	1,0	5,8
Összes háztartás	1 674 539	100,0	100,0
Ebből „gazdaság méretű”	1 201 015	71,7	–

Forrás: Az élelmiszer-gazdaság 1994. évi fejlődése. KSH, Budapest, 1995.

A háztartások főbb csoportjai az állatállomány nagysága szerint

Kategóriák (számosállat, db)	A háztartások száma (db)	A háztartások	Az állatállomány
		megoszlása (%)	
Kisegítő gazdaságok (2,5 db-nál kevesebbet tart)	1 015 159	60,6	47,8
Törpegazdaságok (2,5–5 db-ot tart)	39 643	2,4	17,5
Kisgazdaságok (5–20 db-ot tart)	21 825	1,3	22,8
Középbirtokok (20–50 db-ot tart)	1 671	0,1	6,1
Nagygazdaságok (több mint 50 db-ot tart)	401	0,0	5,8
Összesen	1 078 699	100,0	100,0

Forrás: Az élelmiszer-gazdaság 1994. évi fejlődése. KSH, Budapest, 1995.

A külföldi tőke aránya a különböző élelmiszeripari tevékenységekben (%)

	A külföldi tőke aránya			
	az összes szervezet		a vegyes tulajdonú szervezet	
	jegyzett tőkéjéhez viszonyítva			
	1992	1993	1992	1993
Húsipar	15,6	21,0	54,6	62,5
Baromfiipar (feldolgozás)	9,0	16,7	21,6	31,6
Gyümölcs- és zöldségfeldolgozás	20,7	38,3	72,4	75,0
Növényolajgyártás	96,4	96,8	98,0	98,3
Tejtermék-előállítás	29,0	40,3	90,2	82,0
Malomipari tevékenység	1,2	5,0	38,1	68,8
Keményítőgyártás	67,3	67,2	67,6	67,3
Takarmánygyártás	4,4	6,4	40,2	43,2
Sütőipari tevékenység	23,2	26,3	74,9	83,0
Cukoripar	27,7	35,9	32,7	42,8
Édesipar	90,8	95,0	95,7	100,0
Tésztagyártás	0,4	2,9	50,0	82,3
Szesz- és szeszitalgyártás	51,9	50,7	65,7	67,9
Boripari tevékenység	24,8	41,7	81,7	81,5
Söripar	31,6	58,4	60,1	62,9
Üdítőital-ipar	95,0	92,5	97,9	95,3
Dohánytermékek gyártása	96,0	95,5	96,1	95,6
Egyéb élelmiszergyártás	75,8	79,8	95,9	96,9
Átlag	32,7	43,5	69,6	74,6

Forrás: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, 1992. évi mérlegbeszámolók, 1993. évi adóbevallások.

Magyarország agrárkülkereskedelmének alakulása (millió USD)

Év	Export	Import	Egyenleg
1989	1724	591	1133
1990	1916	606	1310
1991	2639	665	1974
1992	2658	689	1969
1993	1974	780	1174
1994	2308	1060	1248
1995	2900	978	1922

Forrás: Ipari és Kereskedelmi Minisztérium.

Magyarország agrárkülkereskedelmének alakulása (milliárd forint)

Év	Export	Import	Egyenleg
1989	130,2	40,2	90,0
1990	146,5	43,7	102,8
1991	201,7	52,7	149,0
1992	211,0	55,9	155,1
1993	184,9	74,9	110,0
1994	247,6	113,7	133,9
1995	356,3	114,9	241,4

Forrás: Az élelmiszergazdaság külkereskedelmi forgalmának elemzése. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1995, 1.3 melléklet, illetve 1995-re: Statisztikai Havi Közlemények, KSH, 1996/1.

**Az élelmiszer-gazdasági termékek külkereskedelmi forgalma
(1994. I–XI. hónap, származási országok szerint, folyó áron, millió USD)**

		Import	Export
Kelet-európai országok	1993	52	498
	1994	99	602
	százalékos változás	189,0	121
Ebből:			
a volt Szovjetunió	1993	14	331
	1994	36	417
	százalékos változás	254,7	125,8
A világ többi része	1993	596	1167
	1994	787	1298
	százalékos változás	132,1	111,2
Ebből:			
a fejlett országok	1993	371	1016
	1994	502	1095
	százalékos változás	135,0	107,8
az EU-országok	1993	257	736
	1994	365	822
	százalékos változás	141,8	117,7
az EFTA-országok	1993	81	208
	1994	93	206
	százalékos változás	114,8	99,2
a fejlődő országok	1993	190	52
	1994	259	41
	százalékos változás	136,2	80,1
Mindösszesen	1993	648	1665
	1994	886	1900
	százalékos változás	136,7	114,1

Forrás: Pénzügyminisztérium.

Az agrárexport összexporton belüli részaránya (%)

1980	23,3
1985	21,5
1989	22,8
1990	23,1
1991	25,1
1992	24,0
1993	21,4
1994	20,6
1995	21,8

Forrás: *Mezőgazdasági-élelmiszeripari Statisztikai Zsebkönyv, 1992; Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv, 1993; Mezőgazdaság és élelmiszeripar, 1994, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, 1995; Ipari és Kereskedelmi Minisztérium, 1995.*

A magyar agrárexport áruszerkezetének alakulása (%)

Év	Mezőgazdasági termék, élőállat	Élelmiszeripari termék
1991	29,1	70,9
1992	35,7	64,3
1993	24,8	75,2
1994	26,0	74,0
1995	33,0	67,0

Forrás: Az élelmiszergazdaság külkereskedelmi forgalmának elemzése. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1995, 19. oldal, illetve 1995-re vonatkozóan Szabó (1995).

A magyar agrárexport relációs struktúrája (%)

Év	EU	EFTA	Kelet- és Közép-Európa	Egyéb
1989	34,6	10,5	29,1	25,8
1990	36,7	10,4	30,0	22,9
1991	43,8	11,3	27,9	17,0
1992	41,9	11,3	33,6	13,2
1993	44,8	12,4	29,6	13,2
1994	43,8	11,2	30,6	14,4
1995		43,3	45,0	11,7

Forrás: Az élelmiszergazdaság külkereskedelmi forgalmának elemzése. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1995, 1.9 melléklet alapján, illetve 1995-re vonatkozóan Szabó (1996a).

**A közvetítői kereskedelem alakulása az agrárszektorban
1991 és 1994 között (millió USD)**

Év	Összes export	Közvetítőn keresztül export	A közvetítés aránya (%)
1991	2743,4	533,9	19,5
1992	2761,4	688,2	24,9
1993	2049,0	304,4	14,9
1994	2404,3	403,2	16,8

Forrás: Az élelmiszergazdaság külkereskedelmi forgalmának elemzése. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1995, 1.14 melléklet.

A magyar agrárlexport-támogatások alakulása

Év	Milliárd forint	Az árbevétel	A költségvetés
		százalékában	
1986–1990 átlaga	45,3	42,9	9,1
1991	26,8	13,5	3,7
1992	22,9	10,9	3,3
1993	26,0	14,2	3,6
1994	37,6	15,3	3,7
1995	38,0
1996	32,3

Forrás: 1986–1994-re: Az *élelmiszergazdaság külkereskedelmi forgalmának elemzése*. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1995, 77. oldal; 1995-re és 1996-ra: Földművelésügyi Minisztérium közlése.

A magyar agrárimport áruszerkezetének alakulása szakágazonként (%)

	1991	1992	1993	1994
Húsipar	6,4	10,9	11,8	16,8
Baromfiipar	0,2	0,2	0,3	0,4
Tejipar	1,8	6,6	5,8	4,1
Tartósítóiipar	7,9	9,6	10,3	10,6
Malomipar	1,9	2,9	2,6	1,6
Cukoripar	0,7	0,8	3,3	0,9
Növényolajipar	15,9	17,1	16,6	14,8
Sütő-, tészta, édesipar	6,5	6,0	7,1	7,3
Szesz- és italipar	6,6	6,7	5,6	4,2
Dohányipar	9,6	11,8	11,8	5,6
Növénytermesztés	18,1	10,1	11,0	21,1
Kertészet	14,1	11,1	9,6	8,9
Élőállat	2,5	2,9	2,0	2,6
Erdészet	7,8	3,2	2,3	1,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Az *élelmiszergazdaság külkereskedelmi forgalmának elemzése*. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1995, 9.2 melléklet.

A magyar agrárimport relációs struktúrájának alakulása (%)

Év	EU	EFTA	Kelet- és Közép-Európa	Európán kívüli országok
1989	16,9	6,5	13,7	62,9
1990	18,5	5,9	18,1	57,5
1991	26,9	12,5	15,2	45,4
1992	34,7	13,1	12,0	40,2
1993	42,1	11,7	10,1	36,1
1994	43,0	9,9	11,6	35,5
1995		47,0	9,0	44,0

Forrás: *Az élelmiszergazdaság külkereskedelmi forgalmának elemzése*. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1995, 1.9 melléklet alapján, illetve 1995-re vonatkozóan Szabó (1996b).

Magyarország agrárkülkereskedelmének alakulása az EU-val (millió USD)

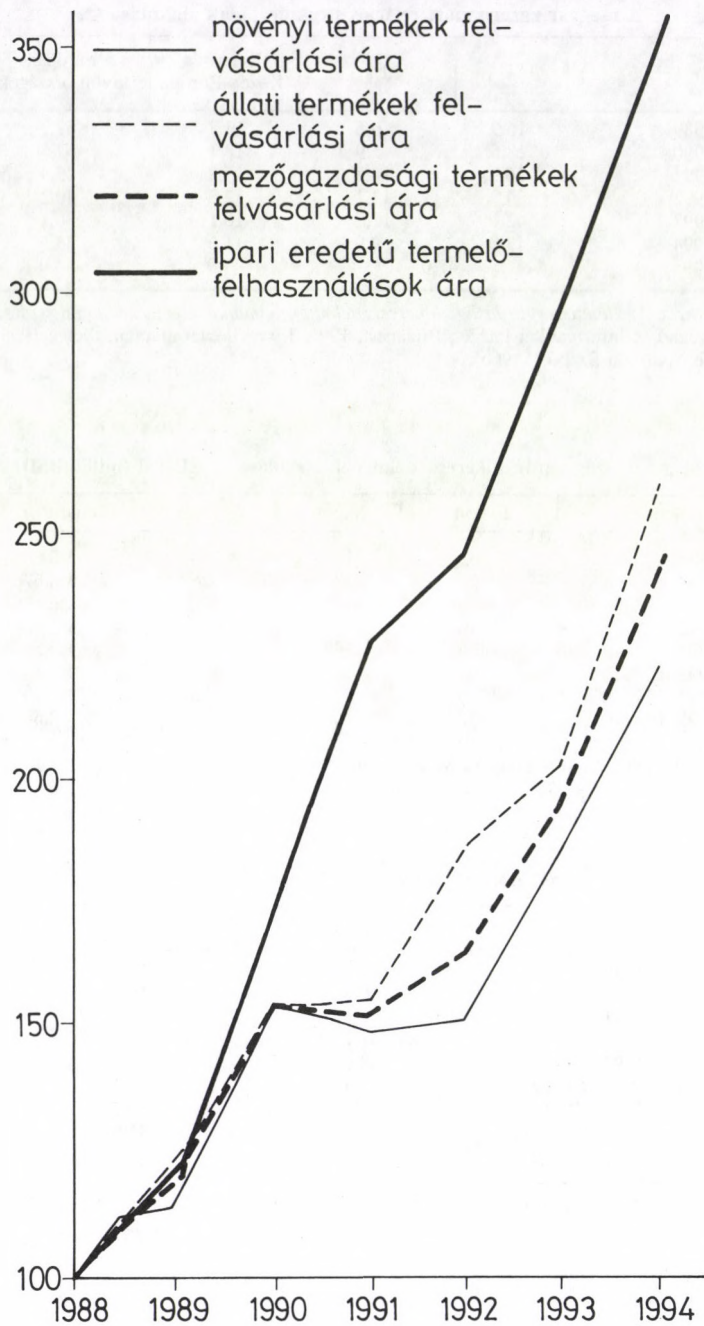
Év	Export	Import	Egyenleg	Import/Export
1989	762	114	648	1:6,68
1990	854	128	726	1:6,67
1991	1170	191	979	1:6,13
1992	1110	249	861	1:4,48
1993	866	347	519	1:2,50
1994 (EU-12)	998	467	531	1:2,14
1994 (EU-15)	1196	570	626	1:2,10
1995 (EU-15)	1256	468	788	1:2,68

Forrás: Ipari és Kereskedelmi Minisztérium.

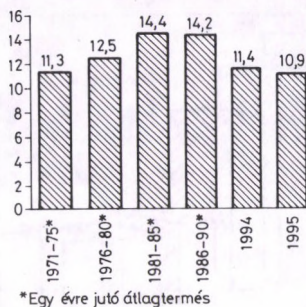
Az EU részaránya a magyar agrárkülkereskedelemben (%)

Év	Export	Import
1989	34,6	16,9
1990	36,7	18,6
1991	44,3	28,7
1992	41,7	36,1
1993	43,8	43,4
1994 (EU-12)	43,3	44,1
1994 (EU-15)	51,8	53,7
1995 (EU-12)	37,5	31,0
1995 (EU-15)	43,3	47,9

Forrás: Ipari és Kereskedelmi Minisztérium.

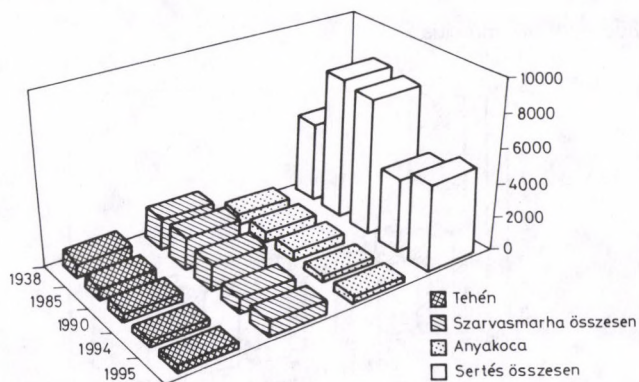

Agrárrolló (1988 = 100)

Az összes gabonatermelés alakulása Magyarországon 1971–1995 (millió tonnában)

Forrás: Számadás, 1996. március 28.

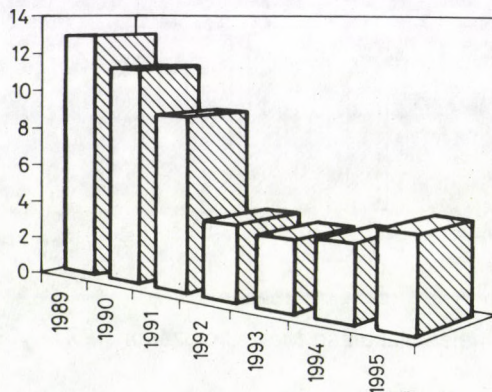
A szarvasmarha és a sertésállomány változása, december 31-i adatok (1000 db)

Forrás: Számadás, 1996. március 28.

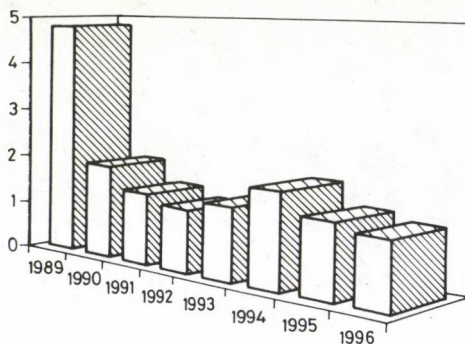
Műtrágya-felhasználás Magyarországon

Forrás: Számadás, 1996. március 28.

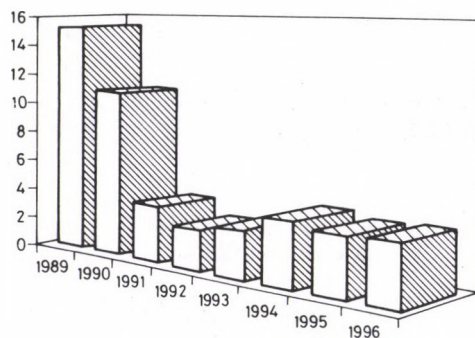
Mezőgazdasági beruházások a mezőgazdasági GDP százalékában

Forrás: Számadás, 1996. március 28.

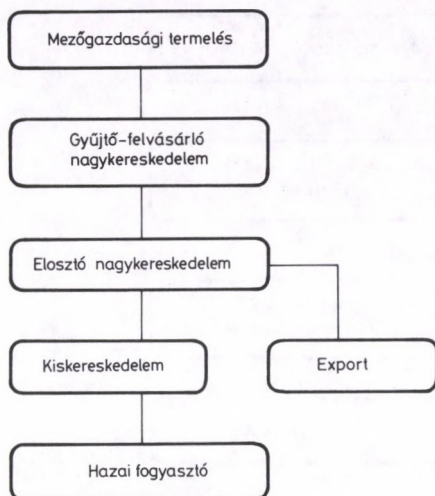
Agrártámogatások a nemzetgazdasági GDP százalékában

Forrás: Számadás, 1996. március 28.

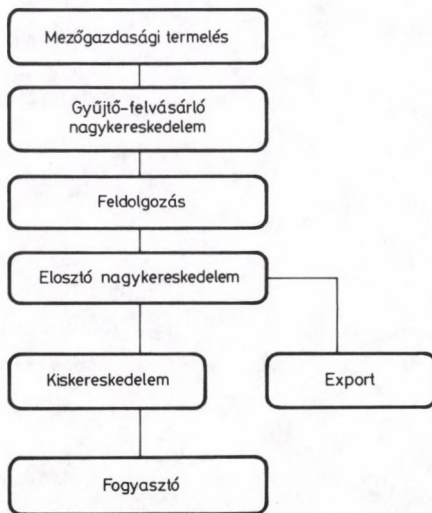
Az agrárgazdaság támogatása a költségvetés kiadási főösszegéhez viszonyítva (%)

Forrás: Számadás, 1996. március 28.

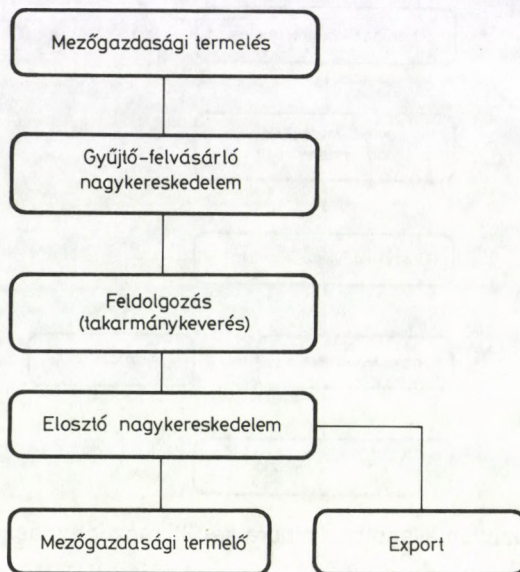
Funkciók a feldolgozatlan állapotban piacra kerülő mezőgazdasági termékek értékesítésében

Fontosabb termékek: friss zöldség-gyümölcs, burgonya, tojás, juh, továbbá a gabona, élőállat stb. azon része, amely feldolgozatlan formában kerül a fogyasztóhoz

Funkciók a feldolgozatlan állapotban piacra kerülő mezőgazdasági cikkek és élelmiszerek értékesítésében

Fontosabb termékek: étkezési búza és liszt, napraforgó és növényolaj, cukorrépa és cukor, feldolgozott zöldség, gyümölcs; szőlő és bor, sertéshús, marhahús, baromfi, tehéntej

Funkciók a szemestakarmányok értékesítésében

Fontosabb termékek: takarmánybúza, takarmánykukorica

Válogatott bibliográfia

Az alábbiakban válogatást adunk olyan publikációkból, amelyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak

- Andorka R. (1996): *Gazdálkodás*, 1996/1.
- Becz M. (1994): A szövetkezeti átalakulás. *Gazdálkodás*, 1994/1.
- A csőd eljárás, felszámolás és végelszámolás alatt álló mezőgazdasági és élelmiszeripari szervezetek. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1994.
- Az élelmiszer-gazdaság külkereskedelmi forgalmának elemzése. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1995.
- Az élelmiszer-termelő ágazatok fontosabb adatai, 1989–1994. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1995.
- Forgács, Cs. – Halmi, P. (1996): Marketing Institutions and Transformation of the Agri-food Sector. The Hungarian Case. In: Wierenga, B. et al.: *Agricultural Marketing and Consumer Behavior in a Changing World*. Wageningen.
- Halmi P. (1992): Agrárpiazi intézmények, termék tanácsok. *Gazdálkodás*, 1992/12.
- Halmi P. (1993): Piacszabályozás, piaci rendtartás, válságmenedzselés, kilátások. *Gazdaság*. Különszám.
- Halmi P. (1995): Agrárpiazi zavarok az átmeneti gazdaságban. In: *Agrárátalakulás, stabilizáció, modernizáció*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Harcza I. (1994): *Parasztagazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók*. Központi Statisztikai Hivatal.
- Harcza I. (1996): *Farmerek, mezőgazdasági vállalkozók*. Központi Statisztikai Hivatal.
- Harcza I. – Kovách I. – Szelényi I. (1994): A poszt-szocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 1994/4.
- Horváth G. (1993): Tulajdoni-szervezeti változások a szövetkezeti szektorban és gazdasági hatásaik. *Gazdaság*. Különszám.
- Keserű J. (1993): Rendszerváltás az agrárágazatban. *Társadalmi Szemle*, 1993/3.
- Kiss J. (1994): Hogyan tehető sikeressé a magyar agrár-export? *Külgazdaság*, 1994/9.
- Kiss J. (1995a): Útközben... Társulás után – csatlakozás előtt: a magyar mezőgazdaság integrációja az Európai Unióba. *Európai agrárpolitika, Integrációs Tájékoztató*, 1995/2.
- Kiss J. (1995b): *EU-érett-e a magyar mezőgazdaság?* Kihívások, 50. szám, MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Kiss J. (1996): Magyarország és az EU mezőgazdasága: érdekellentétek és feloldási lehetőségek. Budapest, 1996, kézirat, MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Kovách I. (1994): A mezőgazdasági privatizáció és a családi farmok jövője Közép- és Kelet-Európában. *Társadalomkutatás*, 1994/1–4.

- Laky T. (1995): *Munkaerőpiaci helyzetjelentés. A munkaerő keresletét és kínálatát alakító folyamatok*. Figyelő Kiadó Rt., Budapest.
- Lányi K. – Fertő I. (1993): Az agrárpiacok kiépítése a fejlett országokban és a magyar rendtartás. *Külgazdaság*, 1993/2.
- A mezőgazdasági és az élelmiszeripari exporttámogatási rendszer korszerűsítésének lehetőségeiről*. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1995.
- Mohácsi K. (1995a): *A mezőgazdasági termékek és az élelmiszerek kereskedelmének helyzete a kilencvenes években*. Pénzügykutató Rt., Budapest.
- Mohácsi K. (1995b): A mezőgazdasági termékek nagykereskedelmének átalakulása. *Külgazdaság*, 1995/6.
- Molnár I. – Szabóné Medgyesi É. (1993a): Megújulásra vár a mezőgazdaság. Kézirat. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- Molnár I. – Szabóné Medgyesi É. (1993b): A mezőgazdaság társadalmi-gazdasági átalakulásának tényei. Kézirat. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- A MOSZ Közgyűlésének értékelése az agrárágazat és a termelők helyzetéről. Budapest, 1993.
- Pálovics Béláné (1995): Az agrárpiaci rendtartásról. In: *Agrárátalakulás, stabilizáció, modernizáció*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sipos A. (1995a): Az Agrárpiaci Rendtartás kérdőjelei. *Kereskedelmi Szemle*, 1995/1.
- Sipos A. (1995b): Az átalakulás dilemmái a magyar mezőgazdaságban. *Kereskedelmi Szemle*, 1995/5.
- Sipos A. (1995c): Az agrárfejlesztés közgazdasági feltételrendszere. *Kereskedelmi Szemle*, 1995/12.
- Sipos A. – Halmi P. (1988): *Válaszúton az agrárpolitika*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Szabó J. (1995): A magyarországi agrárexport strukturális és regionális átrendeződése 1995-ben. *Gazdálkodás*, 1995/6.
- Szabó J. (1996a): Exportmérleg: a búza éve. *Magyar Mezőgazdaság*, 1996. március 6.
- Szabó J. (1996b): Import-tükör. *Magyar Mezőgazdaság*, 1996. április 10.
- Szabó M. (1993): A hazai agrárpiacok működése a 90-es években. Kézirat.
- Szabó M. (1995): *Változások az élelmiszerek disztribúciós rendszerében Magyarországon*. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest.
- Szabó M. – Orbánné Nagy M. (1995): Privatizált élelmiszeripari vállalatok piaci magatartása. In: *Agrárátalakulás, stabilizáció, modernizáció*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tájékoztató az 1994. évi mezőgazdasági gazdaság szerkezet-összeírás előzetes eredményeiről*. Központi Statisztikai Hivatal – Földművelésügyi Minisztérium, Budapest, 1995.
- Tóth E. – Varga Gy. (1995): *A mezőgazdasági termelőszövetkezetek helyzete és sorsa az átalakítás időszakában*. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest.
- Varga Gy. (1993): A mezőgazdaság és a szövetkezetek átalakulása. *Társadalmi Szemle*, 1993/4.

Kutatási információk*

Az alábbiakban válogatást adunk olyan jelenleg is folyó kutatásokból, amelyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak

- „Agrárátalakulás Európában”, MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témafelelős: Kiss Judit.
- „Az agrárátalakulás gazdasági törvényszerűségei, s a változások iránya Észak-Magyarországon”, GATE Mezőgazdasági Kutatóintézet, témafelelős: Fehér Alajos.
- „Az agrárátalakulás néhány új folyamata az Alföldön”, MTA RKK, témafelelős: Baukó Tamás.
- „Agrárátalakulások Kelet- és Nyugat-Európában”, BKE Agrár-közgazdaságtan Tanszék, témafelelős: Ferenczi Tibor.
- „Az agrárátalakulás pályája és a társadalmi-gazdasági megújulás lehetősége a Dél-Dunántúlon”, JPTE TTK Regionális Társadalomföldrajzi Tanszék, témafelelős: Vuics Tibor.
- „Agrárfejlődésünk alternatív társadalmi-gazdasági alapkérdései és az átalakuló európai régiók”, Társadalomkutató Intézet, témafelelős: Sárkány Pál.
- „Agrárinformatikai döntéstámogató rendszer”, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Matematikai és Számítástechnikai Tanszék, témafelelős: Harnos Zsolt.
- „Az agrárpiacon elemzés korszerű közgazdasági módszerei és alkalmazásuk Magyarországon”, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, témafelelős: Szabó Márton.
- „Az agrárpiacon politika elméleti alapjai”, GATE, témafelelős: Halmai Péter.
- „Az agrárpiacon szabályozásának intézményrendszere a piacgazdaságban”, GATE VII. Piacgazdaságtan Tanszék, témafelelős: Halmai Péter.
- „Az agrárpolitikák nemzetközi koordinációjának elméleti alapjai”, GATE Vezető- és Továbbképző Intézet, témafelelős: Halmai Péter.
- „Az agrárpolitika politikai gazdaságtana”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Fertő Imre.
- „Az agrárstruktúra és az új kihívások”, Társadalomkutató és Előrejelző Intézet, témafelelős: Romány Pál.
- „Az agrártársadalom konfliktusai és átalakulása Hajdú-Bihar megyében 1945–1965”, MTA 1956-os Akadémiai Kutatóhely, témafelelős: Valuch Tibor.

*Az itt közölt listában a következő rövidítéseket használtuk: BKE = Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem; EK = Európai Közösség(ek); EU = Európai Unió; GATE = Gödöllői Agrártudományi Egyetem; JATE = József Attila Tudományegyetem (Szeged); JPTE = Janus Pannonius Tudományegyetem (Pécs); MTA = Magyar Tudományos Akadémia; PATE = Pannon Agrártudományi Egyetem; RKK = Regionális Kutatások Központja (MTA); TTK = Természettudományi Kar; UCLA = University of California.

- „Az agrártermelés vállalati struktúrájának átalakulását elősegítő gazdasági modellek kidolgozása Nyugat-Dunántúl sajátos viszonyaira”, PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, témafelelős: Buzás Gyula.
- „Agrárvállalkozók egy változó mezővárosi társadalomban – Nagykőrös”, MTA RKK, témafelelős: Kovács Katalin.
- „Aktuális agrárpolitikai teendők a társulási szerződés és a teljes jogú tagságra való felkészülés jegyében”, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, témafelelős: Varga Gyula.
- „Állami és szupranacionális reguláció az agrárgazdaságban”, GATE Vezető- és Továbbképző Intézet, témafelelős: Halmai Péter.
- „Az államszocialista és a piaci gazdálkodási rendszer a magyar mezőgazdaságban”, BKE Agrár-közgazdaságtan Tanszék, témafelelős: Vági Ferenc.
- „Az EK agrárpolitikájának reformja és a társulási szerződés hatása a magyar agrárgazdaságra. (Elméleti és módszertani alapok), GATE VII. Piacgazdaságtan Tanszék, témafelelős: Halmai Péter.
- „Ésszerű terhasználat és a fenntartható fejlődés regionális sajátosságai Észak-Magyarországon”, GATE Mezőgazdasági Kutatóintézet, témafelelős: Fehér Alajos.
- „Az Európai Közösség agrárpolitikája és a magyar társulás agrárvonatkozásai”, GATE Vezető- és Továbbképző Intézet, témafelelős: Halmai Péter
- „Az európai megállapodás agrárkereskedelmi hatásai”, GATE Vezető- és Továbbképző Intézet, témafelelős: Halmai Péter.
- „Az Európai Unió agrárpolitikai reformjának hatása a francia mezőgazdaságra”, BKE, témafelelős: Pálovics Béláné.
- „Falusi szegénység és az agrártársadalom szerkezetváltozásának összefüggései. Társadalomtörténeti és empirikus kutatás néhány alföldi kistérségben”, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpontja, témafelelős: Torkos Veronika.
- „A falu társadalmi, gazdasági és településszerkezetének hatása a regionális agrártermelésre”, Társadalomkutató Intézet, témafelelős: Fecske Mihály.
- „A fenntartható fejlődés koncepciójának érvényesítése a magyar területfejlesztésben”, MTA RKK, témafelelős: Enyedi György.
- „A fenntartható fejlődés stratégiai kérdései agrárgazdaságunkban”, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem, témafelelős: Szabó Gábor.
- „A fenntartható mezőgazdasági fejlesztés menedzselését támogató elemző, modellező módszerek”, PATE Alkalmazott Üzemtani Tanszék, témafelelős: Somogyi Sándor.
- „A földtulajdon átalakulásának főbb stratégiai következményei egy mezorégióban tervezett kutatás alapján”, MTA RKK, témafelelős: Baukó Tamás.
- „A földtulajdon, földhasználat és perspektívái Magyarországon, tekintettel a környezetkímélő földhasználatra”, JATE, témafelelős: Burgerné Gimes Anna.
- „A hazai földpiac törvényszerűségeinek tudományos elemzése”, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, témafelelős: Szűcs István.
- „A kialakuló új agrárstruktúrába illeszkedő állattenyésztési ágazatok ökonomiai és szervezési összefüggéseinek elméleti megalapozása”, GATE Üzemtani Tanszék, témafelelős: Illés B. Csaba.
- „Kistérségi (önkormányzati) szintű élelmiszer-gazdasági egyensúlyi modell kifejlesztése”, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, témafelelős: Szűcs István.

- „Kistérségi szerveződések szerepe a területi folyamatokban”, MTA RKK, témafelelős: Gadócziné Fekete Éva.
- „A korszerű agrárinformációs rendszer tudományos megalapozása”, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, témafelelős: Kapronczai István.
- „A környezetpolitika hatása az élelmiszeripari vállalkozások gazdálkodására”, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem, Élelmiszeripari Főiskolai Kar, témafelelős: Tóth Lászlóné.
- „Közelpép az átalakulás összefüggő rendszereiről: a mezőgazdasági nagyüzemek örökösei és a falusi társadalmak”, MTA RKK, témafelelős: Kovács Katalin.
- „Külgazdasági szabályozás az agrárpiaci rendtartásban”, PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, témafelelős: Benet Iván.
- „Magánvállalkozások és a környezetvédelem összefüggései a mezőgazdaságban”, Debreceni Agrártudományi Egyetem Termelésfejlesztési Intézete, témafelelős: Lovas Imre.
- „A magyar agrárgazdaság nemzetközi versenyképességének alakulása az ökológiai adottságok függvényében”, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, témafelelős: Szűcs István.
- „A magyar agrárgazdaság piacgazdasági alkalmazkodása szélsőséges külpiaci változásokhoz”, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, témafelelős: Ujhelyi Tamás.
- „A magyar agrárpolitika 45–50 éve”, témafelelős: Garamvölgyi Károly.
- „A magyar élelmiszer-gazdaság piaci típusú átalakulása és a nemzetközi agrárkereskedelem liberalizálása, GATE VII. Piacgazdaságtan Tanszék, témafelelős: Balogh András.
- „A magyar élelmiszeripar stabilizálását és kibontakozását, valamint versenyképességének növelését szolgáló kormányzati iparpolitika kialakításának megalapozása”, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem, témafelelős: Hajdú Istvánné.
- „A magyar mezőgazdaság és az EU-hoz való csatlakozás”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Benet Iván.
- „A magyar mezőgazdaság nemzetközi versenyképességét elősegítő műszaki fejlesztés főbb stratégiai és taktikai összefüggései”, GATE Műszaki Gazdaságtan Tanszék, témafelelős: Husti István.
- „A magyar mezőgazdaság nemzetközi versenyképességét elősegítő műszaki fejlesztés stratégiai megalapozása”, GATE, témafelelős: Husti István.
- „A magyar mezőgazdaság területi szerkezetének átalakulása”, BKE Gazdaságföldrajz Tanszék, témafelelős: Bernát Tivadar.
- „Magyarország EU-csatlakozásának néhány agrárközgazdasági összefüggése”, PATE Agrárgazdaságtani Tanszék, témafelelős: Bánhegyi Gabriella.
- „A magyar szántóföldi földművelés történeti néprajza és helye Európában X–XX. század”, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, témafelelős: Balassa Iván.
- „A megváltozott tulajdonviszonyokon alapuló mezőgazdaság első évei”, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, témafelelős: Kovács Teréz.
- „A méret, szerkezet, intenzitás alapvető elméleti és módszertani összefüggései a mezőgazdasági vállalkozások és a vidékfejlesztés ökonómiájában”, Debreceni Agrártudományi Egyetem, témafelelős: Ertsey Imre.
- „A mezőgazdasági átalakulás során tulajdonosi pozícióba kerülő réteg összetételének területi sajátosságai”, Szövetkezeti Kutatóintézet, témafelelős: Laczó Ferenc.

- „A mezőgazdasági átalakulás társadalmi hatásai 1993–1994-ben”, MTA Politikai Tudományok Intézete, témafelelős: Kovách Imre.
- „A mezőgazdasági birtokszerkezet jelenlegi összetétele és perspektívái”, Központi Statisztikai Hivatal, témafelelős: Schindele Miklós.
- „A mezőgazdasági gépesítéssel összefüggő szaktanácsadás és vevőszolgálat összehangolt fejlesztésének igénye és lehetőségei hazánkban”, GATE, témafelelős: Husti István.
- „A mezőgazdasági termelés állami befolyásolásának történeti áttekintése”, GATE Agrárgazdaságtani Tanszék, témafelelős: Éder Tamás.
- „A mezőgazdasági termelési tényezők elméleti és empirikus elemzése különös tekintettel a földhasználat árára és a technika fejlődésére”, JATE Közgazdaságtan Tanszék, témafelelős: Andrassy Adél.
- „A mezőgazdasági termelők és a feldolgozók kapcsolatai az átalakuló élelmiszergazdaságban”, JATE Közgazdaságtan Tanszék, témafelelős: Czagány László.
- „A mezőgazdasági TSZ-ek és az ÁG-k privatizációja a Kárpát-medence országainak magyarlakta területein. Privatizációs koncepciók, privatizációs gyakorlatok”, GATE Filozófia Tanszék, témafelelős: Réti László.
- „A mezőgazdaság termelékenységének, társadalmi jellemzőinek változásai és perspektívái az 1990-es években”, Központi Statisztikai Hivatal, témafelelős: Laczka Sándorné.
- „A mezőgazdaság üzemi és tulajdoni szerkezete átalakulásának területi differenciálódása Észak-Magyarországon”, GATE, témafelelős: Fehér Alajos.
- „A műtrágyázás hatékonyságának vizsgálata az exportárualap képzés és a fenntartható fejlődés összefüggérendszerében”, PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, témafelelős: Urfi Péter.
- „Nyertesek és vesztesek. Az agrárértelmiség lehetőségei és stratégiái”, GATE Agrárszociológiai Tanszék, témafelelős: Hamar Anna.
- „Az ökoszociális piacgazdaság koncepciója és megteremtésének követelményei és feltételei a mezőgazdaságban”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Grossmann Ferenc.
- „Piacgazdaság és a magyar agrárgazdaság. (Dilemmák és perspektívák)”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Sipos Aladár.
- „Polgárosodás, gazdasági elit, vidéki elit”, UCLA, témafelelős: Szelényi Iván.
- „Szociális piacgazdaság és magyar agrárgazdaság. (Elméleti alapok, dilemmák és perspektívák)”, GATE Vezető- és Továbbképző Intézet, témafelelős: Halmai Péter.
- „A szövetkezeti átalakulás gazdasági-társadalmi hatása a magyar falvakra”, GATE Agrárszociológiai Tanszék, témafelelős: Kulcsár László.
- „Tájgazdálkodás, település és gazdálkodási formák nemzetgazdasági szerepe”, GATE Agrárgazdaságtan Tanszék, témafelelős: Lőkös László.
- „A termelői elsajátítás alaptípusai a magyar földtulajdon és földhasználat szerkezetmozgásában”, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, témafelelős: Tanka Endre.
- „A területhasználat tájökölógiai szempontú értékelésének módszerei mezőgazdasági tájak falusi településeiben”, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem, témafelelős: Csima Péter.
- „Tőkeképződés a mezőgazdaságban és a földtőke szerepe a mezőgazdasági tőkében”, JATE, témafelelős: Burger Kálmánné Gimes Anna.

- „A tulajdonosi struktúraváltás hatásának vizsgálata a mezőgazdaságban”, GATE Mezőgazdasági Főiskolai Kar, témafelelős: Magda Sándor.
- „Az új magyar agrárpolitika értékelése”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Benet Iván.
- „Az új mezőgazdasági vállalkozási formák ökonomiai-szervezési alapösszefüggéseinek feltárása”, GATE, témafelelős: Székely Csaba.
- „Változó mezőgazdaságunk műszaki-technikai hátterének megújítási igénye és lehetősége az EU-hoz való csatlakozásunk szempontjából”, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, témafelelős: Markó Béla.
- „A verseny- és esélyegyenlőség vállalkozói és gazdaságpolitikai feltételei a mezőgazdaságban”, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, témafelelős: Kapronczai István.
- „A vidéki politikai elit összetételének átalakulása 1988–94”, MTA Politikai Tudományok Intézete, témafelelős: Csíte András.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

**Az Országgyűlési Könyvtár
állományából törölve**

Kiadja:
a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
és az MTA VITA Alapítvány

A kiadásért felel:
az MTA Könyvtára főigazgatója
és az MTA VITA Alapítvány elnöke

A szerkesztésért felel: Tamási Péter

Budapest, 1996. április

HU ISSN 0864-8174

Ára: 168,- Ft áfával

INFO-Társadalomtudomány

1. szám: Válaszúton a magyar társadalom
2. szám: Népbetegségeink? – A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához
3. szám: Technikai fejlődésünk útvesztői
4. szám: Egy mítosz és következményei – Az ún. „nem termelő” szféráról
5. szám: Társadalmi rétegződésünk, társadalmi struktúránk
6. szám: Reformgazdaság?
7. szám: A szocializmus sorsfordulói
8. szám: Az új alkotmány elé
9. szám: Meg lehet-e állítani Magyarország népességfogyását?
10. szám: Kisebbségben – A nemzetiségi kérdés margójára
11. szám: Magyarország és a szociálpolitika
12. szám: A hatalomról
13. szám: Településeink, válságos régióink és az önkormányzatok
14. szám: Az átmenet időszaka Közép-és Kelet-Európában
15. szám: Külgazdaság: a magyar gazdaság megváltója?
16. szám: Bűnözés és társadalom
17. szám: Vallás – egyházak – társadalom
18. szám: Oktatás – változás
19. szám: A magyar falu a változások sodrában
20. szám: Magyarország a világgazdaság rendszerében
21. szám: Környezeti problémák – társadalmi változások
22. szám: Választások
23. szám: A munkanélküliség Magyarországon
24. szám: Biztonságpolitika és a hadsereg Magyarországon
25. szám: Idegengyűlölet, másság, tolerancia
26. szám: Az ifjúság helyzetéről
27. szám: Az európai integráció és Magyarország
28. szám: Változások a magyar társadalomban a rendszerátalakulás után
29. szám: Az átmenet mérlege a „visegrádi országokban”
30. szám: A változó család
31. szám: A „rendszerváltó” közigazgatás
32. szám: Nőtudomány
33. szám: A feketegazdaság: a piacgazdaság kísérőjelensége
34. szám: Az államháztartás reformjáról
35. szám: Kommunikáció – média – közvélemény

